

**TRA2 BÖLGESİ İL MERKEZİNDEKİ
KADIN GİRİŞİMCİLERİN SOSYOEKONOMİK
DURUMLARININ COĞRAFİ BİR BAKIŞ AÇISI İLE
İNCELENMESİ**

Sevda KABAN

Yüksek Lisans Tezi

Coğrafya Anabilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi TOLGA KORKUSUZ

AĞRI - 2023

T.C

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

COĞRAFYA ANABİLİM DALI

Sevda KABAN

**TRA2 BÖLGESİNDE YER ALAN İL MERKEZİNDEKİ KADIN
GİRİŞİMCİLERİN SOSYOEKONOMİK DURUMLARININ COĞRAFİ BİR
BAKIŞ AÇISI İLE İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Tolga KORKUSUZ

AĞRI-2023

...../.../20....

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış **“TRA2 Bölgesinde Yer Alan İl Merkezlerindeki Kadın Girişimcilerin Sosyoekonomik Durumlarının Coğrafi Bir Bakış Açısı ile İncelenmesi”** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

28/05/2023

Sevda KABAN

T.C.

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Siyasi Coğrafya Açısından Türkiye-İran İlişkilerinde Sınır Kapılarının Önemi

Dr. Öğr. Üyesi Tolga KORKUSUZ danışmanlığında, Sevda KABAN tarafından hazırlanan bu çalışma, .../...../.... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Coğrafya Anabilim Dalı Coğrafya Bilim Dalında yüksek lisans tezi olarak ile kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Emine TEYFUR

İmza:

Üye : Dr. Öğr. Üyesi

İmza:

Üye :

İmza:

Yukarıdaki sonuç;

Enstitü Yönetim Kurulu .../.../... Tarih ve / nolu kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. İbrahim HAN

Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaklardan yapılan bildiriş, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak olarak kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TRA2 BÖLGESİNDE YER ALAN İL MERKEZİNDEKİ KADIN GİRİŞİMCİLERİN SOSYOEKONOMİK DURUMLARININ COĞRAFI BİR BAKIŞ AÇISI İLE İNCELENMESİ

Sevda KABAN

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Tolga KORKUSUZ

2022, 138 Sayfa

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Tolga KORKUSUZ (Danışman)

Doç. Dr. Emine TEYFUR

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf KIZILKAN

TRA2, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey doğusunda bulunan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan'ı tanımlamak için oluşturulan bir coğrafi koddur. Böyle bir coğrafi kod oluşturulmasının amacı sosyal ve ekonomik açıdan benzer olan illerin gelişimini sağlayacak yatırımlarda bölgenin tamamıyla ilgili kararları belirli bir sistematik içerisinde vermektir.

Bu tezin temel amacı TRA2 bölgesi illerinde girişimci olan yani kendi işini kurmak isteyen kadınların bölgede etkili olan coğrafi şartlardan etkilenme düzeylerini araştırmaktır. Bahsi geçen coğrafi şartlarda özellikle kültürel coğrafya şartları ön planda tutulacaktır. Özellikle coğrafi şartların çoğu zaman çalışma hayatında kadınların önüne bir engel olarak çıkan ataerkil düşünce tarzı üzerindeki etkisini araştırmak amaçlanmıştır.

Bu araştırmada yöntem olarak saha çalışmaları, nitel veri toplama araçları (gözlem, grup görüşmesi, yarı yapılandırılmış mülakat) kullanılmıştır. Ayrıca TRA2 bölgesi illerinin ticaret ve esnaf odalarından istatistiki veriler temin edilmiştir. Araştırmada kullanılan bir diğer veri toplama aracı literatür taramasıdır. Elde edilen kaynaklar doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Coğrafyanın temel ilkesi olan

dağılışı ilkesi için de bölge haritaları kullanılmıştır. Nitel ve nicel veriler birlikte incelendiğinden çalışma karma yöntem deseni olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin kuzeydoğusunda bulunan TRA2 bölgesi sert karasal iklimin etkisinde ve yer şekilleri oldukça engebeli olan bir yerdir. Bahsi geçen şartların yanında kamu yatırımlarının da az olduğu bölgede ekonomik gelişme de düşük oranlarda kalmıştır. Bu yüzden bölgede istihdam en önemli problemlerden biridir. Bölgenin ekonomik açıdan geri kalması mevcut nüfusun göç etmesine neden olduğu gibi kalan nüfusun farklı kültürlerle etkileşimini azaltmıştır. Bu durumda geleneksel yapı değişmeden ya da çok az değişerek günümüze kadar gelmiştir. Bölgenin geleneksel yapısının modern yapıdan en ayırıcı özelliklerinden biri kadına bakış açısıdır. Ataerkil düşünce tarzı bölgede hâlâ etkinliğini sürdürmektedir. Tüm bu sebepler bölgede kadının çalışma hayatına girmesini zorlaştırmıştır.

Anahtar Kelimeler: TRA2 bölgesi, kadın girişimciler, girişimcilik.

ABSTRACT

MASTER THESIS

INVESTIGATION OF THE SOCIOECONOMIC STATUS OF FEMALE ENTREPRENEURS IN THE PROVINCIAL CENTER OF THE TRA2 REGION WITH A GEOGRAPHICAL PERSPECTIVE

Sevda KABAN

Thesis Advisor: Dr. Öğr. Üyesi Tolga KORKUSUZ

2022, 138 Page

Jury: Asst. Prof. Tolga KORKUSUZ

Assoc. Prof. Emine TEYFUR

Asst. Prof. Yusuf KIZILKAN

TRA2 is a geographic code created to describe Ağrı, Kars, Iğdır and Ardahan in the north east of the Eastern Anatolia Region. The purpose of creating such a geographical code is to make decisions regarding the whole region in a certain systematic manner in investments that will ensure the development of provinces that are socially and economically similar.

The main purpose of this thesis is to investigate the level of exposure of women who are entrepreneurs, that is, who want to start their own business, in the provinces of the TRA2 region, to the geographical conditions that are effective in the region. In the aforementioned geographical conditions, especially the cultural geography conditions will be prioritized. In particular, it is aimed to investigate the effect of geographical conditions on the patriarchal way of thinking, which is often an obstacle for women in working life.

Field studies and qualitative data collection tools (observation, group interview, semi-structured interview) were used as a method in the research. In addition, statistical data were obtained from the chambers of commerce and tradesmen of the provinces of the TRA2 region. Another data collection tool used in the research

is literature review. Obtained sources were analyzed by document analysis method. Regional maps were also used for the distribution principle, which is the basic principle of geography. Since the qualitative and quantitative data are examined together, the mixed method design of the study is evaluated.

Located in the northeast of Turkey, the TRA2 region is under the influence of the harsh continental climate and the landforms are quite rugged. Due to these conditions, economic development remained at low rates in the region where investment was low. Therefore, employment in the region is one of the most important problems. The economic backwardness of the region not only caused the current population to migrate, but also reduced the interaction of the remaining population with different cultures. In this case, the traditional structure has survived until today with little or no change. One of the most distinctive features of the traditional structure of the region from the modern structure is its perspective on women. The patriarchal way of thinking is still active in the region. All these reasons made it difficult for women to enter the working life in the region.

Keywords: TRA2 region, women entrepreneurs, entrepreneurship.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR DİZİNİ	viii
TABLOLAR DİZİNİ	x
GRAFİKLER DİZİNİ	xii
HARİTALAR DİZİNİ	xiii
ÖN SÖZ	xiv

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ	16
1.1. Araştırmanın Amacı	24
1.2. Araştırmanın Problemleri	24
1.3. Araştırmanın Yöntemi ve Evreni	24
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	25
1.5. Literatür Taraması	25

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	42
2. 1. Girişimcilik	42
2. 2. Girişimcilikte Kadının Rolü ve Kadın Girişimciler	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1. TRA2 Bölgesi	51
3. 2. TRA2 İllerinin Doğal Çevre Özellikleri	56
3. 3. TRA2 İllerinin Beşerî Çevre Özellikleri	64
3. 4. TRA2 İllerinin Ekonomik Özellikleri	77
3. 5. TRA2 İllerinin Eğitim Özellikleri	89
3. 6. TRA2 İllerinin Sağlık Hizmetleri Özellikleri	91

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. TRA2 Bölgesinde Kadın	93
----------------------------------	----

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. BULGULAR VE YORUM	100
6. SONUÇ VE TARTIŞMA	110
6.1. Öneriler	121

KAYNAKÇA	124
ÖZGEÇMİŞ	Error! Bookmark not defined.

KISALTMALAR DİZİNİ

AB:	Avrupa Birliği
DPT:	Devlet Planlama Teşkilatı
GSYH:	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
İŞKUR:	İş ve İşçi Bulma Kurumu
SEGE:	Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması
TÜİK:	Türkiye İstatistik Kurumu
GAP:	Güneydoğu Anadolu Projesi
DAP:	Doğu Anadolu Projesi
DOKAP:	Doğu Karadeniz Projesi
YHGP:	Yeşilirmak Havzası Gelişim Projesi
ZBK:	Zonguldak Bartın Karabük
KOP:	Konya Ovası Projesi
KOSGEB:	T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KOBİ:	Küçük ve Orta Ölçekteki İşletmeler
İBBS	İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırılması
NACE KODU:	Nomenclature des Activités Économiques dans la Communauté Européenne (İş yerlerinin çalıştıkları alanlara göre tehlike sınıflarını belirleyen sistemin oluşturduğu altı haneli bir koddur.)

OECD	Demokratik yapılara ve piyasa ekonomisine sahip 37 ülkenin küreselleşmenin ekonomik, sosyal ve yönetim sorunlarını çözmek ve bu sürecin fırsatlarından faydalanmak üzere müştereken çalıştıkları bir örgüttür.
OSB	Organize Sanayi Bölgesi
SEGEM	Sigortacılık Eğitim Merkezi

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. 1. TRA2 Bölgesi İlleri Net Okullaşma Oranları (yüzde).	23
Tablo 2. 1. OECD Ülkeleri Kadın İş Gücüne Katılım Oranı (yüzde).	43
Tablo 2. 2. OECD Ülkeleri Kadın Nüfus İstihdam Oranı (yüzde).	45
Tablo 3. 1. Türkiye’deki İstatistiki Bölge Sınıflandırılması.	54
Tablo 3. 2. TRA2 İllerinin 2009 Yılı Kaba Doğum Hızları (binde).....	68
Tablo 3. 3. TRA2 Bölgesi 2022 Nüfus Miktarları (bin kişi).	69
Tablo 3. 4. Ağrı İli Kaba Doğum, Net Göç, Toplam Doğurganlık ve Yıllık Nüfus Artış Hızı (binde).	73
Tablo 3. 5. Kars İli Kaba Doğum, Net Göç, Toplam Doğurganlık ve Yıllık Nüfus Artış Hızı (binde).	75
Tablo 3. 6. Iğdır İli Kaba Doğum, Net Göç, Toplam Doğurganlık ve Yıllık Nüfus Artış Hızı (binde).	76
Tablo 3. 7. Ardahan İli Kaba Doğum, Net Göç, Toplam Doğurganlık ve Yıllık Nüfus Artış Hızı (binde).	76
Tablo 3. 8. TRA2 Bölgesi Tarım ve Tarım Dışı Sektörlerde İstihdam Oranları (binde).	81
Tablo 3. 9. TRA2 Bölgesi İllerinde 2022 Yılı Verilerine Göre Küçükbaş Hayvan Sayısı (baş).	84
Tablo 3. 10. TRA2 Bölgesi İlleri Tahıl ve Bitkisel Ürünler Üretim Oranları (bin ton).	85
Tablo 3. 11. TRA2 Bölgesi İlleri İhracat Oranları (bin dolar).	87
Tablo 3. 12. TRA2 Bölgesi İlleri İthalat Oranları (bin dolar).	88
Tablo 5. 1. TRA2 Bölgesinde İllerinde Görüşülen Kadın Girişimcilerin Çalışma Alanlarına Göre Sayısı.	100
Tablo 5. 2. TRA2 Bölgesi İllerindeki Örneklem Grubunun Eğitim Seviyesine Göre Dağılımı.	101
Tablo 5. 3. TRA2 Bölgesi İllerinde Görüşülen İşletme Sahibi Kadınların Çalıştıkları Alanlar ve KOSGEB Desteği Kullanımı.	103
Tablo 5. 4. 2022 Yılında TRA2 Bölgesi İllerine Gelen Turistlerin Sayısı ve İllerdeki Tesislerin Doluluk Oranları.	104

Tablo 6. 1. TRA2 Bölgesi İllerinde Çalışma Çağındaki Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Oranları (yüz bin kişi).	114
Tablo 6. 2. TRA2 Bölgesi İllerinde Kadınların Yaş Gruplarına Göre Çalışma Oranları (yüz bin kişi).	114
Tablo 6. 3. TRA2 Bölgesi İllerinde Aktif Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı (yüzde).....	118
Tablo 6. 4. TRA2 Bölgesi İllerinde Çalışan Kadınların Sektörlere Göre Dağılımı (yüzde).....	118
Tablo 6. 5. TRA2 Bölgesi İllerinde Çalışma Çağındaki Kadınların Eğitim Eğitim Seviyesine Göre Oranı (yüzde).....	119
Tablo 6. 6. TRA2 Bölgesi İllerinde İstihdam Edilen Kadınların Eğitim Seviyesine Göre Oranı (yüzde).....	119

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 3. 1. TRA2 İlleri Sıcaklık Grafiği. (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2021)... 63	63
Grafik 3. 2. TRA2 İlleri Yağış Grafiği. (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2021)..... 63	63
Grafik 3. 3. TRA2 İllerinin Nüfus Miktarları (bin kişi) (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022)..... 69	69
Grafik 3. 4. TRA2 Bölgesi İllerinde 2022 Yılı Verilerine Göre Arıcılık Yapan İşletme Sayısı (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022)..... 85	85
Grafik 3. 5. TRA2 İlleri Tahıl ve Bitkisel Üretim Oranları (bin ton). (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022)..... 86	86
Grafik 3. 6. TRA2 İlleri İhracat Oranları (bin dolar). (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022)..... 87	87
Grafik 3. 7. TRA2 İlleri İthalat Oranları (bin dolar). (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022)..... 88	88
Grafik 5. 1. TRA2 Bölgesi İllerinde Görüşülen Kadınlardan Önyargı ile Karşılaşan ve Karşılaşmayanların Oranı..... 102	102
Grafik 5. 2. TRA2 Bölgesi İllerinde Görüşülen İşletmelerin Sosyal Medya Kullanan ve Kullanmayanların Oranı. 105	105

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. 1. TRA2 İlleri Lokasyon Haritası.....	22
Harita 3. 1. TRA2 İlleri Fiziki Haritası.	56
Harita 3. 2. TRA2 Bölgesi İlleri Doğal Nüfus Artış Oranı (binde). (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).....	68
Harita 3. 3. TRA2 Bölgesi İlleri Nüfus Haritası (bin) (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).....	70
Harita 3. 4. TRA2 Bölgesi İlleri Net Göç Hızı Haritası (%). (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).....	71
Harita 3. 5. TRA2 Bölgesi İlleri İlçeler Haritası.....	72
Harita 3. 6. TRA2 Bölgesi İlleri Nüfus Yoğunluğu Haritası (km ²). (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).....	74
Harita 3. 7. TRA2 Bölgesi İlleri Büyükbaş Hayvan Sayısı Haritası (baş). (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).	83

ÖN SÖZ

Çalışmak, toplumun tüm bireylerini ilgilendiren çok yönlü bir kavramdır. Ancak pek çok toplumda çalışmak sadece ücret karşılığında yapılan eylemlere endekslenmiştir. Bu yüzden genel algı çoğunlukla erkeklerin çalıştığı yönündedir. Bu algı kadın emeğinin değersizleşmesine yol açmaktadır. Kadınların evde yaptığı temizlik, bulaşık ve çocuk bakımı gibi işler çalışmaktan sayılmamaktadır. Kadınlar kendi evlerinde bu işler karşılığında ücret almasa da bu işler de çalışmaktan sayılır. Ayrıca çalışma konusunda kadının karşısına çıkan tek problem emeğin değersizleşmesi değildir. Çalışmak isteyen kadınların karşısına ev ve çocukla ilgili işler engelleyici birer unsur olarak çıkmaktadır.

Okuduğunuz çalışma Türkiye’de uygulanan NUTS adlı coğrafi koda göre oluşturulan İstatistiki Bölge Sınıflandırılmasında TRA2 bölgesinin il merkezleri ile ilgilidir. Doğu Anadolu Bölgesi’nin kuzeydoğusunda yer alan TRA2 bölgesi Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan’dan oluşmaktadır. Bu illerin esnaf ve ticaret odalarından kadın girişimcilerin isimleri, adresleri ve iletişim numaraları alınmıştır. Teze veri hazırlama sürecinde kadın girişimcilerle mülakat yapılmıştır. Mülakat süresince işletme sahibi kadın olmasına rağmen zaman zaman eş, baba veya erkek çocuğun kadının konuşmasına müdahale etmesi gibi engelleyici durumlar da yaşanmıştır. Hoş olmayan bu tarz durumlar bölge kadının mevcut konumu, çalışmasına bakış açısı hakkında fikir vermektedir.

Ayrıca bölgenin ekonomik yapısını anlamak amacıyla bölgede etkili olan Serhat Kalkınma Ajansı’nın raporları incelenmiştir. Yapılan mülakatlar ve incelenen raporlar sonucunda elde edilen sonuçlara göre bölgede yaşam kalitesi ve memnuniyet derecesi düşüktür. İşsizlik bölgede en önemli problemidir. Yani genel olarak çalışmak isteyen kadınların karşısına hem aileleri hem de çalışma hayatındaki diğer faktörler (maaş, sigorta, çalışma saatleri) engelleyici unsurlar olarak çıkabilmektedir. Türkiye’de sosyal hareketliliğin fazla olduğu batı bölgelerine fiziki olarak uzak olan TRA2 illerinde toplumsal değişimin de az olduğunu söylemek mümkündür. Bu yüzden bölgede -yoğun olmasa da- ataerkil düşünce yapısını etkililiğini sürdürmektedir. Tüm bu durumlar kadınların çalışma isteğine, çalıştıktan sonra aile ve çevresinde karşılaştığı tepkilere etki etmektedir.

Tezin tüm aşamalarında emeđi geçen deęerli danıřmanım Sayın Dr. Öęr. Üyesi Tolga KORKUSUZ'a, maddi manevi desteklerini esirgemeyen annem, babam ve kardeřlerime, okumalarıyla destek olan Seher KABAN, Havva ALTINDİř'e ve moral desteęi saęlayan Cumhuriyet Anadolu Lisesi ęretmenlerinden Dilek KURUM, Zana KALMA SANCAR, Būřra İNANLI, Tūlay BALA EROęUL ve Seda TUNÇTÜRK'e en içten teřekkürlerimi sunarım.

Sevda KABAN

Ağrı - 2023

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

Çalışma hayatı cinsiyet, yaş, dönem fark etmeksizin toplumu her yönüyle ilgilendiren bir alandır. Çalışma hayatı ise insan tarihi boyunca çeşitli şekillerde görülmektedir. Yerleşik hayatın başlamasında en etkili unsurlardan biri olan tarım sektörü, ilerleyen dönemlerde nüfusun en fazla istihdam edildiği ekonomik faaliyetlerin de başında olmuştur. Tarımın gelişmesi, nüfusun yer değişikliğini zorlaştırdığı için aile kavramını ve aile içindeki iş bölümünü de etkilediği söylenebilir. Ayrıca tarımda kullanılacak aletler ve tarım yapılabilecek alanların genişlemesi daha fazla ürün anlamına gelmektedir. Bu durum toplumun yarısını oluşturan kadınların da mevcut konumunu etkilemiştir denilebilir. Tarımdan önce etkili bir şekilde yapılan avcılık-toplayıcılık ya da göçebe hayvancılık ev dışında yürütüldüğü için kadının katılımının zorlaşmış olması muhtemeldir. Ancak yerleşik hayatla birlikte gelen mevcut yerdeki şartları en iyi şekilde değerlendirme durumu bir şekilde kadını çalışma hayatına katmıştır.

Tarımın gelişmesiyle üretim hacmini artmış, bu durum ticaret kavramının doğmasına da dolaylı bir şekilde etki etmiştir. Daha sonraki dönemlerde Sanayi Devrimi başlamış ve seri üretime geçilmiştir. Sanayi Devrimi bu yönüyle hem ekonomiyi hem toplumu etkileyen önemli bir tarihi olaydır. Üretim fazlası ürünler pazarlama imkânlarının gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca ticaret arz talep dengesini etkilemiş ve üretim merkezlerinde çalışacak daha fazla elemana ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Teknolojinin gelişmesi ve eğitim seviyesinin artması ile gelişen hizmet sektörünün etki alanı genişlemiştir. Kadınlar ilk çağlarda fiziksel gücünün üstünde bir çaba ile tarım sektörünün her aşamasında rol aldığı gibi, sanayi devriminden sonra da hem sanayi hem de hizmet sektöründe ön planda olmuştur. Özellikle hizmet sektörü tüm dünyada en fazla istihdam sağlayan sektörlerden biri olmuştur. Kadınlar da bu sektörde oldukça aktiftir.

Kadının çalışma hayatına ekonomik faaliyetler kadar etki eden bir unsur da toplum yapısıdır. Toplum yapısını oluşturan unsurlar ise kültür, din, eğitim, güvenlik ve sosyal sınıflardır. Dünyanın farklı yerlerinde bu unsurlardan dolayı farklı toplumsal yapılar oluşmuştur. Çalışma sahası da dahil tüm dünyada en etkili toplumsal yapılardan biri de ataerkil toplumsal yapı ya da ataerkil düşünce yapısıdır.

Ataerkil kelimesi; asıl itibariyle baba ya patriark'ın rolü anlamlarına gelmektedir. Bu kelime kök olarak spesifik bir biçimde ailede erkek egemenliğini tanımlamak için kullanılmıştır (Sultana & Altay, 2019). Ayrıca günümüzde erkeğin egemenliğinin yanı sıra kadının erkek egemen ortamda maruz kaldığı muameleye dikkat çekmek için de kullanılmaktadır.

Ataerkil yapı günümüzde tüm dünyada en etkili olan düşünce biçimlerinden olsa da tarihi çağlara bakıldığında durumun böyle olmadığı anlaşılabacaktır. İlkel toplumlarda kadının doğurganlığı beraberinde getirdiği çocuk bakımı ve çocuğun büyütülmesi gibi sorumluluklar sebebiyle evden erkekler gibi çok fazla uzaklaşamaması ve evin yakın çevresinden eve yiyecek toplayarak taşınması kadının saygınlığını artırmıştır (Aslitürk & Dikyar, 2017). İlerleyen süreçte yerleşik hayatla birlikte tarımın önem kazanması ile toprağın üreticiliği ve kadın özdeşleştirilmiş, kadına verilen değer artmıştır. Zamanın çoğunu dışarıda avlanma ile geçiren erkek bu görevi her zaman mükemmel bir verim ile yapmamanın etkisiyle geri planda kalmıştır. Böylece kadının hayattaki konumu önemsenmiştir.

Kadının konumunu etkileyen ataerkilliğin kökeni incelendiğinde ise Aristo ve Freud'un bu bağlamda ataerkilliği destekleyici fikirler öne sürdüğü görülecektir. Aristo "kadın, bazılarının ruhu olmadığı sakat erkek" ifadesini kullanmıştır. Onun düşüncesinde, kadının bayağı biyolojisi, akıl yürütebilme yeteneğinde, kapasitesinde ve karar verme yetisinde onu ikincil kılar. Bu yüzden erkek üstün kadın bayağı olandır. Kadın hükmedilmek için doğar ve hükmedilir. Erkeğin cesareti itaat noktasında kadına emretmesinde gösterilir. Freud'a göre ise kadının anatomisi kadının kaderi, normal olanın erkek olmak olduğudur (Sultana & Altay, 2019). Her iki düşünce arasından asırlar geçmesine ve fikirleri ifade edilen kişilerin toplumun vasıflı denilebilecek kişileri olmasına rağmen bu fikirlerdeki ortak özellikleri fiziksel güce dikkat çekmeleridir.

Erkeğin fiziksel gücünün kadından fazla olması toplumda kadınlar hakkında farklı düşüncelerin gelişmesine ve kadınların geri plana itilmesine neden olması muhtemeldir. Ancak ilkçağlarda ekonomik faaliyetler fiziksel güce dayalı olsa da Sanayi Devrimi ile birlikte gelişen seri üretim merkezleri çalışma hayatında fiziksel güç dışında da önemli unsurların ortaya çıkmasına etki etmiştir. Sanayi Devrimi ilk kez ve bugünkü anlamı ile ücretli kadın işgücü oluşmasına yol açan en önemli tarihsel gelişme olarak değerlendirilmektedir. XVIII. yüzyılda başta İngiltere olmak üzere birçok batılı ülkede sanayileşme dokuma imalatı ile başlarken toplam işgücünün büyük bir oranını kadınlar oluşturmuştur. Birçok batılı ülkede dokuma ile başlayan sanayileşme sürecinde kadının çok önemli bir iş gücü oluşturduğu söylenebilir.

Ücretli iş gücü, kadın işgücünün emek piyasasında yerini almasında devrim niteliğinde önemli bir gelişmedir. Sanayi devrimi ve izleyen dönemde oluşan teknolojik, ekonomik ve toplumsal değişiklikler kadınlara annelik ve ev kadınlığı rollerinin dışında ekonomik faaliyetlere ücret karşılığında daha fazla katılma imkânı oluşturmuştur. Bu kavramla birlikte kadının toplumsal yapıdaki yerinde değişimler olmaya başlamıştır.

Sanayileşmeden önce görev ve konumu evle sınırlı olan kadın, sanayileşme dönemi ile beraber daha fazla ev dışına çıkmaya kamusal alana girmeye başlamıştır. Böylece kadınlar toplam işgücünün önemli oranını oluşturmuş hem de kadınların işgücüne katılım oranında artışlar olmuştur. Bu durumun kadınların iş hayatına girişini artırmayla birlikte kolaylaştırdığı da söylenebilir. Ancak artışlar tarihsel süreçte ilk başlarda düşük ücretli, güvencesiz ve niteliksiz emek gerektiren sektörlerde olmuştur (Akdemir, Özaktaş, & Aksoy, Türkiye'de ve Seçilmiş Ülkelerde Kadının İşgücü Piyasasındaki Yeri, 2019).

Kadınların çalışma hayatına girmesini etkileyen bir unsur da savaşlardır. Sanayi Devrimi'nin başladığı yıllarda Avrupa'nın iki önemli gücü olan İngiltere ve Fransa arasında Yedi Yıl Savaşları yapılmaktaydı. Küresel bir savaş niteliğinde olan Yedi Yıl Savaşları tarafları hem ekonomik hem de nüfus olarak büyük zarara uğratmıştır. Çünkü Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan seri üretim alanları istihdam oranlarını olumlu etkilemiş ancak savaşa giden erkeklerin yerine çalışacak kimse kalmamıştır. Bu durum kadınların biraz da zorlayıcı sebeplerle iş hayatına girmesine

neden olmuştur. Aynı zamanda tüm dünyayı etkileyen I. Dünya Savaşı da buna örnek verilebilir. Hemen tüm ülkelerde o tarihe dek asli görevi ev işi olan kadınlar cepheye giden erkeklerin yerine işgücüne katılmışlardır. Bu dönemde sadece İngiltere’de 1 milyon 345 bin kadın çalışma hayatına katılmıştır (Yılmaz & Zoğal, 2015).

Kadınların çalışma hayatına girmesini ve çalışma hayatında aktifliğini etkileyen bir unsur da cinsiyetin beraberinde getirdiği biyolojik, psikolojik farklardır. Kadın ve erkek arasında biyolojik, psikolojik farklılıklar olduğu muhakkaktır. Ancak bu farklılıkların erkeğin lehine olması zorunlu kılınmamalıdır. Frederick Engels tarafından yazılan *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı kitapta kadının ikinciliğinin özel mülkiyet kavramının gelişmesiyle başladığı ifade edilir. Mülkünü elinde tutup ona hükmetmek ve devamında çocuklarına bırakmak isteyen erkeğin kadının varlığını bir tehdit olarak algılamasıyla onu alaşağı edip ikinci plana atması bir nevi zorunluluk olarak belirtilmiştir. Buna karşın radikal ve sosyalist feminist gruplara göre ise ataerkillik özel mülkiyet kavramı öncesinde de mevcuttu. Burada asıl farkın cinsiyet farkı olduğu vurgulanır. Ayrıca sosyalist feministlere göre cinsiyet biyolojiktir ve önemli olan toplumsal cinsiyettir (Sultana & Altay, 2019).

Toplumsal cinsiyet kavramı kadının toplum içindeki konumuna yönelik olarak kullanılır. Bu kavramda aslında kastedilen ikincilik kavramıdır. Burada kullanılan ikincilik hiyerarşinin salt biçimde ifade edilmesine örnektir. Bir öncekinden daha değersiz olması anlamına gelen ikinciliğin, kadın erkek arasında toplum tarafından her alanda uygulandığı söylenebilir. Anadolu’da bazı bölgelerde erkeklerin kadınlardan önce yemek yemesi, erkek çocuğun daha fazla önemsenmesi, erkek çocuğa sahip olmama durumunda kadına sorumluluk yükleyip suçlanması, sünnetlerin düğün atmosferinde yapılması, kız çocuklarının eğitim hakkından mahrum bırakılması gibi pek çok örnek sayılabilir. Bunlar toplumun birçok kesiminde görülebilecek örneklerdir.

Kadınların toplum içinde ikinciliği konuşma diline de yansımıştır. Etimolojik anlamına bakıldığında “gelin” kelimesi evlenerek hane halkına katılan anlamına gelir (Gelin, 2002). Günlük hayatta sıkça kullanılan bu kelimenin kökeni kadının erkek için yaptığı ya da yapmak zorunda olduğu fedakârlığın bir örneği olduğu söylenebilir. Bu durum erkeğin kadın üzerindeki hükmünün bir yansıması olarak ifade edilebilir.

Toplumda cinsiyetler arası hakimiyet ya da adaleti belirlemek amacıyla pek çok ölçüt kullanılmaktadır. Bu da dolaylı olarak ülkenin veya bölgenin gelişmişliği hakkında fikir vermektedir. Kullanılan ölçütlerden biri istihdam düzeyidir. İstihdam edilen nüfusun kadın-erkek dağılımı, cinsiyetler arasındaki ücret farkı da ülkenin gelişmişliği hakkında fikir verebilen ölçütlerdir.

Toplumda cinsiyetler arası adaleti vurgulamak adına kullanılan bir kavram da “Cam Tavan Sendromudur”. Cam tavan sendromu 1970’li yıllarda cinsiyete, etnik köken ve dine dayalı terfilerdeki ayrımcılığı tanımlamak için ortaya çıkmış bir kavramdır. Temelde kadınların üst düzey yönetim pozisyonlarına gelmelerinin önündeki görünmez ve yapay her türlü engeli ifade etmektedir (Günsel, Köroğlu, & Demirci, 2015).

Cam tavanlar kadınların başarılarına, liyakatlarına önem verilmeden onların önüne konulan engellerdir ve çoğu zaman aşılması oldukça zordur. Cam tavanların oluşmasına neden olan unsurlar ataerkil kültür, iş ve aile dengesi mücadelesi, astların ve diğer kadın yöneticilerin olumsuz tutumları (kraliçe arı sendromu) şeklinde sıralanabilir (Günsel, Köroğlu, & Demirci, 2015).

Çalışma hayatını etkileyen bir olay da küresel çapta yayılan Covid-19 salgınıdır. Mümkün olduğunca evde kalmayı gerektiren düzenlemeler başta sağlık, eğitim olmak üzere tüm yaşamsal alanların kurallarını değiştirmiştir. Covid-19 salgının etkilediği, değiştirdiği alanlardan biri de alışveriş şeklidir. Salgın döneminde virüs tehlikesine karşı sokağa çıkışın kısıtlanması, karantina dönemlerinin uzun olmasına bağlı olarak özellikle büyük şehirlerde temel ihtiyaçlar için alışveriş önemli bir problem haline gelmiştir.

Covid-19 salgının ekonomiye etkileri yadsınamaz. Ancak her ülkeye etkisi farklı oranlarda ve şekillerde olmuştur. Örneğin az gelişmiş ekonomilerde üretim fiziksel güç üzerine kurulduğundan toplam çıktının artması için erkeklerin ekonomide daha büyük bir rol üstlenmesi gerekir (Düzgün, 2021). Dışarı çıkma ve etkileşimin kısıtlandığı salgın döneminde etkinin olumsuz olduğu söylenebilir. Ancak salgın döneminde görüldü ki cinsiyet eşitliğinin olduğu ekonomiler cinsiyetçilik hatlarının belirgin olduğu ekonomilerden daha iyi gelişim göstermiştir. Bu yüzden kadınların ekonomik yaşama katkısı ekonomik gelişmişlik açısından oldukça önemlidir.

Covid-19 salgını özellikle dijital sahada hizmet veren alışveriş sitelerini olumlu etkilemiştir. Salgından önce sadece mağaza hizmeti veren siteler ortaya farklı taleplere cevap verebilmek için hizmetlerini çeşitlendirmiştir. Bu durum özellikle dijitalleşmiş ve çevrim içi iş yapan girişimciler için avantaj yaratmıştır (Sarioğlu, 2020). Böylece fastfood adı verilen hamburger, tost gibi kısa zamanda yapılan yemek hizmetlerinden sonra daha uzun uğraşlar gerektiren yemekler, market alışverişi hizmeti de verilmeye başlanmıştır. Covid-19 salgın döneminin zorlayıcı sebepleri olsa da sanal alışveriş siteleri mevcut alışveriş mantığına farklı bir bakış açısı getirmiş ve düzeni değiştirmiştir.

Çalışma sahası olan TRA2 bölgesinde çalışan nüfusun kadın-erkek dağılımı, çalışan kadınların ve erkeklerin emek-ücret dengesi gibi ölçütler bölgenin gelişmişlik düzeyi hakkında fikir vermektedir. Ancak bu ölçütleri etkileyen bazı doğal ve beşerî unsurlar vardır. Bunlardan biri genç oluşumlu bir ülke olan Türkiye'nin tektonik hareketlerin etkisiyle yükselmesidir. Tektonizma sonucu yükselmenin etkisi Doğu Anadolu Bölgesi'nde oldukça fazladır. Yükselti ve engebenin fazla olması ile birlikte denizden uzaklık yani karasallık da etkili olunca bölgedeki hâkim iklim kuru ve sert bir hale gelmiştir. Bahsi geçen doğal çevre koşulları Doğu Anadolu Bölgesi'nin genelinde de hâkimdir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda yer alan çalışma sahası olan TRA2 bölgesi illeri de genellikle sert karasal iklimin etkisi altındadır.

İklim ve yer şekillerinden kaynaklanan sebeplerin yanında, bölgedeki yatırımların az olması da istihdam ihtiyacı için göçlere neden olduğu söylenebilir. Bu durum istihdam oranını azaltmıştır. Bölgenin çalışma çağındaki nüfusu göç etmeye başlamıştır.

Ayrıca cumhuriyetin ilanı ile birlikte aile yapısı modern hâle getirilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet Türkiye'sinde aile yapısı bölgeden bölgeye farklılık göstererek ekonomik, sosyal, dini ve etnik yapıya göre karmaşık bir hâl almıştır. Ailede geçerli olan yasalar toplumun farklı kesiminde farklı uygulamalar halini almıştır (İlkkaracan, 1998). Buna bir örnek de Doğu Anadolu Bölge'sinde kadınların ataerkil düşünce yapısından dolayı çalışma hayatına girmekte tereddüt etmesi veya zorlanması olarak verilebilir.

Tüm fiziki ve beşerî sebepler TRA2 bölgesi illerinde genel olarak ekonomik, sosyal sorunları beraberinde getirmiştir. Mevcut sorunlar kadının toplum içindeki konumunu da olumsuz etkilemiştir.

Harita 1. 1. TRA2 İlleri Lokasyon Haritası.

Fiziki coğrafya şartlar bölgede öncelikle yerleşmeyi ve ekonomik faaliyetleri etkilemiştir. Kış mevsiminin uzun ve kar yağışlı olması bölgede yaşamı zorlaştıran faktörlerden başında gelmektedir. Ayrıca yine iklimin etkisiyle tarım olanağının kısıtlı olduğu bölgede hayvancılık en önemli ekonomik faaliyetlerden biri olmuştur. Ancak farklı sektörlerde çalışmak isteyen nüfus göç etmeye başlamıştır. Çalışma çağındaki nüfus çoğunlukla göç etse de geriye kalan nüfus için de istihdam oranı oldukça düşüktür. Erkeklerde düşük olan istihdam oranı kadınlarda daha da azaltmaktadır. Göçe katılan nüfus çoğunlukla erkeklerden oluştuğu için kadının çalışma hayatına katılması daha da zorlaşmaktadır.

Bir yerin gelişmişlik düzeyi için kullanılan bir diğer ölçüt ise nüfusun eğitim faaliyetlerine katılma düzeyidir. Yani okullaşma oranıdır. Bölgede okullaşma oranı zaman içinde gelişim göstermiş özellikle son yıllarda yürütülen kampanyalar etkisini göstermiş ve okula giden kız çocuklarının sayısı artmıştır (Erol & Sevinç, 2021). Ancak TRA2 bölgesi illerinde kız çocuklarının okullaşma oranı Türkiye’deki ilkokul düzeyinde %95.81, ortaokulda %95.40, ortaöğretimde ise %89,68 olan okullaşma oranının henüz gerisinde kalmaktadır (Milli Eğitim İstatistikleri , 2022).

Tablo 1. 1. TRA2 Bölgesi İlleri Net Okullaşma Oranları (yüzde).

Kademe	Ağrı	Kars	Iğdır	Ardahan
İlköğretim	95.4	94.1	94	93.3
Ortaokul	88	88	89.5	87.5
Lise	72.7	83.6	88.2	92.2

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Okullaşma oranının artması ve kız çocukların eğitim alması sosyolojik ve ekonomik etkileri bulunmaktadır. Çünkü eğitim, kadınların bilinç düzeyini olumlu etkilemekte ve kadınların kendi ayakları üzerinde durmak amacıyla mücadele etmesini sağlamaktadır. Ekonomik sistemlerdeki değişim iş hayatının çeşitliliği, üretimin hızlanması ve üretim hacminin genişlemesi, hayat şartlarının zorlaşması kadının çalışma hayatına girmesini bir nevi zorunluluk haline getirir de çalışma hayatına giren kadınlar çoğunlukla bir mücadele halinde olmuştur. Bu doğrultuda kadınlar bazen hemcinsi genellikle de erkek nüfusun baskınlığı ile mücadele etmek durumunda kalabilmektedir. Mücadele iş hayatının gerekliliği olsa da burada bahsi geçen mücadele kadının, kadın olduğu için giriştiği mücadele olduğu düşünülebilir. Kadının çalışma hayatına müdahale etme durumu ataerkil düşüncenin de etkisiyle Doğu Anadolu Bölgesi’nde daha yoğun yaşanmaktadır.

Bu çalışmada yer alan başlıklar giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte araştırmanın amacı, araştırmanın problemleri, araştırmanın yöntemi ve evreni, araştırmanın sınırlılıkları ve literatür taraması bulunmaktadır. Birinci bölümde girişimcilik kavramı açıklanmıştır. İkinci bölümde TRA2 bölgesinin tanımı, illerin

fiziki ve beşerî coğrafya özelliklerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde TRA2 bölgesi illerinde kadının toplumdaki yeri, çalışan kadınların yaşadıkları problemler işletme sahibi olan kadınlarla yapılan görüşmeler sonucu elde edilen bulgular yazılmıştır. Sonuç ve öneriler bölümünde ise TRA2 bölgesi çalışan kadınlarının yaşadıkları problemler, problemlerin sebepleri ve çözüm önerileri açıklanmıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı TRA2 bölgesindeki kadın girişimcilerin bölge ekonomisine yaptıkları katkıyı belirlemektir. Araştırmanın hedefleri ise arasında çalışma hayatında aktif rol alan kadınların yaşadığı problemler ve bağlantılı olarak bu problemlerin TRA2 bölgesinin gelişmişlik seviyesi ile olan ilgisini tespit etmek bulunmaktadır.

1.2. Araştırmanın Problemleri

Tezin ana problem cümlesi aşağıdaki gibidir:

TRA2 bölgesindeki kadın girişimcilerin bölge ekonomisine yaptıkları katkı nasıldır?

Tezin alt problem cümleleri ise aşağıdaki gibidir:

- TRA2 bölgesindeki kadın girişimcilerin karşılaştıkları ve mevcut problemlerin kültürel coğrafya açısından değerlendirilmesi nasıldır nelerdir?
- TRA2 bölgesindeki çalışan nüfusun ve çalışan kadın oranı/sayısı nedir?
- TRA2 bölgesindeki kadınlar sektörün hangi alanında yoğunlaşmıştır?
- TRA2 bölgesinde çalışma çağında kadınların eğitim seviyesi nasıldır?
- Kadınların çalışma hayatında diğer problemler nelerdir?

1.3. Araştırmanın Yöntemi ve Evreni

Araştırmada saha çalışmaları, nitel veri toplama araçları (gözlem, grup görüşmesi, yarı yapılandırılmış mülakat) kullanılmıştır. Ayrıca çeşitli kuruluşlardan nicel açıdan istatistiki veriler temin edilmiştir. Araştırmada kullanılan diğer veri toplama araçları arasında literatür taraması bulunmaktadır. Elde edilen kaynaklar doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmada kullanılan haritalar ArcMap 10.5 programı ile çizilmiştir. Araştırmada nitel ve nicel veriler birlikte incelendiğinden çalışmayı karma yöntem deseni olarak değerlendirmek mümkündür.

Araştırmanın evren grubu TRA2 bölgesinin il merkezleri, örneklem grubu ise TRA2 bölgesi il merkezlerindeki TRA2 bölgesi ticaret ve esnaf odalarına kayıtlı kadın girişimciler arasından seçilmiştir. Araştırmanın sınırlarını ise TRA2 bölgesindeki il merkezleri oluşturmaktadır.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

“TRA2 Bölgesinde Yer Alan İl Merkezlerindeki Kadın Girişimcilerin Sosyoekonomik Durumlarının Coğrafi Bir Bakış Açısı ile İncelenmesi” adlı çalışma TRA2 illeri olan Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinin il merkezleri ile sınırlıdır. Her bilimsel çalışmada olduğu gibi söz konusu çalışmada da bazı sınırlılıklar ve zorlayıcı sebepler oluşmuştur.

Araştırmanın en önemli sınırlılıklarından biri beşerî çalışmaların çoğunda görülebilecek olan insanlar arası güven problemidir. Çalışma esnasında kadın girişimcilerin sorulara cevap vermek istememesi veya işletmeye almak istememesi yaşanan problemlerden bazılarıdır. Söz konusu problem çalışma sahası olan dört il merkezinde de yaşanmıştır. Ayrıca her ilde görüşülen ticaret ve esnaf odalarının uygulamaları arasında tezatlıklar bulunduğu tespit edilmiştir. Ardahan ve Kars Esnaf ve Sanatkarlar Odası kadın girişimcilerle ilgili veri talebini doğrudan reddederken sadece Ağrı ve Iğdır illerindeki esnaf ve sanatkarlar odasından veri alınabilmektedir.

1.5. Literatür Taraması

Yapılan incelemeler sonucunda TRA2 bölgesi ile ilgili bazı çalışmalar tespit edilse de gerek coğrafyacılar gerek sosyologlar tarafından bölge kadınlarının ekonomik hayattaki etkinliği ile alakalı olarak çok az çalışmaya rastlanmıştır. Literatür taraması sonucu incelen eserler çoğunlukla üniversitelerin işletme, iktisat ve ekonomi bölümleri tarafından yapılmış bir kısmının ise bölgede etkili olan Serhat Kalkınma ajansı tarafından yayınlanan rapor niteliğindeki genel çalışmalar olduğu görülmüştür.

Tespit edilen çalışmalar aşağıdaki gibidir:

Editörlüğünü Ömer Çaha’nın yaptığı Serhat Kalkınma Ajansı tarafından 2017’de yayınlanan TRA2 Bölgesinde Kadın Profili Araştırması adlı raporda bölge kadının sosyal, ekonomik, kültürel alanda konumu işlenmiş niceliksel özellikler TÜİK verileri ile kadının aile yaşamı, sosyal hayatta karşılaştığı tepkiler, aile ekonomisine

yaptığı katkıyı örneklerle açıklanmıştır. Bu çalışma dışında yine Serhat Kalkınma Ajansı tarafından 2010'da TRA2 Düzey II 2010-2013 Bölge Planı, 2012'de TRA2 Bölgesinde Sınır Ticareti ve Sınır Kapıları, 2014'te TRA2 Bölgesi Bölge Planı (2014-2023), 2015'te Misafirlerin Gözünden TRA2 Turizmi, 2019'da TRA2 Bölgesi Yöresel  r n Pazarlama Stratejileri yayımlamıştır.

2010'da yayınlanan TRA2 Düzey II 2010-2013 Bölge Planı adlı raporda Ağrı, Iğdır, Kars ve Ardahan coğrafi konumlarından dolayı Orta Asya'ya açılan birer kapı olarak görülmüş ve bölgenin gelişimi için bu konumun avantaj olarak kullanılabileceği öngörülmüştür. Türkiye'den geçen enerji nakil hatlarından Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum ekonomik getirisi göz önünde bulundurularak buna benzer olarak Kars-Bakü-Tiflis ve Kars-Iğdır-Dilucu demiryollarının bölgenin kalkınmasında önemli bir rol oynayacağı belirtilmektedir. Ayrıca Marmaray vasıtasıyla Trans-Kafkasya ulaşım koridoru Kazakistan ve   in arasında ulaşımı geliştirecek dolasıyla ticaret hacmini artıracaktır. Ulaşım hatlarının ticaret ve insan trafiğine yapacağı katkı ile TRA2 bölgesinin stratejik konumunun güçleneceği ifade edilmiştir.

2012'de yayınlanan TRA2 Bölgesinde Sınır Ticareti ve Sınır Kapıları adlı raporda TRA2 illeri İran, Gürcistan, Ermenistan ve Nahcivan Kafkasya ve Orta Asya'ya açılan birer kapı niteliğinde görülmüştür. Kara üzerinde ülke sınırlarını belirlemek için açılan kapılar şunlardır:

Dilucu Sınır Kapısı Iğdır-Nahcivan, Alican Sınır Kapısı Iğdır- Ermenistan, Borualan Sınır Kapısı Iğdır-İran, Akyaka Sınır Kapısı Kars-Ermenistan, Gürbulak Sınır Kapısı Ağrı-İran, T rkɡ z  ve Aktaş Sınır Kapıları ise Ardahan-Gürcistan arasında yer alır.

Araştırmaya göre sınır kapıları farklı kültürlerin birbirine en yakın olduğu yerler olduğundan avantajlı kullanıldığında fırsata çevrilebilir. Ancak TRA2 Bölgesinde yer alan sınır kapılarından Borualan, Alican ve Akyaka sınır kapıları h lihazırda kapalıdır. Çoğunlukla diplomatik problemlere dayansa da ulaşım ve güvenlik problemlerinin de sınır kapılarının kapalı olmasında etkili olduğu belirtilmiştir. Sınır kapılarının kapalılık süresi uzadı  a bölge ekonomisinin zarara uğradığı ayrıca kapalı olmayan ancak fiziki alt yapıları yetersiz olan kapıların da bölge ekonomisine zarar verdiği ifade edilmiştir.

Ardahan’da yer alan Türkgözü ve Aktaş Sınır Kapılarının ana ulaşım yollarına uzak olması ve yer şekillerinin engebeli olmasından dolayı çok tercih edilen yerler değildir. Mevcut konumu avantaja çevirmek için ulaşım, güvenlik ve alt yapı problemlerinin hızlıca hal edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Çünkü TRA2 illerinin diğer bölgelere göre oldukça geri kaldığı ve bu geri kalmışlıkta öngörülen en önemli çözüm yöntemi konumunda etkisiyle dış ticaret olarak görülmüştür.

2013’te Hüseyin Tutar, Gökhan Elyıldırım, Mehmet Fatih Sever, Mustafa Sarışen tarafından yazılan Ardahan’ın Sosyoekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları adlı raporda Ardahan’ın sosyoekonomik durumu incelenmiştir. Rapora göre Ardahan gelişmişlik seviyesi en düşük illerden biridir. İlde en yaygın ekonomik faaliyetin hayvancılık olduğu belirtilmiştir. Bu sektörün gelişmesi için iklim, bitki örtüsünün elverişli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Ardahan’ın bozulmamış doğası turizm, organik tarım ve organik hayvancılık için önemli fırsatlar sunar. Dikkat çekilen bir diğer unsur ise Ardahan’ın büyükbaş, küçükbaş hayvancılık, arıcılık, kaz yetiştiriciliği vb. alanlarda sağlıklı ve doğal gıda üretimi için yatırımcılara çok geniş imkânlar barındırmasıdır. Stratejik önemi de fazla olan Ardahan sınır kapılarının yoğun olarak kullanılmasıyla ekonomik açıdan gelişebileceği ifade edilmiştir.

2014’te Uğur Çalışkan tarafından yazılan TRA2 Bölgesi (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) 2014-2023 Bölge Planı adlı raporda bölge halkının en önemli probleminin istihdam ve barınma olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca sosyal yaşam alanlarının kısıtlı olması başta kamu çalışanları olmak üzere mevcut nüfusun bulunduğu yeri terk etmesinde etkili olduğu söylenebilmektedir. Doğu Anadolu Projesi (DAP) kapsamında bulunan bölgenin kaynaklarını doğru bir şekilde kullanarak istihdamı artıracacağı ve iç göçü azaltacağı ifade edilmektedir. Bölgenin en önemli kaynakları tarım, Iğdır başta olmak üzere, bozulmamış doğası ile turizm olduğu ifade edilmiştir.

2015’te yayınlanan Misafirlerin Gözünden TRA2 Turizmi adlı raporda TRA2 illerinin sınırda yer almalarından dolayı tarih boyunca pek çok medeniyetin uğrak noktaları olması ve buna bağlı olarak soyut ve somut izler bırakmaları bölgenin turistik cazibesini artırdığı ifade edilmektedir. Ancak bölgeye yönelik olumsuz güvenlik algısı ve yetersiz tanıtım bölgenin hak ettiği yerde olmasını engellemiştir. İl düzeyinde bakıldığında genel olarak Ağrı ve Kars’a gelen turistlerin Almanya, Fransa, İngiltere

ve Hollanda ve İran'dan; Ardahan'a gelen turistlerin Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve İran'dan; Iğdır'a gelen turistlerin Azerbaycan ve İran'dan geldikleri tespit edilmiştir. Bu durumdan anlaşılacağı gibi bölgeye farklı kültürlerden turist gelmektedir. Bölgenin turizm potansiyeli konusunda hak ettiği yere gelmesi için tanıtım, konaklama ve güvenlik şartlarının iyileştirilmesi şarttır.

2019'da yayınlanan TRA2 Bölgesi Yöresel Ürün Pazarlama Stratejileri adlı raporda bölgede doğal, kültürel ve tarihi pek çok zenginliğin olduğuna dikkat çekilmektedir. Bölgenin yoğun nüfuslu olmaması ve sanayi merkezlerine uzaklığı mevcut zenginliklerin korunmasını sağlamaktadır. Raporda ifade edildiğine göre 21. yüzyıl dünyasında turizme bakış açısı değişmiş ve tipik turizm denilen deniz-kum-güneş turizmine alternatif olacak turizm türleri ortaya çıkmıştır. Alternatif turizm türlerinin ortak özelliği doğal olanı araması ve bireysel ya da küçük gruplar halinde yapılmasıdır. TRA2 illerinin yöresel ürünleri alternatif turizm için bir potansiyel oluşturabilir. Bölgeye ait bazı yöresel ürünler şunlardır: Ağrı'da; Ağrı balı, kilimi, Abdigör köftesi, Iğdır'da; kayısı, halı ve kilim, Kars'ta Kars balı, peyniri, kazı, Sarıkamış obsidyen taşı, Ardahan'da; Ardahan balı, peyniri, kazı, Posof badele elması ve fasulyesidir.

Serhat Kalkınma Ajansının yayınladığı raporlar dışında çalışma sırasında incelenen ve alıntı yapılan eserlerin kronolojik sıralaması aşağıdaki gibidir:

1958'de M. Fahrettin Kırzioğlu tarafından yazılan Kars Tarihi adlı kitapta başta Kars olmak üzere kuzeydoğu Anadolu illerinin geçmişten günümüze geçirdikleri değişimler detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Yörede hâkim olan medeniyetler, iklim değişimleri, jeomorfolojik yapı, nüfusun dağılışı gibi pek çok başlık detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

2002'de Faruk Kaya tarafından yazılan Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirlere Bir Örnek adlı makalede Doğubayazıt'ın yerinin değişmesine etki eden faktörler incelenmiştir. Doğubayazıt, Cumhuriyetin ilk yıllarında Ağrı vilayetinin merkezi haline getirilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra ilçe statüsü verilmiştir. İlçenin eski merkezi, Akyayla Dağlarının kuzey yamaçlarında ve bugünkü merkezin 8 km güneydoğusunda tepeler, ovalar üzerinde bir alanda bulunmaktaydı. Ayrıca yükseltisi 1810-1930 metre civarındaydı. İran'la yapılan antlaşmalardan sonra bölgede güvenlik

büyük ölçüde sağlanmıştır. İlçe merkezi, 1934 yılında Gürbulak sınır kapısının açılmasıyla ekonomik olarak gelişmenin sağlanması amacıyla eskiden Sarıova denilen alana taşınmıştır.

2006'da Ahmet Tolunay ve Ayhan Akyol tarafından yazılan Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar adlı makalede kalkınma ve kırsal kalkınma kavramları açıklanmıştır. Buna göre kalkınma değişime girmeyi öngören dinamik bir kavramdır. Kalkınmanın bir bütün olarak sağlanabilmesi için ekonomik, sosyal ve insani yönden gelişim sağlanmalıdır. Tüm bunların yanında kırsal kalkınma için ulusal kalkınma şarttır. Bu yüzden kırsal kalkınmanın sağlanabilmesi için kırsal şartların iyileştirilmesi ekonomik ve sosyal yönden gelişimin önemli olduğu ifade edilmiştir.

2008'de Çare Olgun Çalışkan tarafından yazılan Çok Merkezli Bölgesel Kalkınma Amacında, Kars'ın Ağrı Alt Bölgesinde TRA2 Büyüme Kutbu Olabilirliği adlı yüksek lisans tezinde bölgesel farklılıklara ve beraberinde getirdiği problemlere yönelik çok merkezliliğin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca büyüme merkezlerinin yaratılmasında öncelikle Ağrı Alt Bölgesi incelenerek Kars'ın bu bölge içinde büyüme kutbu olabilirliği üzerinde durulmuştur.

2008'de Faruk Kaya tarafından yazılan Ağrı İlinde Arıcılık Yapısı ve Değerlendirme Durumu adlı makalede Ağrı'da yaşayan nüfusun önemli bir kısmının kırsal kesimde yaşadığı ve tarımla ilgilendiği ifade edilmiştir. Çalışmada yerli arıcıların, arıcılığı daha çok boş zaman faaliyeti olarak gördüğü ancak profesyonel arıcılığın büyük oranda gezgin arıcılar tarafından yapıldığı belirlenmiştir. Ağrı'da engebe oranın fazla olması arıcılık sezonun uzun sürmesini sağlamaktadır. Zengin ve endemik bitkiler Ağrı'nın arıcılık için ideal bir yer olmasını sağlamaktadır. Ancak bölgedeki arıcılık potansiyelinin tam olarak kullanıldığını söylemenin güç olduğu ifade edilmiştir.

2009'da Derman Küçükaltan tarafından yazılan Genel Bir Yaklaşımla Girişimcilik adlı makalede küreselleşmenin etkisiyle artan rekabet ortamı girişimcilik kavramının işlevini artırdığı ve yeniliğin girişimcilikte en önemli unsur olduğu belirtilmiştir. Araştırmada ifade edildiğine göre girişimciliğin teşvik edildiği ülkelerde, yatırımların yoğunlaştığı, bunun sonucu olarak da işsizliğin daha düşük

oranda seyrettiği gözlenmektedir. Ayrıca bir başka deyişle sosyoekonomik parametreler, girişimciliğin desteklenmesiyle olumlu düzeyde gerçekleşir. Bu nedenle bireyler ekonomik refah düzeyi açısından beklentilerine daha çok yaklaşmışlardır. Kanada, ABD, Güney Kore, Avustralya gibi gelişmiş ekonomilerde girişimcilik hareketliliğin üst seviyelerde olduğu, Batı Avrupa ülkeleri de dahil pek çok ülkede ise girişimcilik hareketliliğinin düşük olduğu ifade edilmiştir. Rekabet ortamına uyum sağlanabilmesi için girişimcilerin desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir.

2009’da Sedat Benek tarafından yazılan Ortaya Çıkış, Gelişme Seyri ve Bölgeye Etkileri Bakımından GAP adlı makalede Güneydoğu Anadolu Bölgesinde uygulanan GAP projesinin gelişimi ve etkisi incelenmiştir. GAP, Fırat ve Dicle nehirleri temel alınarak ortaya çıkan bir projedir. Araştırmaya göre Türkiye’de kuraklığı en şiddetli yaşayan Güneydoğu Anadolu Bölgesi’dir. Bölge tarımının en önemli problem ise sulamadır. Bölgedeki ekonomik, sosyal problemi çözmek için geliştirilen GAP Türkiye’nin ilk ve en büyük projesidir. Makalede GAP ile birlikte, bölgede hedeflenen ve istenilen düzeyde olmasa da başta tarım olmak üzere birçok alanda değişim sürecinin başladığı ve bu sürecin devam etmekte olduğu sonucuna varılmıştır.

2010’da Gülsüm Çamur Duyan tarafından yazılan Yoksulluğun Kadınlaşması: Altındağ Örneği adlı makalede kadınların yoksulluktan etkilenmeleri ve yoksul kadınların kendilerini nasıl ifade ettiği incelenmiştir. Buna göre yoksul kadınların yaş ortalaması ve eğitim seviyesi düşük ve bu kadınların çoğunlukla evli olduğu tespit edilmiştir. Bu grupta barınma, beslenme, giyim gibi temel ihtiyaçların karşılanmadığı, aile içi şiddetin yoğun yaşandığı ve depresyon, intihar oranlarının yüksek olduğu belirtilmiştir.

2011’de İbrahim Durak tarafından yazılan Girişimciliği Etkileyen Faktörler adlı makalede ifade edildiğine göre küreselleşmenin beraberinde getirdiği rekabet ortamı girişimciliğin önemini artırmıştır. Ayrıca girişimciliğin bir süreç olduğu ve aşamalardan oluştuğu da belirtilmiştir. Bu aşamalar fırsatı görmek ve tanımlamak, fikir geliştirmek, kaynakları tespit etmek, gerekli kaynakları temin etmek, fikri uygulamaya sokmak ve en önemlisi risk almaktır.

2012’de Deniz Özyakışır tarafından yazılan İç Göç Hareketleri ve Geriye (tersine) Göçün Belirleyicileri: TRA2 Bölgesinden (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) İstanbul’a Gerçekleşen Göç Üzerine Bir Saha Araştırması adlı doktora tezinde TRA2 bölgesinde nüfus ve istihdam yapısı ile bağlantılı olarak nüfusun hareket yönü ve bunun sebepleri incelenmiştir. Araştırmaya göre tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de nüfus hareketlerinin çoğu ekonomik kaynaklıdır. Daha iyi yaşam koşulları kitleleri kendine çekmiştir. Türkiye’de nüfusun hareket yönü çoğunlukla batıya doğrudur. TRA2 illeri gibi yerlerde istihdam problemi başta olmak üzere nüfus genelde batıya özelde İstanbul'a doğru hareket etmektedir. Çok büyük kitlelerin katıldığı bu hareket onun kadar sık ve yoğun olmasa da bir geriye göç olayına da sebep olmaktadır. Batıya yönelen büyük bir kitlenin aksine küçük olup genellikle İç ve Doğu Anadolu ya da Karadeniz Bölgesi’ne yönelen küçük nüfus hareketine geriye göç denir. Başka bir ifadeyle; ikametgâhından ayrılıp bir yere göç eden bireyin bir süre sonra eskiden yaşadığı yere dönmesidir. Geriye göçe katılımda en önemli unsur göçün sebebidir. Terör-güvenlik gibi sebeplerle yapılan göçler genellikle geriye dönüşü zorlaştırmaktadır.

Aileler bazen de çocuklarının geleceğini düşünerek geriye göçe katılım göstermekte çekimser kalabilmektedir. Geriye göçe katılanlar çoğunlukla memleket-aile özlemi yaşayanlar, uyum problemi çekenler, gelir düzeyi düşük olan ve geldiği yerde malı-mülkü olanlardan oluşmaktadır. Ayrıca memleketine dönenler farklı bir yerden getirdikleri ile yaşadıkları yeri geliştirme imkânına da sahip olmalıdırlar.

2012’de Savaş Yener Erol ve Haktan Sevinç tarafından yazılan Eğitim ve Kalkınma İlişkisi: TRA2 Örneği adlı makalede eğitimin kalkınma üzerinde etkisi incelenmiştir. TRA2 illeri Türkiye’de ekonomik, sosyal, kültürel alanda en geri kalan illerdendir. Bölgede eğitim oranın çok düşük olması bölgeyi nitelikli nüfustan yoksun bıraktığı gibi sosyokültürel birçok problemi beraberinde getirmiştir. Makalede özellikle kadınların eğitim alma düzeyleri incelenmiş ve eğitimin kalkınma üzerindeki etkisine dikkat çekilmiştir.

2013'te Ümran Şengül, Seyyedhadi Eslemian, Eren Miraç tarafından yazılan Türkiye'de İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Düzey 2 Bölgelerinin Ekonomik Etkinliklerinin DEA Yöntemi ile Belirlenmesi ve Tobit Model Uygulaması adlı makalede Türkiye'nin İstatistiki Bölgelerinin Belirlenmesi ve mevcut durumlarının incelenmesine yer verilmiştir. Buna göre Düzey-2'yi oluşturan illerden ekonomik etkinliği en az olanlar TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane), 2008 yılında da TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt) bölgesi olmuştur.

2013'te Fatma Fidan ve Hayrettin Şahin tarafından yazılan 2000-2012 Yılları Arasında TRA2 Bölgesindeki Göçlerin Yönlendirilmesinde Kamu Yatırımları ve Yatırım Teşvik Belgelerinin Önemi adlı makalede TRA2 illerinin ekonomik gelişimleri ve nüfus hareketleri incelenmiştir. Bir yere yapılan yatırım ister kamu ister özel olsun o yerin ekonomik, sosyal, kültürel gelişimi için yapılmaktadır. Söz konusu çalışmada incelenen alan TRA2 illeridir. Bu bölge Türkiye'nin iklim, yer şekli bakımından en dezavantajlı bölgelerindendir. Buna bağlı olarak yatırımlar olması gerekenin çok altındadır. Bu çalışmada bölgenin en büyük problemi olan istihdam ve işsizlik problemlerini çözmek için yapılan kamu yatırımlarının etkililiğini incelenmiştir.

2014'te Âdem Yulu tarafından yazılan Dilucu Sınır Kapısının Iğdır Şehri Üzerindeki Etkileri adlı makalede sınır kapılarının bir bölgeye etkileri Dilucu Sınır Kapısı üzerinden anlatılmıştır. Buna göre Dilucu Sınır Kapısı Iğdır şehrinin ekonomik olarak gelişimini sağlamış şehrin yapı görünümünü değiştirmiş istihdama katkı sağlamıştır. Bu olumlu gelişmelerin yanında Sınır Kapısı açıldıktan sonra Iğdır-Nahcivan yolu üzerindeki verimli tarım arazileri yerleşime açılmıştır. Bu alanlarda pek çok piknik yeri ve petrol ofisi gibi alanlar inşa edilmiştir.

2015'te Faruk Kaya tarafından yazılan Iğdır İlinin Coğrafi Analizi adlı makalede Iğdır ilinin idari coğrafya özellikleri incelenmiştir. Özetle Iğdır ilinin Doğu Anadolu Bölgesi'nin yüzölçümü en küçük ili olduğu ve nüfus yoğunluğunun Türkiye ortalaması altında olduğu belirtilmiştir.

2015'te Baransel Mızrak tarafından yazılan İran Pazar Fırsatları adlı rapor Fırat Kalkınma Ajansı tarafından yayınlanmıştır. Raporda güçlü ve istikrarlı bir ekonomik gelişme yolunun komşu ülkelerle ekonomik ilişkilerin güçlü olmasından

geçtiği ifade edilmiştir. Bu yüzden Türkiye ile tarih, kültür ve coğrafi olarak benzer özellikler taşıyan İran’la ekonomik ilişkiler oldukça önemlidir. İran pazarı Türk mallarını kalitesi ile tanımakta ve güven duymaktadır. Bu imajın daha da geliştirilmesi fuar, ticari heyetler ve tutundurma faaliyetlerinin devam ettirilmesi ile mümkündür. İran, Avrupa ve Asya’nın yakın ilgisine muhatap olmakla birlikte bu bölgelerin İran pazarındaki paylarının yeterince yüksek olmaması Türkiye açısından fırsatlar doğurabileceği belirtilmiştir.

2015’te Merve Yılmaz ve Yeliz Zoğal tarafından yazılan Kadının İşgücüne Katılımının Tarihsel Gelişimi-Kadın İstihdamını Etkileyen Faktörler adlı makalede işgücünün çalışma hayatına etkisi incelenmiştir. Ayrıca Türkiye başta olmak üzere pek çok ülkede kadınları işgücüne katılımının az olduğu belirtilmiştir. Kadının işgücünün az olmasına etki eden faktörler ve bu konuda yapılan kanuni düzenlemeler açıklanmıştır. Kadınların çalışma hayatına etki eden en önemli faktörlerin iş yaşamında kadın kültürü-ücretsiz aile işçiliği, kadının ve eşinin eğitim düzeyi, kadının yaş düzeyi, medeni hal ve ücret eşitsizliği olduğu belirtilmiştir. Bu alanda kadının çalışmasını olumsuz etkileyen unsurlardan birinin medeni kanunda yer alan “evin reisi erkektir” ya da “evlendikten sonra eşleri çalışmalarına izin vermediği takdirde tazminatlarını alarak ayrılma hakkı” maddeleri olduğu ifade edilmiştir.

2016’da Feyyaz Özgündüz tarafından yazılan TRA2 Bölgesi Açısından Bölgesel/Yerel Kalkınma: Mevcut Durum Analizi, Sorunlar ve Çözüm İçin Öneriler adlı yüksek lisans tezinde TRA2 bölgesinin ekonomik gelişim seyri, kalkınmasının önündeki engeller, bölgenin iş gücü ve istihdam problemleri, ekonomik, sosyal ve kültürel potansiyeli incelenmiştir. Araştırmada bölgesel kalkınmanın ulusal kalkınmaya ivme kazandıracak bir güç ve kalkınmanın bir bütün olması için kalkınmanın tüm ülkeye eşit biçimde yayılmasının şart olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kalkınmanın da sadece ekonomik bir terim olmayıp sosyal ve kültürel anlamda da gelişmeyi ifade ettiği ifade edilmiştir.

Araştırmaya göre TRA2 bölgesi Türkiye ekonomik kalkınma seviyesinin oldukça gerisindedir. Bölgenin fiziki ve beşerî şartları göz önüne alındığında bölgede kalkınma için yürütücü ekonomik güç tarım daha doğrusu tarıma dayalı sanayi olacaktır. Bölgede gelişimin başlaması için tarımsal hareketlerin planlı ve örgütlü olması gerekir.

Bunun için de kooperatifleşmeye gidilmesi gerekmektedir. Bölgede bulunan sanayi faaliyetlerinin merkezi Organize Sanayi Merkezleridir. Ancak bu merkezler küçük çaplı olup; pek çok problem içermektedir. Ayrıca gelişimin tam olarak sağlanabilmesi için merkezlerdeki makine donanım problemi hal edilmeli, çıraklık eğitimleri verilmelidir. Gelişimin sağlanabilmesi fiziki çevrenin dizayn edilmesi de çok önemlidir. OSB'ye giden yollar genellikle çok kötü olup ulaşımı olumsuz etkilemektedir. OSB'de temizlik çok kötü olup çöpler düzensiz toplanmaktadır. Çok yönlü bir gelişim için fiziki ve beşerî şartların iyileştirilmesinin şart olduğu belirtilmiştir.

2016'da Âdem Üzümcü ve Samet Topal yazılan TRA2 Bölgesi Dış Ticaret Özellikleri ve TRA2 Bölgesinden Türk Cumhuriyetlerine İhracat Yapan Firmaların Karşılaştıkları Sorunlar Üzerine Bir Analiz adlı makalede TRA2 illerinin ekonomik gelişimleri ve potansiyelleri karşılaştırılmıştır. Araştırmaya göre Türkiye'de ekonomik gelişim konusunda oldukça geride kalmış TRA2 illeri coğrafi konumları kullanılarak gelişme gösterebilir. Sınırdaki yer alan TRA2 illeri başta sınır ticareti olmak üzere mevcut coğrafi konumla ilgili ekonomik faaliyetlerde bulunabilir. Bölgenin en önemli problemi olan istihdam için sınır ticareti iyi bir fırsat olabilir. Çalışmada önemli bir pazar alanı olan Türk Cumhuriyetleri ile TRA2 illerinin ticaret hacmi incelenmiş, karşılaştıkları problemler analiz edilmiştir. Bu alandaki en önemli problemler olarak ulaşım, iletişim, donanım sorunları ile diplomatik krizler görülmüştür.

2016'da Kenan Arınç tarafından yazılan Doğal, Beşerî, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri adlı kitap Türkiye'nin doğu ve güney bölgelerinde hem coğrafi hem de sosyolojik bilgiler içermektedir. Fiziki coğrafya şartlarının detaylı anlatıldığı kitapta nüfus, göç, ekonomi gibi beşerî coğrafya unsurlarının da en son değişimlerine yer verilmiştir.

2016'da Alperen Kayserili tarafından yazılan Bir Toponomi Araştırması: Ağrı'da Yer Adları adlı makalede yer isimlerinin kültürel coğrafyanın önemli bir parçası olduğu ifade edilmiştir. Yer adlarından yola çıkarak o yerin tarihi hakkında fikir yürütülebileceği belirtilmiştir. Yer adları ile bölgede hüküm süren medeniyetler

ve isim verilirken ismin kaynağını aldığı yer hakkında da bilgi edinebileceği belirtilmiştir.

2016’da Tolga Korkusuz ve Cemal Sevindi tarafından yazılan Türkiye’de Yaşlı Bağımlı Nüfusun Gelişimi adlı makalede Türkiye doğum artış hızının düşeceği belirtilmiştir. Buna bağlı olarak ilerleyen yıllarda toplam nüfus içinde genç bağımlı nüfus olarak ifade edilen 0-14 yaş arası nüfusun payının azalacağı yaşlı bağımlı olarak ifade edilen 65 yaş ve üstü nüfusun payının artacağı öngörülmektedir. Mevcut durumda yaşlı bağımlı nüfus içinde kadın nüfusun payının daha fazla olduğu belirtilmiştir. Toplam nüfus içinde yaşlı nüfus oranının en az olduğu bölgeler doğal nüfus artış hızının en fazla olduğu Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu Bölgesi’dir. Toplam nüfus içinde yaşlı nüfus oranının en fazla olduğu bölgeler Karadeniz ve Marmara Bölgesi’dir. Karadeniz Bölgesi’nde yaşlı nüfusun fazla olması ortalama yaşam süresinin ülke ortalamasını üstünde olmasıyla toplam nüfus içinde Marmara Bölgesinde yaşlı nüfus oranının fazla olması ise yoğun bir şekilde iç göç alması ile açıklanmaktadır.

2017’de Özlem Eştürk tarafından yazılan TRA2 Bölgesinde (Kars, Ardahan, Ağrı ve Iğdır) İş Gücünün Analizi ve Türkiye İş Gücü Piyasaları ile Karşılaştırılması adlı makalede TRA2 illerinin istihdam olanakları, ekonomik gelişme ve mevcut iş gücü potansiyelleri incelenmiştir. Araştırmada bir ülkenin gelişmişlik seviyesinin en önemli belirleyici unsuru olarak çalışma çağındaki nüfus ve bu nüfusun istihdam edilmesi görülmüştür. Hayata atılmayı bekleyen nüfus kitlesinin geleceğe umutla bakma oranı ülkenin istihdam şartları ile doğru orantılıdır. Söz konusu çalışmada TRA2 bölgesi doğum oranlarına bağlı olarak iş gücü potansiyelinin yüksek ancak işsizlik oranının -Türkiye ortalaması altında olsa da- yüksek olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bölgede yer alan işletmelerin çoğu aile işletmesi şeklinde olup aile içi ücretsiz çalışma yaygındır. Bölgede en önemli sektör tarımdır ve tarımda çalışanlar çoğunlukla kadınlardır. Bu yüzden çalışan kadın oranı Türkiye ortalamasından yüksektir. İstihdam problemine çözüm olarak ise TRA2 illerindeki mevcut hayvancılık potansiyeline dikkat çekilmiş et ve süt ürünleri üretiminin bölgedeki istihdamı iyileştireceği belirtilmiştir.

2017’de Âdem Üzümcü, Samet Topal ve Murat Akça tarafından yazılan TRA1 ve TRA2 Bölgelerinin Azerbaycan, Gürcistan ve İran ile Dış Ticaret Özellikleri ve Kars Lojistik Merkezi (KLM) ve Erzurum Lojistik Merkezinin (ELM) Bölgenin Kalkınmasında Önemi adlı makalede Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve İran ile dış ticaret ilişkileri incelenmiştir. Mevcut verilere göre 2013’te Türkiye ile Azerbaycan arası dış ticaret hacmi 3.3 milyar dolara, Gürcistan ile 1.5 milyar dolara yaklaşmıştır. İran ile dış ticaret hacmi 2012’de 22 milyar dolar düzeyindeyken günümüzde 10 milyar dolara gerilemiştir. TRA1 ve TRA2 Bölgelerinin bu üç ülke ile dış ticaret hacmi 2012’de 178 milyon dolarken düzenli biçimde artarak 2015’te 252 milyon doları aşmış ancak 2016’da 192 milyon dolara gerilemiştir. Yakın olmalarının etkisiyle de bu üç ülke ile dış ticarete TRA2 bölgesi illerinin hacmi daha geniştir. Bu çalışmada TRA1 ve TRA2 bölgelerin dış ticaret özellikleri ve bu ülkelerle dış ticaretlerinin gelişimi ele alınmaktadır. Ayrıca Erzurum Lojistik Merkezi (ELM) ve Kars Lojistik Merkezinin (KLM) bölgenin dış ticareti ve kalkınması açısından önemi üzerinde durulmaktadır.

2017’de Cenk Kızılgedik tarafından yazılan TRA2 Bölgesinde KOSGEB’in Sağladığı Destekler Üzerin Bir Analiz adlı yüksek lisans tezinde bölgesel eşitsizliğin kalkınma üzerindeki olumsuz etkisine, nüfus hareketlerine etkisi ifade edilmiştir. Bölgenin potansiyel işgücüne dikkat çekilerek doğru kullanıldığında ekonomik kalkınmanın mümkün olacağı savunulmuştur. Buna örnek olarak KOSGEB’in bölge esnafına verdiği destekler örneklendirilmiş ve bölgede KOSGEB’in etkililiği incelenmiştir.

2017’de Gül Erbay Aslitürk ve Canan Dikyar tarafından yazılan Mezopotamya-Orta Asya ve Anadolu Ekseninde İlkel Toplumlardan Selçuklulara Ataerkil Kültür adlı makalede Mezopotamya-Orta Asya ve Anadolu coğrafyasında anaerkil kültürün doğuşu ve gelişimi incelenmektedir. Bu inceleme Mezopotamya’daki ilkel toplumlardan Anadolu Selçuklu Devleti’nin kuruluşuna kadar sürmektedir. İncelemeye göre kadın insan soyunun devamını sağlayıcısı olduğu için ilkel toplumlarda değer görmüş ve anaerkil bir yapı etkin olmuştur. Anaerkil yapıdan ataerkilliğe geçişte savaşlarda erkeklerin etkin olması ve fiziksel gücün ön plana çıkmasının etkili olduğu ifade edilmiştir.

2017’de Filiz Kutluay Tutar ve Hatice Şahin tarafından yazılan Türkiye’nin Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Kadın İstihdamı adlı makalede kadın istihdamının ekonomik kalkınma için şart olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde kadın istihdamında sağladığı kriterler analiz edilmiştir. Araştırmaya göre Türkiye’de kadın istihdamı Avrupa ülkelerine göre düşük seviyelerde kalmaktadır. Bu duruma çözüm olarak kadının bir birey olduğu hatırlanmalı, kadına bakış açısı değişmeli, kadın eğitime ve kadın girişimcilere destek verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Kadının ekonomiye katkısı artıka aile içinde yaşam şartları değişecek, kadının toplum içinde değeri artacak ve kalkınma hızının yükselmesiyle Türkiye’nin gelişmiş ülkeler arasına gireceğı ifade edilmiştir.

2018’de Kerem Karabulut tarafından yazılan Ağrı İlinin Sosyoekonomik Profili adlı raporda Doğı Anadolu Bölgesi’nin en yüksek noktalarından biri olan Ağrı ilinin ekonomik yapısı incelenmiştir. Temel ekonomik faaliyetin tarım ve hayvancılık olduğu Ağrı’da bu iki sektörün iklimden çok fazla etkilendiğı ifade edilmiştir. Sert karasal iklimin etkili olduğu Ağrı’da tarım imkanının kısıtlı olduğu bundan dolayı hayvancılığın ön plana çıktığı belirtilmiştir. Hizmet ve sanayi sektörlerinde hem iklim hem de yer şekillerinin olumsuz etkisinden bahsetmenin mümkün olduğu ifade edilmiştir.

2019’da Melik Yolci tarafından yazılan Türkiye’de Uygulanan Yatırım Teşvikleri ve TRA2 Bölgesinde Bir Araştırma adlı doktora tezinde yatırım teşviklerinin Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinden oluşan TRA2 Bölgesinin sosyoekonomik olarak kalkınmasında bölgede üretim ve istihdamın artırılmasında geleceğı yönelik yatırım kararlarının alınmasında etkili olup olmadığını belirlemek amaçlanmıştır. İki bölümden oluşan çalışmada teşvik kavramı ve Türkiye’deki mevcut ekonomik teşviklerinden bahsedilmiştir. TRA2 bölgesindeki ekonomik teşvikler yetersiz olsa da geleceğı dönük yatırımlar konusunda etkili olduğu belirtilmiştir. Araştırmaya göre TRA2 illeri Türkiye’de gelişmişlik farkının en fazla olduğu bölgededir. Farkı en aza indirmek amacıyla teşvik politikaları uygulanmıştır. Yapılan araştırmaya göre bölgede aktif 100 firma bulunmaktadır. Bunların 31’i Ağrı’da, 27’si Kars’ta, 20’si Iğdır’da ve 20’sinin Ardahan’da olduğu belirtilmiştir. Bu firmalar daha çok gıda, inşaat-madencilik ve eğitim alanında faaliyet göstermektedir. Bölgede gıda sektörü en fazla teşvik alan sektördür. Çünkü Kars ve Ardahan’da peynir, bal ve kaz

eti üreticisi fazladır. Ayrıca eğitim sektörü de teşviklerden çok fazla yararlanan bir sektördür. İnşaat firmaları ise daha çok makine ve teçhizat alımında KDV istisnasından yararlanır.

2019’da Volkan Çolak tarafından yazılan Lojistik Faaliyetlerinin Maliyetlenmesinin Analizi: TRA2 Bölgesi Örneği adlı yüksek lisans tezi üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde lojistik kavramı açıklanmış ikinci bölümde lojistik maliyet kavramı arasındaki ilişki sorgulanmış üçüncü bölümde TRA2 bölgesinde faaliyet gösteren kargo firmaları incelenmiştir. Bir askeri kavram olan lojistik aslında tedarik üretim, dağıtım, stok yönetimi, paketleme, elleçleme müşteri hizmetleri gibi pek çok faaliyeti de içine alan disiplinler arası bir alan haline gelmiştir. Rekabet etmede önemli bir ayırıcı unsur olan lojistik az maliyetle üretim yapmak demek olup depolama ve nakliye kavramları ile bütünleşmiştir. TRA2 bölgesinde yer alan bir lojistik firması bulunmamaktadır. Bu yüzden lojistiğin alt birimi olan kargo firmaları incelenmiştir. Kars’ta 24 kargo şubesi ve burada 111 personel, Ağrı’da 24 kargo şubesi ve burada 105 personel, Ardahan’da 11 kargo şubesi ve burada 61 personel, Iğdır’da 18 kargo şubesi ve burada 51 personel görev yapmaktadır. Çalışmada anket yöntemi kullanılmış ve çalışanların lojistik hakkında bilgisinin az olduğu tespit edilmiştir.

2019’da Ali Cengiz Birdal tarafından yazılan TRA2 Bölgesinde Sınır Ticareti, Lojistik Merkez ve Taşıdığı Potansiyeller adlı yüksek lisans tezinde TRA2 illerinin coğrafi konumlarından dolayı sınır ticareti potansiyellerinin yüksek olduğu ve bu potansiyelin doğru biçimde kullanılması için alt yapı yatırımlarının hızlanmasının şart olduğu belirtilmiştir. Tüm dünyada olduğu gibi TRA2 illerinde de nüfus hareketleri çoğunlukla sanayi alanlarına doğrudur. TRA2 illerinde batıya yönelen hızlı nüfus hareketleri yatırımlar için yeterli bir sebeptir. Çalışmada sınır ticareti Kars ili ön planda tutularak detaylıca anlatılmıştır.

2019’da Sultana Abeda tarafından yazılıp Saadet Altay’ın tercüme ettiği Ataerkillik ve Kadın adlı makalede temel amaç kadının ikinciliği ve ataerkilliğin analizini yapmak olarak ifade edilmiştir. Ataerkilliğin zaman geçtikçe radikal değişimler geçirmesinin yanında Türkiye başta olmak üzere pek çok ülkede kadının baskı altında tutulduğu insani değere yakışmayacak durumlara düşürüldüğü ifade

edilmiştir. Toplum refahının sağlanabilmesi için en başta yapılması gerekenin kadın ve erkeğin her alanda eşit haklara sahip olmasını sağlamak olduğu belirtilmiştir.

2019’da Elif Savaşkan tarafından yazılan Kadın Yöneticiler Açısından Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Üzerine Kavramsal Bir Çalışma adlı makalede kadın ve erkeğin psikolojik ve fiziksel yapıları gereği gelişen toplumsal yönlerine dikkat çekilmiştir. Kadının ev içinde erkeğin ise ev dışında sorumluluklar üstlendiği bilinmektedir. Bundan dolayı erkek ön planda kadın ise çoğunlukla arka planda kalmaktadır. Kadının temel görevi çocuk bakımı ve evle ilgilenmesidir. Erkek ise maddi ihtiyaçlar için dışarıda çalışmalıdır. Bu durum kadının çalışma hayatına girişini zorlaştırmış ve kendini ifade edip potansiyelini göstermesini zorlaştırmıştır. Çalışmada dünyadaki ve Türkiye’deki kadın yöneticilerin yaşadığı toplumsal cinsiyet eşitsizliği ifade edilmektedir.

2019’da Sevim Akdemir, Fatma Davarcıoğlu Özaktaş ve Nagihan Aksoy tarafından yazılan Türkiye’de ve Seçilmiş Ülkelerde Kadın İşgücü adlı makalede dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların iş hayatına katılımın önemli olduğu vurgulanmıştır. Kadınların iş hayatına katılımında önündeki en önemli problemin toplumsal cinsiyet anlayışı olduğu belirlenmiştir. Bu sorunun çözümü de kadınların çalışma alanlarının genişlemesiyle mümkün olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca kadınların iş hayatında yükselmesinin önünde kraliçe arı, cam tavanlar sendromu gibi problemler olduğu belirlenmiştir. Kraliçe arı sendromu iş hayatında kadın yöneticilerin astları olan kadınları yok saymaları onlara kaba davranışları gibi anlamlara gelmektedir. Cam tavanlar ise sırf kadınlar değil erkekler de dahil bazı grupların çalışan kadınların yükselmesinin önüne engel koymasını ifade etmek için kullanılmaktadır.

2020’de Kenan Mortan ve İbrahim Atalay tarafından yazılan Türkiye’nin Kültür Atlası adlı kitapta Türkiye’nin coğrafi bölgeleri hakkında detaylı bilgi vermektedir. Çalışma sahası olan TRA2 bölgesi hakkında yazarı bizzat kendi gözlemleri ile kaleme alınmıştır. Tüm bölgeler hakkında hem fiziki hem de beşerî coğrafya şartları hakkında bilgi veren önemli bir çalışmadır.

2021’de Esra Sar tarafından yazılan Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı ve Türkiye’de Yansımaları adlı makalede kadın istihdamı incelenmiştir. Türkiye’nin cinsiyet eşitliğinde ülkeler arası kaçınıcı sırada yer aldığına bakılmıştır. İncelemeler

sonucu Türkiye'nin ekonomik katılım ve fırsat eşitliği kategorisinde sonlarda yer aldığı tespit edilmiştir. Kadınların çoğunlukla ev işleriyle meşgul olması sonucu çalışma hayatına katılamadığı ifade edilmiştir. Ayrıca kadınların eğitim düzeyi arttıkça işgücüne katılım oranlarında artış olduğu ifade edilmiştir.

2021'de Savaş Yener Erol ve Haktan Sevinç tarafından yazılan Eğitim ve Kalkınma İlişkisi: TRA2 Bölgesi Örneği adlı makalede ekonomik kalkınmanın gelişmekte olan ülkelerin temel hedefi olduğu belirtilmiştir. Nüfusun gerekli niteliklere sahip olmasının kalkınma için en önemli aşama olduğu ifade edilmiştir. İncelemelere göre eğitimin kalkınma üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır. Çalışmada TRA2 bölgesi illerinde eğitim kalkınma ilişkisi incelenmiştir.

2022'de Büşra Yıldırım ve Hakan Sarıçam tarafından yazılan Beliren Yetişkinlerin Mükemmeliyetçi ve Psikolojik Kırılganlık Düzeylerinin İncelenmesi adlı makalede mükemmeliyetçilik ve psikolojik kırılganlık kavramlarının cinsiyet, yaş, mutlu çocukluk yaşantısı ve algılanan anne baba tutumu gibi değişkenlere göre değişen düzeyleri incelenmiştir. Buna göre mükemmeliyetçilik ve psikolojik kırılganlık olguları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin cinsiyetten ziyade kişinin yetiştiği aile ortamı ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Çünkü anne ve babaların demokratik tutuma sahip olduğu ailelerde çocukların daha az kırılgan ve daha az mükemmeliyetçi olduğu ifade edilmiştir.

2022'de Ceren Avcil tarafından yazılan Yoksulluğun Cinsiyeti ve Türkiye'de Kadın Yoksulluğuna Teorik Bakış adlı makalede yoksulluk kavramı, zaman, mekân ve koşullar çerçevesinde ele alınması itibarıyla farklı tanımlamalara tabi tutulmaktadır. Ayrıca kır-kent, mutlak-görelî değişkenler de yoksulluk kavramını tanımına etki etmektedir. Küreselleşmenin etkisiyle emeğin dolaşımı, işgücü piyasa yapısının dönüşümü gibi etkenler yoksulluğun kadınlaşması kavramını gündeme getirmiştir.

Yoksulluğun sadece ekonomik olanaklardan mahrumiyet olmadığı gerçeğinden hareketle kadın yoksulluğu kadının ekonomik, sosyal, siyasal alanlardan dışlanmasını içermekte ve yoksulluk yaşayan kadınların yoksulluk sarmalındaki durumunu daha görünür hale getirmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin hâkim olduğu toplumlarda kadın eğitim, sağlık gibi hizmetlerden yeterince yararlanamamakta işgücü piyasalarında emeği karşılığında tam kapasite ile çalışmamaktadır. Böyle bir ortamda

kadın, yoksulluğun getirmiş olduğu yükü çok daha fazla hissetmektedir. Bu yüzden yoksulluğu kadın ve erkeğe etkisi aynı derecede olmamaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de yoksulluk kavramına cinsiyet temelinde bir yaklaşım sergilenmesi, yoksulluk ve yoksulluk türlerine yönelik kavramsal tanımlamalar sonrasında ulusal ve uluslararası veriler aracılığıyla kadın yoksulluğuna yönelik bir değerlendirme yapılmaktadır. Ayrıca Türkiye’de kadın yoksulluğuna ilişkin gerçekleştirilen çalışmalar çerçevesinde yoksulluğun kadınlaşması değerlendirilmektedir. Çalışmada, Türkiye’de kadın yoksulluğu azalıyor olmasına rağmen yoksulluğu tetikleyen unsurların varlığını devam ettirdiğı tespit edilmiştir.

2022’de Çağla Ünlütürk Ulutaş Tarafından yazılan Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek adlı makalede cinsiyete dayalı iş bölümünün kadının yoksullaşmasına ve yoksulluğun kadınlarla özdeşleşen bir kavram olmasına etki ettiğı ifade edilmiştir. Erkeklerden beklenen “eve ekmek getirmek” ve kadınlara yüklenen “ev kadınlığı” gibi kavramların kadınların çalışma hayatına girmesini zorlaştırdığı ifade edilmiştir. Bu gibi engelleyici sebeplerin yanı sıra kadınların erkelerden daha düşük ücretle çalışması, kadınların çalışma hayatında tercih yapma alanlarının ve kadınların çalışma saatlerinin kısıtlı oluşu gibi durumların kadınların çalışma hayatında şansını azalttığı belirtilmiştir. Bu yüzden yoksulluğun daha çok kadınlarla anılan bir kavram olduğu vurgulanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2. 1. Girişimcilik

Türk Dil Kurumu sözlüğünde girişimci, ticaret ve endüstri gibi alanlarda sermaye koyarak girişimde bulunan kimse anlamına gelir (Girişimci, 2022). Girişimciliğin teknoloji çağı da denilen bu çağda istihdam için gerekli en önemli niteliklerden biri olduğu söylenebilir.

Girişimcilik, 21. yüzyılda gerek iş hayatında gerek günlük hayatta çok fazla kullanılan kelimelerden biridir. Bazen aktif, hareketli olma bazen de para kazanmak için farklı yollar deneme anlamına gelir. Girişimcilik işletme bilimine göre; fikirlerin yakalanmasını ve bu fikirlerin ürünlere dönüştürülmesini ve/veya hizmetleri ve ürünleri pazara sunacak bir girişim kurulmasını içermektedir (Küçükaltan, 2009). Bir başka tanıma göre ise; girişimcilik yeni kurulan veya mevcut örgütler için değer yaratma amacıyla fırsatların keşfedilmesi ve geliştirilmesi sürecidir (Küçükaltan, 2009). Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere girişimcilik genel olarak mevcut durumda farklılık sağlayacak hareketler, uygulamalar, bakış açıları geliştirmektir.

Girişimcilik daha çok işletme alanında kullanılan bir kavram olduğu için girişimcilik için temel olan bazı şartlar da işletme ve ekonomi ile ilgilidir. Bu şartlardan en önemli olanı ise sermayedir. Girişim için işleyecek bir sermaye şarttır. Ayrıca sermaye yatırılan sektörün veya alanın mevcut iş yapısına değişim, yenilik getirmesi gerekmektedir. Bu yüzden girişimcinin çevresini iyi tanıması gerekmektedir (Durak, 2011). Toplumun farklı olana önyargı ile yaklaşması muhtemeldir. Girişimcilikte sermayeden daha önemli olan unsur girişimcinin cesaretli olması ve risk alabilmesidir.

Girişimcilik kavramı, 20. yüzyıldan itibaren etkililiği artan küreselleşme, nüfus artışı ve beraberinde getirdiği rekabet ile önem kazanmıştır. Dünya genelinde çalışma temposunun artmasına bağlı olarak insanlar günlük hayat için vazgeçilmez olan beslenme, giyinme gibi eylemler için bile zamandan tasarruf etmek istemişlerdir. Bu duruma örnek olarak sanal alışveriş siteleri verilebilir. İnternet kullanımının

yaygınlaşmasına bağlı olarak artan sanal alışveriş siteleri ilk etapta hazır giyim ve hediyeelik eşya üzerine hizmet vermiştir. Piyasaya göre uygun olması, iade garantisi vermesi ve en önemlisi evinden çıkmadan alışveriş imkânı vermesi halkı sanal alışveriş sitelerine yönlendirmiştir. Alışveriş siteleri Türkiye’de olduğu gibi tüm dünyada da tercih edilen bir yöntemdir. Bu durum önemli girişimcilik örneklerindendir.

2. 2. Girişimcilikte Kadının Rolü ve Kadın Girişimciler

Kadınların ilk çağlardan itibaren çalışma hayatına katılması kadınlarda çalışmaya bakış açısını olumlu etkilemiştir. Ancak kadınların seri üretim merkezlerinde aktif bir rol alması Sanayi Devrimi ile birlikte mümkün olmuştur. Ancak geçmişten günümüze kadar olan dönemlerde kadın istihdamının yeterli olduğunu söylemek güçtür. Kültürden kültüre farklılıklar olsa da tüm gelişmiş toplumlar dâhil olmak üzere kadınlar çalışma hayatında yeteri kadar yer almamakta ve dağılım erkek lehine olmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü verilerine göre 2015 yılında küresel düzeyde erkeklerin işgücüne katılım oranı %72 iken, kadınların işgücüne katılım oranı %46’dır (Akdemir, Özaktaş, & Aksoy, Türkiye’de ve Seçilmiş Ülkelerde Kadının İşgücü Piyasasındaki Yeri, 2019). OECD ülkeleri arasında kadınların iş gücüne katılım oranı en yüksek %80 ile İsveç’tedir. Bu değer Türkiye’de %37.3 gibi düşük seviyelerde kalmaktadır.

Tablo 2. 1. OECD Ülkeleri Kadın İş Gücüne Katılım Oranı (yüzde).

Ülke	İş Gücü Katılım Oranı (%)
Avustralya	75.1
Avusturya	72.6
Belçika	65.7
Kanada	75.6
Şili	54
Kolombiya	58.5
Kosta Rika	56.6
Çek Cumhuriyeti	69.6
Danimarka	76.5
Estonya	76.8

Finlandiya	77.3
Fransa	70
Almanya	74.6
Yunanistan	59.6
Macaristan	71.2
İzlanda	82.2
İrlanda	69.6
İsrail	68.5
İtalya	55.4
Japonya	73.3
Kore	59.9
Letonya	73
Litvanya	77.2
Lüksemburg	69.9
Meksika	48.3
Hollanda	80.2
Yeni Zelanda	77.5
Norveç	77.7
Polonya	66.1
Portekiz	73.9
Slovakya	70.6
Slovenya	72
İspanya	70.8
İsveç	80.8
İsviçre	79.7
Türkiye	37.3
İngiltere	74.7
ABD	68.2
OECD ülkeleri	64.8

Kaynak: (OECD.Stat, 2022).

OECD ülkeleri arasında kadınların istihdam oranı ülkenin gelişmişliği ile paraleldir. Kadına biçilen anne rolünün dışında kadının iş hayatına dâhil olması özellikle Asya, Afrika toplumlarında hoş karşılanmamıştır (Yılmaz & Zoğal, 2015). Bugün sosyoekonomik açıdan en gelişmiş toplum olarak gösterilecek Avrupa ülkelerinde bile kadın nüfusun çalışma oranı %76 ile en yüksek Hollanda görülmektedir. Bu değer Türkiye’de %31.7 seviyesindedir. Ortalama değerler bile Türkiye’nin kadın istihdamı konusunda ne kadar geride kaldığını göstermektedir. Bu oranlar Doğu Anadolu Bölgesi gibi geri kalmış bölgelerde daha da düşüktür.

Tablo 2. 2. OECD Ülkeleri Kadın Nüfus İstihdam Oranı (yüzde).

Ülke	Kadın İstihdam Nüfus Oranı (%)
Avustralya	71.2
Avusturya	68.1
Belçika	61.8
Kanada	70.1
Şili	49
Kolombiya	47.6
Kosta Rika	43.9
Çek Cumhuriyeti	67.1
Danimarka	72.7
Estonya	72.4
Finlandiya	71.7
Fransa	64.5
Almanya	72.2
Yunanistan	48.2
Macaristan	68.2
İzlanda	76.8
İrlanda	66
İsrail	65.1
İtalya	49.4
Japonya	71.3
Kore	57.7

Letonya	68
Litvanya	71.9
Lüksemburg	66
Meksika	46.2
Hollanda	76.6
Yeni Zelanda	74.4
Norveç	74.3
Polonya	63.8
Portekiz	68.8
Slovakya	65.6
Slovenya	68.1
İspanya	58.9
İsveç	73.3
İsviçre	75.4
Türkiye	31.7
İngiltere	71.5
ABD	64.6
OECD ülkeleri	60.5

Kaynak: (OECD.Stat, 2022).

Bir ülkede ya da bölgede kadın nüfusun çalışması ya da girişimciliklerinin desteklenme oranı üzerinde ekonomik gelişmişlik ve bağlantılı olarak eğitim etkilidir. 21. yüzyılda dünya çapında artan eğitilmiş nüfus oranı kadın çalışanların bilinç düzeyini artırdığı söylenebilir. Mevcut çalışanların çoğunlukla erkek olduğu bir ortamda erkekten farklı bir bakış açısına sahip olan kadının varlığı bir tepki olarak girişimciliği beraberinde getirebilir. Çünkü girişimcilik esas olarak yeniliği temel almaktadır. Yani mevcut olandan farklı olanı yapmak, değişim meydana getirmektir.

Dünyanın birçok yerinde bilinç düzeyi artan kadınlar eğitimini ve bakış açılarını kullanarak girişimci ruhlarını ortaya koyabilmektedir. Dünya nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan kadınların yarısından fazlasını da etkilediği söylenebilir. Kadının eğitim alması dolayısıyla kendi ayakları üzerinde durması toplumu refah düzeyini geliştireceği düşünülmektedir. Kadınlar genellikle kırsal kesimde ailesi ile

birlikte ücretsiz çalışırken; kentsel yerleşmelerde iş hayatına girmesi için gerekli olan eğitimden veya işin gerektirdiği niteliklerden yoksun olması kadının istihdam şansını azaltmaktadır (Bektaş, 2019).

Eğitimle birlikte toplumun gelenekselliği de kadın çalışmasını veya çalışma hayatına girişini etkilemektedir. Kadın ya da erkek diye belirtilen kişilerin görünüşünün ve toplum içinde şekillendirilmesinin nasıl olduğu ile ilgili bir kavram olan “toplumsal cinsiyet” kavramı ilk kez 1970’li yıllarda kullanılmaya başlanmıştır (Savaşkan, 2019). Toplumsal ve kültürel beklentileri ve kişiye yüklediği anlamlar olarak da ifade edilebilen toplumsal cinsiyet kavramı bireylerin toplum içindeki rollerinin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Bugün gelişmiş toplumlarda bile geçmişte iş yapmanın doğal modeli olarak erkek merkezli iş modeli görülmektedir. Ayrıca kadın girişimciler üzerine yapılan araştırmalar girişimciliğin toplumsal cinsiyete dayalı bir olgu olduğunu ve girişimcilik faaliyetlerinin ailelerden kaynaklanabileceğini ortaya koymaktadır (Yadav & Unni, 2016).

Dünya genelinde girişimcilik faaliyetlerini 20 yıldan uzun bir süredir araştıran Global Entrepreneurship Monitor (Küresel Girişimcilik Monitörü) kurumunun yayınladığı 2021/2022 Kadın Girişimcilik Raporu: Krizden Fırsata adlı raporda Orta ve Doğu Asya, Avrupa, Latin Amerika ve Karayipler, Orta ve Doğu Afrika ve Kuzey Amerika’dan 50 ülkede yapılan ankette her ülkede kadınların iş hayatında erkeklerden çok daha az aktif ve çok daha küçük yatırımlar yapma eğiliminde olduğunu belirtilmiştir. En önemli cinsiyet farklılıkları ise düşük gelirli ülkelerde bulunurken üst-orta gelirli ülkelerdeki kadınların cinsiyet eşitliğine çok daha yakın olduğu ifade edilmiştir (Global Entrepreneurship Monitor (GEM), 2022).

Küresel Girişimcilik Monitörü kurumunun 2022 raporunda Orta Doğu ve Asya, Avrupa, Latin Amerika ve Karayipler, Orta Doğu ve Afrika ve Kuzey Amerika’nın seçilmiş ülkelerinde araştırmalar yapılmıştır. Rapora göre Orta Doğu ve Afrika’nın sosyal ve politik dönüşümlerden etkilendiğini ancak ekonomik potansiyelinin iyi olduğu ifade edilmiştir. On iki ülkeye yer verilen bu bölgenin raporunda Türkiye, Mısır, Fas, İran, İsrail, Suudi Arabistan, Umman, Güney Afrika, Katar, Sudan ve Birleşik Arap Emirlikleri bulunmaktadır. Rapora göre bu ülkelerden Fas dışında hepsinde kadınların iş kurma olasılığı erkeklerden düşüktür. Çalışma

hayatında en büyük cinsiyet uçurumu İran'da tespit edilmiştir. Afrika ve Orta doğu genelinde erkeklerin girişimcilik konusunda kadınlardan daha aktif olduğu ifade edilmiştir (Global Entrepreneurship Monitor (GEM), 2022).

Tüm bölgelerde kadınların iş kurma istek ve motivasyonlarının erkeklerden daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Ancak aynı raporda tüm bu bölgelerde kadınların iş kurma girişimlerinin engelleyici unsurla karşılaşma ihtimalinin de erkeklerden daha fazla olduğu ifade edilmiştir.

Ülkenin, bölgenin gelişmişlik seviyesinin yanı sıra kadınların girişimci özelliklerini ve çalışma hayatındaki durumunu olumlu etkileme ihtimali olan bir unsur da psikolojik kırılganlık olabilir. Bireyin öz-değer duygusu için dışsal kaynakların onayına veya başarıya dayalı olarak reaksiyon gösterdiği bilişsel inançların bir örüntüsü olan psikolojik kırılganlık iş hayatında kadınların girişimci oluşunu olumlu etkileyebilmektedir. Çünkü kadınlar girişimciliği esneklik ve özerklik, tatmin ve kişisel gelişim, gelir ve prestij için ararlar (Winn, 2005). Kadınların hassas yapıları, ince düşünmeleri, kırılganlık düzeyinin yüksek olması çalışma hayatına yeni soluklar getirebilir. Çünkü psikolojik kırılganlık çevredeki insanlar tarafından takdir edilme ihtiyacı, bağımlılık düzeyi ve mükemmeliyetçilik ile ilişkilidir. İnsanlar tarafından takdir görme ve mükemmeliyetçilik üzerine bireyin oluşturduğu inançlar, çevrenin de kişiye karşı yaptığı olumsuz değerlendirmeler bireyin psikolojik açıdan daha kırılgan olmasına neden olmaktadır (Yıldırım & Sarıçam, 2022). Hem bağımsız iş sahibi olmak hem kariyer hem de aile sahibi olmak isteyen kadınlar aslında çalışma hayatında mükemmeliyetçiliği yakalamak için tüm şartları sağlamaktadır. Ayrıca girişimciliği etkileyen bir diğer unsur ise kadınlar ve erkekler arasındaki orantısız istihdam dağılımlarıdır. Kadın bu nedenle kendi işlerini kurmayı tercih edebilmektedir (Winn, 2005).

Girişimci kadınlar kendilerini gerçekleştirme amacıyla çalışma hayatına yer alırken erkeklerin birincil hedefi gelirlerini artırma olmaktadır. Bir kuruluş için çalışmak, erkekler tarafından sıradan sonuçlar olarak algılanırken kadınlar kendi işlerini yürütmenin risk almak ve kendi iş yapma yöntemlerini geliştirmek için daha fazla fırsat sağladığını bildirmişlerdir. Bununla birlikte, kadınlar için serbest meslek seçimi genellikle daha düşük ekonomik statü ile sonuçlanır (Winn, 2005).

Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de doğum ve ölüm hızlarında bir azalma eğilimi bulunmaktadır. Nüfus artış hızının düştüğü Türkiye’de, şu an için olmasa bile, ilerleyen dönemlerde iş gücü açığı oluşma ihtimali muhtemeldir. Bu durum genç bağımlı nüfus denilen 0-14 yaş grubundaki nüfusun azalmasına ancak 65+ nüfusun artmasına neden olmaktadır. Yaşlı nüfus özellikle 2000’li yıllardan sonra hızlı bir artış içine girmiştir. Genel olarak yaşlanmanın ülke ekonomilerine maliyeti, yaşlı nüfusunun büyümesine bağlı olarak artmaktadır (Sevindi & Korkusuz, 2016). Türkiye’nin nüfus projeksiyonu düşünüldüğünde kadının iş hayatına katılmasının önemi anlaşılabacaktır. Bu yüzden kadınların iş hayatının şartlarını (eğitim, teknoloji okuryazarlığı, girişimcilik) sağlayabilmeleri için desteklenmesi gerekmektedir.

Kadınların çalışma hayatına girmesinin küresel ölçekte desteklenmesi şarttır. Çünkü 21. yüzyılda ticaretin küresel boyutta olması hızlı üretimi vazgeçilmez bir unsur haline getirmiştir. Hızlı üretimle birlikte kaliteli üretim ve güvenli dağıtım da oldukça önem kazanan unsurlar olmuştur. Hızlı yaşanan hızlı tüketilen 21. yüzyılda tüketici kitleye farklı olanı sunmak rekabette önemli bir ivme kazandırmaktadır. Bu aşamada kadınların girişimci yapıları önemlidir. Ancak birden fazla meslek grubunu içeren hizmet sektörü yani ikincil sektörde temel eğitim düzeyine sahip olmak gibi nitelikler gerektiren satış danışmanı, büro ve müşteri hizmetlerinde kadınların; üst düzey eğitim, nitelik aranan yöneticilik hizmetlerinde erkek çalışan sayısının daha fazla olduğu görülmektedir (Sar, 2021). Bu yüzden başta yöneticilik gibi alanlar olmak üzere çalışan sayısını kadın lehine döndürmek için kadın istihdamına farklı bakış açısı ile bakmanın gerektiği söylenebilir.

Kadın istihdam oranının yüksek olduğu ülkeler çoğunlukla dünyanın önde gelen ekonomileridir. Yine aynı şekilde kadın girişimciliğini en fazla destekleyen ülkeler araştırmasında 77 ülke arasında ilk sıralarda yer alanlar Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Birleşik Krallık, Danimarka, Hollanda, Fransa, İzlanda, İsveç, Finlandiya ve Norveç olmuştur (Yadav & Unni, 2016).

Bu yüzden Türkiye de dahil özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadınların ekonomi dışında bırakılması ekonomik gelişmeyi sekteye uğratacağı söylenebilir. Sonuç olarak kadının çalışma hayatında hak ettiği yere gelmesi için toplumsal cinsiyet kavram kalıplarının dışına çıkılması, eğitim düzeylerinin artırılması ve

girişimciliklerinin teşvik edilmesi gerekmektedir. Çünkü kadın emeği istihdam politikasının tam ortasında ve bağlayıcı bir konumda bulunmaktadır (Tutar & şahin, 2017).

TRA2 bölgesi il merkezlerinde yapılan araştırmalardan elde edilen bulgulara göre kadının çalışma hayatına girme motivasyonu yüksektir. Kadın hem kendisi hem de ailesi için gücünün üzerinde bir emek sarf ederek çalışmaya hazırdır. Kadının alışma hayatı dışında da sorumlulukları göz önüne alınıp buna göre düzenlemeler yapılırsa hem bölge hem de Türkiye’de çalışan kadınların oranı artacaktır. Bu hususlar ilerleyen bölümlerde detaylıca açıklanacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1. TRA2 Bölgesi

Kalkınma; insanların daha fazla gelir elde ederek, yaşam düzeylerinin yükseltilmesi için bir sosyal sisteme yeni ve modern üretim tekniklerinin sunulmasını gerektirebilir. Farklı bir deyişle kalkınma geleneksel toplumun, gelişmiş batı uluslarının sahip olduğu toplumsal ve teknolojik yapıya topluca dönüştürülmesi olarak anlaşılabilir. Kalkınmanın ekonomik yönü olduğu gibi insani ve toplumsal yönleri de bulunmaktadır (Tolunay & Akyol, 2006). Ülke düzeyinde düşünüldüğünde ulusal kalkınma; ülke kaynaklarının verimli kullanılarak kişi başına düşen milli gelirin artması ve refah düzeyinin yükselmesi şeklinde tanımlanabilir. Ulusal kalkınmanın tam olarak sağlanabilmesi için bölgesel ve yerel kalkınma gerekmektedir.

Türkiye gibi nüfusunun önemli bir kısmının kırsal alanda yaşayan ülkeler için ulusal kalkınmanın sağlanabilmesinin önündeki en önemli aşamalardan biri kırsal kalkındır. Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye nüfusunun %93'ü il ve ilçe merkezlerinde %7'si belde ve köylerde yaşamaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022). Sayılardan hareketle Türkiye nüfusunun çoğunluğu il merkezlerinde yaşıyor gibi görünse de nüfusun çoğunluğunun yaşadığı ortam tipik şehir tanımı ve bu şehirlerin fonksiyonlarından oldukça uzaktır. Bu yüzden ki nüfusun büyük bir kısmı aslında kırsal denilebilecek alanlarda yaşamaktadır.

Kırsal kesimde çoğunlukla hâkim olan ekonomik faaliyet tarım ve hayvancılıktır. Kırsal kesimlerin kaynaklarını verimli kullanmak, kırsal kalkınmayı sağlamak ve ülke içi göçe çözüm bulmak için özellikle Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesi'nde uygulanması planlanan bölgesel kalkınma projeleri bulunmaktadır. Bu projeler Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Doğu Anadolu Projesi (DAP), Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP), Yeşilirmak Havzası Gelişim Projesi (YHGP), Zonguldak-Bartın-Karabük (ZBK) ve Konya Ovası Projesi (KOP)'tur.

Kırsal kalkınma, bölgesel ve ulusal kalkınma için şarttır. Uygulanması planlanan projeler tam olarak hayata geçerse öncelikle kırsal devamında bölgesel kalkınma sağlanacaktır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bölgesel kalkınma eşit

bir şekilde dağılmadığı zaman bölgeler arası ekonomik eşitsizlikler ve refah düzeyleri arasında farklılıklar yaşanır. Bunun sonucunda istihdam eksikliği yaşanan bölgelerde önemli bir işsizlik problemi görülür. İş arayan nüfus yönünü özellikle sanayi kuruluşlarının yoğunlaştığı bölgelere çevirir. Bu durum hem ülke içinde önemli göç hareketlerine hem de nüfusun dengesiz dağılımına neden olur. Bunun sonucunda bir tarafta giden nüfustan arda kalan boş köyler, kasabalar ve bunlara bağlı bahçe, tarla, cami, okul vs. alanlar bir tarafta ise kapasitesinden fazla nüfus alan ve bununla birlikte trafik, sağlık, eğitim, konut, çevre (hava, ışık, su, gürültü) sorunlarıyla boğuşan şehirler ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'deki bölgesel kalkınma projelerden ilki Güneydoğu Anadolu Projesi'dir. Bölgeye önemli ölçüde katkı sağlayan proje diğer projelerin de uygulanması durumunda bölgeye olumlu etki yapacaktır (Benek, 2009). Uygulanması planlanan bir diğer proje ise Doğu Anadolu Projesi (DAP)'tır. TRA2 bölgesi illeri de DAP kapsamındadır. Doğu Anadolu Bölgesi enlem etkisinden dolayı oldukça düşük sıcaklıkların yaşandığı bölgedir. Bu yüzden tarım olanağı kısıtlı ancak hayvancılık için önemli bir potansiyele sahiptir. DAP'ın uygulanması ile bölgenin kalkınacağı ve ülke içinde göçü yavaşlatacağı söylenebilir.

Bölgesel kalkınma projelerinin tam anlamıyla uygulanması sonucu iç göçler azalacağı için göç alan şehirlerde yaşanan pek çok problemin de azalmasını sağlayacaktır. Buna örnek olarak sanayi üretim merkezlerinin şehir içinde kalması verilebilir. Çünkü iç göçe katılan nüfusun şehir merkezlerinde konut bulma ve barınma ihtimali hem ekonomik hem de sosyolojik açıdan güçtür. En önemli sorunlardan biri olan barınma problemi çoğunlukla sanayi kuruluşlarına yakın, gecekondu adı verilen derme çatma özensiz yapılarla tamamlanmaya çalışılmaktadır. Gecekonduların artmasıyla banliyö diye tanımlanan kenar mahalleler ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda sanayi kuruluşları yerleşim birimlerinin içinde kalmaktadır.

Hükümetler ulusal kalkınmanın bir bütün halinde sağlanabilmesi için bölgesel kalkınmaya öncelik vermişlerdir. Bölgesel kalkınma için ise kalkınma düzeyleri oluşturulmaktadır. Türkiye ve Avrupa'da uygulanan İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırılması ise buna örnektir. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırılması (İBBS), Fransızca Nomenclature of Territorial Units for Statistics (NUTS

Classification, 2021) (NUTS) 24 Haziran 1988’de resmî gazete yayınlanmasından sonra kullanılan bir coğrafi kodlama biçimidir. Esas kullanımı ise üç yıllık bir hazırlık çalışmasından sonra Avrupa Parlamentosu ve Konseyi tarafından 26 Mayıs 2003 tarihindeki kabulü ile başlamıştır (Şengül, Eslemian, & Eren, 2013).

NUTS sınıflandırması üç kıstasa göre yapılmaktadır. Birincisi ülkenin daha önce yapmış olduğu bölge sınıflandırmasını temel almaktır. Örneğin Türkiye’de olduğu gibi coğrafi bölge ayrımı yapıp bölgelerin sahip olduğu coğrafi özelliklere göre sınıflandırma yapılmasıdır. İkincisi aynı potansiyele sahip alanların bir araya getirilerek sınıflandırma yapılmıştır. Örneğin tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu bölgeler. Üçüncü kıstas ise nüfusa göre yapılmaktadır. Düzey 1, Düzey 2 ve Düzey 3 olarak sınıflandırılan NUTS bölgelerinin sırasıyla nüfus alt değerleri, 150.000, 800.000 ve 3 milyondur. Nüfus, coğrafya, bölgesel kalkınma planları, temel istatistiki göstergeler, illerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması kıstasları göz önüne alınarak Türkiye’de 12 tane Düzey 1, 26 tane Düzey 2 ve 81 tane Düzey 3 NUTS bölgesi tanımlanmıştır (bk. Tablo 3.1.) (Şengül, Eslemian, & Eren, 2013).

Türkiye’nin 1992’de Helsinki Zirvesiyle Avrupa Birliği’ne aday ülke olması sonucu Avrupa Birliği’nde de kullanılan sınıflandırmalar ekonomik, sosyal, kültürel gelişim ve uyum için Türkiye’de de kullanılmaya başlanmıştır. 2001 yılında bu program gereği istatistiki bölgelerin belirlenmesine başlanmıştır. Bunun için; Devlet Planlama Teşkilatı, Devlet İstatistik Enstitüsü ve İçişleri Bakanlığı görevlendirilmiştir. Bunun sonucunda 2001 yılı içerisinde TÜİK ve DPT tarafından hazırlanan İBBS raporu Bakanlar Kurulu’nun 2002/4720 sayılı Kararı ile 22 Eylül 2002 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanmıştır (Şengül, Eslemian, & Eren, 2013).

Düzey 1 bölge ya da bölgenin büyük şehirlerini ifade ederken 2 ve 3 benzer ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlar yaşayan şehir, belediye, kasaba hatta köyleri ifade etmektedir. Çalışma alanı olan TRA2, istatistiki bölge sınıflandırmasında Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan’dan oluşan bir coğrafi koddur.

Tablo 3. 1. Türkiye’deki İstatistiki Bölge Sınıflandırılması.

Düzyey-1 Kod	Düzyey-1 Bölge Adı	Düzyey-2 Kod	Düzyey-2 Bölgelerinin Kapsadığı İller (Düzyey-3)
TR1	İstanbul	TR10	İstanbul
TR2	Batı Marmara	TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli
		TR22	Balıkesir, Çanakkale
TR3	Ege	TR31	İzmir
		TR32	Aydın, Denizli, Muğla
		TR33	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak
TR4	Doğu Marmara	TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik
		TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova
TR5	Batı Anadolu	TR51	Ankara
		TR52	Konya, Karaman
TR6	Akdeniz	TR61	Antalya, Isparta, Burdur
		TR62	Adana, Mersin
		TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
TR7	Orta Anadolu	TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir
		TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat
TR8	Batı Karadeniz	TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın
		TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop
		TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TR9	Doğu Karadeniz	TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt
		TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan

TRB	Ortadoğu Anadolu	TRB1	Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli
		TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri
TRC	Güneydoğu Anadolu	TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
		TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır
		TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt

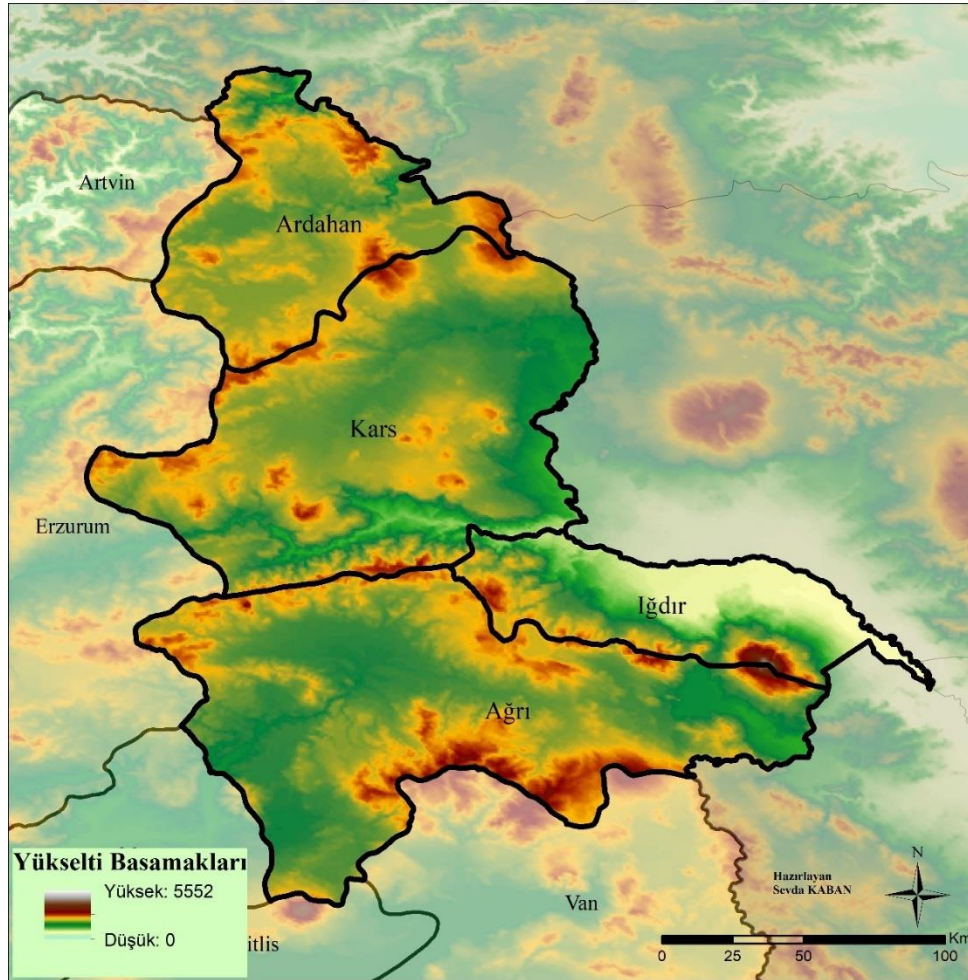
Kaynak: (Kalkınma Ajansları, 2022).

TRA2 Düzey 2 Bölgesi (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars) Türkiye'nin kuzey doğusunda yer almaktadır. Bölge 30.193 km²'lik alanı ile Türkiye yüz ölçümünün %3.8'ni oluşturmaktadır. Bölgenin yüzey şekillerinde dağlar, platolar, yaylalar, ovalar ve nehirler geniş yer tutmaktadır. TRA2 bölgesinin rakımı en az alanı 805 metre olan Dilucu Ovası ile en yüksek alanı 5.137 metre olan Ağrı Dağı arasında değişmektedir. Türkiye'nin en yüksek volkanik kütlelerinden biri olan Ağrı, Süphan, Tendürek dağları ile Allahuekber ve Yalnızçam sıradağları TRA2 bölgesinde yer almaktadır. Bölgenin doğusunda Ermenistan, güneydoğusunda İran ve Nahcivan, güneyinde Bitlis ve Van, güneybatısında Muş, batısında Erzurum, kuzeybatısında Artvin ve kuzeyinde Gürcistan bulunmaktadır. TRA2 bölgesi dört ülke (Gürcistan, Nahcivan-Azerbaycan, İran ve Ermenistan) ile sınırı olması nedeniyle önemli bir konumdadır.

Bölge önemli bir konumda olmasına rağmen mevcut potansiyelin yeterince kullanıldığını söylemek güçtür. İstihdam ve bağlantılı olarak göç hâlâ bölgenin en önemli problemidir. Sosyal hayatta aktif olma ve eğitim alma oranı kadınlara göre daha fazla olan erkekler bile istihdam sorunu yaşarken kadınların mevcut durumda yaşadıkları problem çok daha fazladır. Çünkü kadınlar ancak modern iş dünyasının çehresini değiştirmekte ve en hızlı büyüyen sektör olan hizmet sektörünün ön saflarında yer almaktadır. Yine ekonomik alanda gelişmiş ve bu gelişmeyi sosyal hayata yansıtan yerlerde kadın girişimciler, seçmenlerine ve çalışanlarına hizmet eden kuruluşlar oluşturmuştur. Buna rağmen yine de iş dünyası hala erkeklerin hâkim alanıdır (Winn, 2005).

3. 2. TRA2 İllerinin Doğal Çevre Özellikleri

Afrika kıtası ve Arap yarımadasının tektonik hareketlerine bağlı olarak hareket eden Anadolu yarımadası Avrasya anakarasının etkisiyle sıkışmakta ve yükselmektedir. Tektonik yükselmenin etkisini en fazla gösterdiği alanlar Türkiye'nin doğusudur. Bu yüzden ki Türkiye'nin ortalama yükseltisi en fazla olan bölgesi Doğu Anadolu Bölgesi'dir. Doğu Anadolu Bölge'sinde ortalama yükseltisi en fazla olan bölümler ise TRA2 ilerinin yer aldığı Yukarı Murat-Van ve Erzurum-Kars Bölümleridir. Tablodan da anlaşılacağı üzere buraya Kuzeydoğu Anadolu da denilmektedir (bk. Tablo 3.1.). TRA2 bölgesini oluşturan iller; Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan'dır. TRA2 illeri Kuzeydoğu Anadolu'da yer alan ve hem topografik özellikler hem de ekonomik, demografik ve sosyolojik açıdan birbirine benzemektedir (Harita 3.1.).

Harita 3. 1. TRA2 İlleri Fiziki Haritası.

TRA2 bölgesi illerinin diğer coğrafi özellikleri şöyledir:

.Ağrı, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van bölümünde yer almaktadır. Matematik konum olarak yaklaşık $38^{\circ} 59'-40^{\circ} 02'$ kuzey paralelleri ile $42^{\circ} 15'-44^{\circ} 36'$ doğu meridyenleri arasında yer alan ilin yüzölçümü 11.376 km^2 'dir. Ağrı ili bu yüzölçümü ile Türkiye topraklarının yaklaşık %1.4'lük bölümünü kaplamakta olup yüzölçümü büyüklüğü bakımından 81 il arasında 26. sırada yer almaktadır (Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, 2022). Ağrı ilinin kuzeyinde Kars, kuzeydoğusunda Iğdır, güneyinde Van, Bitlis, güneybatısında Muş, batısında Erzurum illeri ve doğusunda İran bulunur (Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, 2022).

Oldukça dalgalı ve yüksek bir topoğrafyaya sahip olan Ağrı'da dağlar, tepe ve vadiler ana morfolojik yapılardır. Türkiye'nin en yüksek kütlelerinden olan Ağrı Dağı (5.137 m), Zor Dağı (3.196 m), Aladağlar (3.289 m), Taşkom Dağları (2.997 m) ve Büyük Köse Dağı (3.433 m) Ağrı ilinin çevresini adeta sarmıştır. Bir havza niteliği taşıyan bu alanın orta kısmında Ağrı Ovası yer alır. Levha hareketlerinin etkisiyle tektonik hareketliliğin devam ettiği bölgede bir yükselme hareketi görülmektedir. Ağrı ilinin ortalama rakımı 1.600 ise metredir.

Çevresi büyük ölçüde volkanik oluşumlarla kaplı olan Ağrı Ovası Miyosen ortasında başlayan ve tüm Anadolu'yu etkileyen yükselme hareketinden önce meydana gelmiş bir çöküntü alanıydı. Miyosen transgresyonunu takip eden devrede büyük çaplı faylanmalar meydana gelmiş ve çöken kısma bağlı olarak ovanın ana hatları belirlenmiştir. Pliyosen boyunca göl ortamında kalan havza tortulanmaya bağlı olarak çökmeye başlamıştır. Murat Nehrinin Kuvarterner'de havzaya sokulmasıyla tortular boşaltılmış ve flüvyal taraçalar oluşmuştur. Sedimentasyon sürecinin devam etmesi sonucu ova alüvyon ile dolmuştur. İldeki en önemli kütle olan Büyük Ağrı Dağı volkanı Mezozoik yaşlı kalkerlerin ve ofiyolitik intrüzyonların geniş yer tuttuğu bu dağlık kütle bir Alpin kubbeleşme sahası olarak da tanımlanmıştır (Arınç, Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri, 2016).

Fırat Nehri havzasında yer alan Murat Nehri, Ağrı ilinin en önemli su kaynağıdır. Bunun dışında genellikle rejimleri düzensiz pek çok dere ve çay

bulunmaktadır. Taşlıçay ilçesinde bulunan ve Türkiye'nin en yüksek göllerinden biri olan Balık Gölü, Yazıcı ve Patnos Baraj Gölleri de ilin en önemli su kaynaklarındandır.

Karasal iklimin hâkim olduğu Ağrı'da topoğrafik çeşitliliğin etkisiyle yüksek kesimlerde olan ilçelerin iklimi sert vadilerde yer alan ilçelerin iklimine göre yumuşaktır. Örneğin 1.800 metre yüksekte yer alan Eleşkirt'in iklimi 1.500 metrede yer alan Tutak'a göre daha serttir (Kaya, Ağrı İlinde Arıcılık Yapısı ve Değerlendirme Durumu, 2008). Aynı zamanda Ağrı'da Doğu Anadolu'nun genelinde hâkim olan sert karasal iklimin sonucu olarak uzun ve kar yağışlı kışlar kısa ve kurak yazlar yaşanmaktadır. İklim şartlarının etkisiyle bitki örtüsü ilkbahar yağışlarıyla yeşerip yaz kuraklığında sararan bozkırlardan oluşmaktadır. Ayrıca Ağrı'da orman varlığı çok düşük oranda olup ise %0.5 civarındadır (T.C Tarım ve Orman Genel Müdürlüğü, 2021). Ortalama sıcaklığın 6.2 °C olduğu Ağrı'da en yüksek sıcaklıklar ağustos ayında en düşük sıcaklıklar ocak ayında yaşanır. Ortalama yağış 520 mm civarında ve en fazla yağışın düştüğü mevsim ilkbahar, en az yağışın düştüğü mevsim yaz mevsimidir (Grafik 3.1. ve Grafik 3.2.). Kış aylarında sıcaklık sıfır derecenin altına düştüğünden kar yağışları sık yaşanmaktadır. Kısa süren yaz mevsimi ise oldukça kurak geçmektedir.

Kars, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars bölümünde yer almaktadır. Matematik konum olarak 39°22'-41°37' kuzey paralelleri ile 42°10'-44°49' doğu meridyenleri arasında yer alır. İlin yüzölçümü 9.939 km² olup Türkiye topraklarının yaklaşık %1.2'lik kısmını kaplamaktadır. Kars, yüz ölçümü büyüklüğü bakımından Türkiye'deki 81 il arasında 30. sırada yer almaktadır. Kars'ın doğusunda Ermenistan Cumhuriyeti, batısında Erzurum, kuzeyinde Ardahan, güneyinde Ardahan ve Iğdır bulunur (Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, 2022).

Kars, batıdan başlayıp kuzeye doğru devam eden Allahuekber Dağları (3.120 m), güneyde Taşkom Dağları (2.997 m), iç kesimde Aladağ (3.138 m), Yağlıca Dağı (2.961 m), Dumanlı Dağ (2.699 m), Tarhan Dağı (2.985 m) gibi yüksek kütlelerinin bulunduğu bir ildir. TRA2 bölgesini etkileyen tektonik hareketler Kars'ta da fazlasıyla etkilidir. Kars ortalama 1.768 metre ile Türkiye'nin en yüksek illerinden biridir.

Çeşitli lavların yayılma alanı olan Kars, plato olarak isimlendirilen yüksek düzlüklerden oluşur. Kars Platosu yüzeyde tamamen Pliyosen ve Kuvaterner

volkonojen birikintileri ile kaplanmıştır. Burada biriken çökeller kumlu, killi, karbonatlı ve kalkerlidir (Ercan, Genç, & Duygu, 1987). İlin en önemli su kaynakları Aras Nehri, Arpa Çay ve Kars Çayı'dır. Aras Nehri havzasında yer alan Kars Çayı ilin doğusundan başlayan volkanik düzlükleri aşındırıp plato görünümünü belirginleştirir (Arınç, Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri, 2016).

Türkiye'nin en yüksek göllerinden biri olan Çıldır Gölü Kars ve Ardahan arasında doğal bir sınır oluşturur. Aygır, Mişko, Hergele, Deniz gölleri ile Arpaçay Baraj Gölü ve bunların dışında bir Ramsar alanı olduğu halde kuruma tehlikesi ile karşı karşıya kalan Kuyucuk Gölü ilin önemli su kaynaklarından (Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, 2022).

Kars, mutlak ve özel konum etkisiyle Türkiye'de en şiddetli kışların yaşandığı illerden biridir. Yıllık ortalama sıcaklıkların 4.2 °C civarında olduğu Kars, Türkiye'nin en soğuk illerinden biridir. En yüksek sıcaklıklar temmuz-ağustos aylarında en düşük sıcaklıklar ocak ayında görülür (bk. Grafik 3.1.). Bu yöre karasal rejimin yaşandığı yerdir. İlkbahar ve yaz en yağışlı mevsimlerdir (bk. Grafik 3.2.) (Arınç, Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri, 2016). Yıllık yağışın 500 mm civarında olduğu Kars'ta yağışın çoğunlukla yaz mevsiminde düşmesine bağlı olarak yaz mevsimi serin geçmektedir. Ayrıca yaz mevsimindeki yağışlar sonucu yüksek kesimlerde çayırılar görülmektedir. Sarıkamış gibi yerlerde ise Karadeniz sınırına yakın olmasına bağlı olarak yağış oranının artması sonucu ilçede sarıçam orman örtüsüne rastlanılır. Kars genelinde orman varlığı %4.3'tür (T.C Tarım ve Orman Genel Müdürlüğü, 2021). Ancak ilin bitki örtüsü genel olarak bozkırdır.

Türkiye'de yer alan en verimli yerli topraklar olan çernezyomlar Kars ve Erzurum çevresinde yayılış gösterir. Kara topraklar olarak da adlandırılan bu topraklarda humus oranı oldukça yüksektir ve pek çok ürünün yetişmesine olanak sağlamaktadır. Ancak bu bölgede sıcaklıkların düşük olması tarım olanağını kısıtlamıştır.

Iğdır, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars bölümünde yer alan almaktadır. Türkiye'nin en doğu noktasını oluşturan Iğdır matematik konum olarak 39°41'-40°30' kuzey paralelleri ile 43°30'-44°30' doğu boylamları arasında yer

almaktadır. Iğdır'ın yüzölçümü 3.664 km olup Türkiye topraklarının %0.47'sini kaplamaktadır. Iğdır bu oranla 81 il arasında 75. sıradadır. Ayrıca Iğdır Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan 15 ilin en küçüğüdür. Iğdır, kuzey ve kuzeydoğuda Ermenistan, kuzeybatıda Kars'a bağlı Kağızman, doğuda Nahcivan ve İran güneyde Ağrı'ya bağlı Doğubayazıt, güneydoğuda İran ile çevrilidir (Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, 2022).

Türkiye'nin en doğu noktasını oluşturan Iğdır aynı zamanda hem Doğu Anadolu Bölgesi hem de TRA2 illeri arasında jeomorfolojik ve iklim özellikleri bakımından oldukça farklıdır. Iğdır, kuzey ve kuzeydoğudan Alagöz Dağı (4.094 m), Büyük Akdağ (3.576 m), güneybatıdan Karasu-Aras Dağlarının uzantıları olan Zor Dağı (3.196 m), Durak Dağı (2.811 m), Pamuk Dağı (2.693 m) ve Büyük Ağrı Dağı (5.137 m) ile çevrilidir. Yüksek dağlar ile çevrili Iğdır tam anlamıyla bir depresyon havzası niteliğindedir.

Aras havzasının son bölümünde yer alan Iğdır'da ortalama yükselti 850 metredir. Iğdır bu oran ile Doğu Anadolu'nun yükseltisi en az olan depresyonudur (Arınç, Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri, 2016). Iğdır ili jeomorfolojik olarak iki ana bölüm halinde incelenebilir. Bunlar doğuda yer alan Türkiye, İran ve Ermenistan arasında kalan Dil Ovası ve Batı Iğdır ovalarıdır. Her iki tarafta da morfolojik olarak büyük farklılıklar bulunmamakla birlikte Doğu Iğdır Ovasında Ermenistan sınırına doğru rakım giderek düşmektedir.

Iğdır'da temel yapı Kambriyen ve Üst Paleozoik kristalin şistler ve asit-bazik intrüzipler teşkil etse de kalınlığı 2.000 metreden fazla olan Pliyosen çökelleri Aras Nehri'nin taşıyıp biriktirdiği yer yer volkanik ara tabakalı yeni alüvyonlar da bulunmaktadır. Ancak ovanın asıl oluşumunu sağlayan ve çevredeki volkan kütlelerinin de oluşturan sübsidansal yol açan genç tektonik hareketlerdir (Arınç, Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri, 2016).

Bingöl Dağlarının Erzurum'a bakan kuzey yamaçlarından kaynağını alan Aras Nehri Iğdır'ın en önemli su kaynağıdır. Aras Nehri Türkiye-Azerbaycan, Türkiye-Ermenistan doğal sınırını oluşturmakta ve Türkiye sınırından sonra Azerbaycan'da Kura Nehrine karışıp Hazar Gölü'ne dökülmektedir.

Kuzey Anadolu Fay hattı üzerindeki çöküntü alanlardan biri olan Iğdır'da, rakımın Doğu Anadolu Bölgesi'nin genelinden az olması sonucu, farklı bir iklim şartları yaşanmakta ve Iğdır mikro klima özelliği göstermektedir. Doğu Anadolu Bölgesinin genelinde yaşanan sert karasal iklim Iğdır'da yerini bozulmuş Akdeniz iklimine bırakmaktadır. Ortalama sıcaklığın 12 °C civarında olduğu Iğdır'da sıcaklık yıl boyunca çoğunlukla sıfır derecenin üstündedir. Iğdır'da hava şartları Doğu Anadolu Bölgesi'nin diğer illerine göre nispeten yumuşak; kış mevsiminde kar yağışı daha az yaz mevsimi ise daha sıcak ve kuraktır (bk. Grafik 3.1.). En yüksek sıcaklıklar temmuz-ağustos en düşük sıcaklıklar ocak ayında görülür. En yağışlı mevsim ilkbahar en kurak mevsim yaz mevsimidir (bk. Grafik 3.2.).

Coğrafi alanının çoğunluğu (%65) Iğdır'da olan Ağrı Dağı, Iğdır'ın havası üzerinde etkili olmaktadır. Bir çöküntü alanı olan Iğdır, tam anlamıyla yükseklikler arasında çukurda kalmıştır. Bu yüzden ki hava dolaşımı oldukça az yoğunlaşma oranı yağış oluşumuna çoğunlukla yeterli gelmemektedir. Yağış miktarı 250 mm civarında olan Iğdır, (bk. Grafik 3.2.) bu oranla Türkiye'deki en kurak yerlerden biridir. Ayrıca aynı sebepten dolayı halofit denilen tuzcul topraklar yaygın, orman örtüsü yok denecek kadar az (T.C Tarım ve Orman Genel Müdürlüğü, 2021) ve bitki örtüsü step türlerindendir. Ayrıca sıcaklığın çevre illere göre yüksek olması ilde meyve özellikle kayısı ağaçlarının gelişimini olumlu etkilediği söylenebilir.

Ardahan, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Bölümünde yer almaktadır. Ardahan matematik konum olarak 40°45' ve 41°36' kuzey paralelleri ile 42°25' ve 43°29' doğu meridyenleri arasında yer alır. Ardahan'ın yüzölçümü 5.576 km²'dir (Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, 2022). Ardahan yüzölçümü bakımından Türkiye topraklarının %0.70'lik kısmını kaplamaktadır. Bu yüzölçümü ile 81 il arasında 65. Sırada yer alır. Ardahan'ın kuzeyi ve doğusunda Gürcistan güneyinde Kars güneybatısında Erzurum batısında Artvin illeri bulunmaktadır (Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, 2022).

Doğu Anadolu Bölgesinin en kuzey noktasında yer alan Ardahan'ın topoğrafik bakımdan oldukça yüksek ve engebelerlidir. Ardahan, batısında Yalnızçam ve güneyinde Allahuekber Dağları, doğusunda Kısır Dağı ile sınırlandırmış yükseltinin fazla olduğu bir platolar sahasıdır. İç kesimde yer alan Cin, Ilgar ve Kel Dağı gibi volkanik

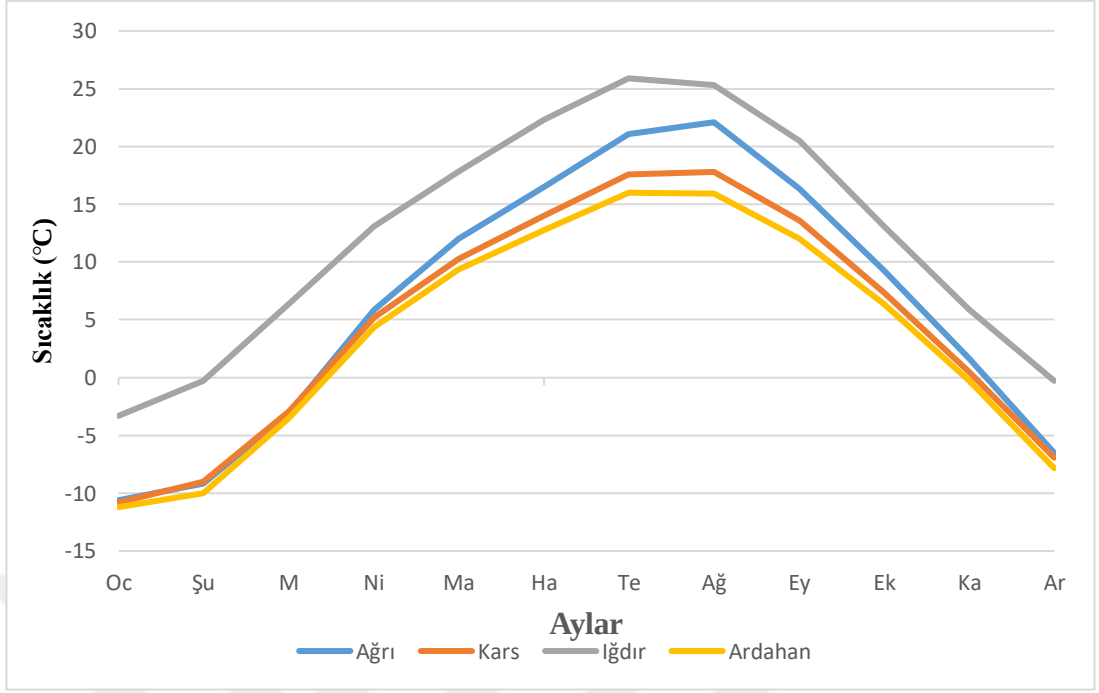
oluşumlu dağlar ildeki önemli yükselti alanlarıdır. Ardahan bu morfolojik birimlerle ortalama 1.800 metre yükseltiye sahiptir.

Ardahan, kuzeyden güney doğrultusunda Üst Miyosen'den Pliyosen'e kadar devam eden volkanizma sonucu ortaya çıkan bazalt ve andezit sahalardan oluşur. Çok düşük derecede olsa da Kura Nehri'nin aşındırma faaliyetleri sonucu sahada yarılma ve parçalanma alanları bulunmaktadır. En fazla aşınan alan Çıldır-Hanak arası yani kuzeydoğu yönündedir (Arınç, Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri, 2016)

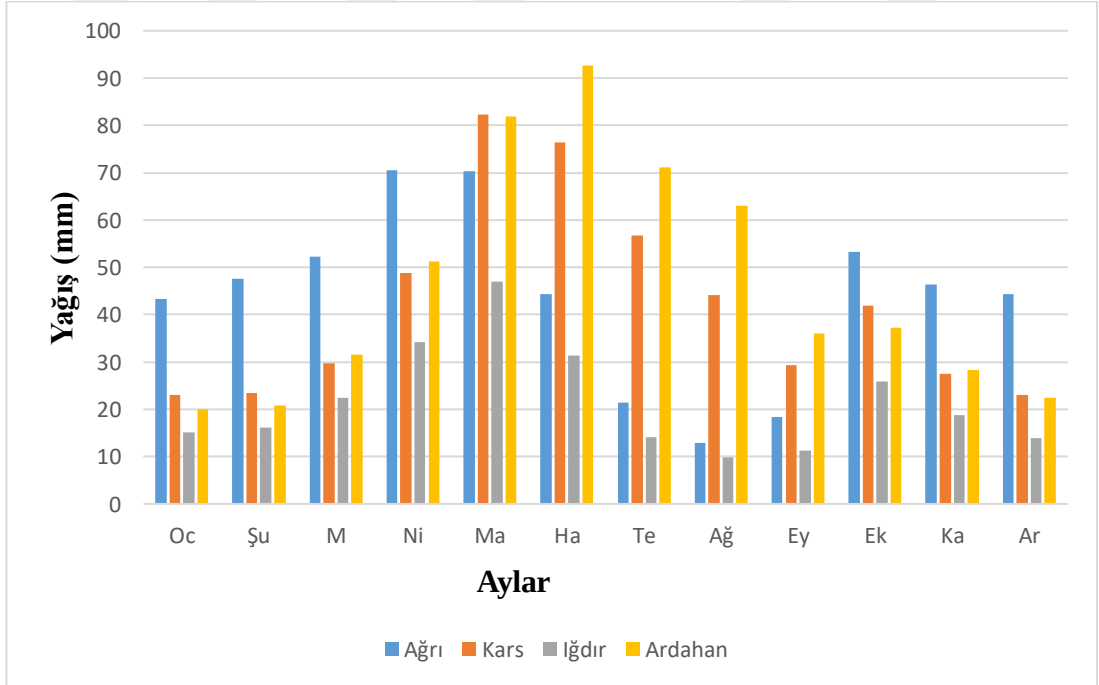
Ardahan'ın en önemli su kaynağı Gürcistan'dan kaynağını alan Kura Nehri'dir. Türkiye'nin en yüksek ve ikinci büyük gölü olan Çıldır Gölü Kars ve Ardahan arasında doğal bir sınır oluştursa da büyük oranda Ardahan sınırları içinde bulunur. Bunun dışında Ardahan ile Gürcistan arasında doğal bir sınır olan Aktaş (Hozapın) Gölü ve iç kesimde Gölbaşı Gölü bulunmaktadır (Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü, 2022).

Ardahan, Doğu Anadolu'nun genelinde etkili olan sert karasal olan iklimin etkisindedir. Dolayısıyla kışlar oldukça uzun ve kar yağışlı yazlar ise kısa ve serindir. Sibirya Yüksek Basıncının cephe oluşturması ve konveksiyonel hava hareketlerinin etkisiyle ilkbahar ve yaz mevsiminde yağış oranı artar (Arınç, Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri, 2016). Ortalama sıcaklığın 3.7 °C olduğu Ardahan'da en yüksek sıcaklıklar temmuz ağustos aylarında en düşük sıcaklıklar ocak ayında görülür. Ortalama yağışın 556 mm civarında olduğu Ardahan'da yağışın önemli bir miktarı yaz mevsiminde düşer. Bu yüzden serin geçen bir yaz mevsiminden bahsedilebilir.

Yaz mevsiminde yağış miktarının artış göstermesi sonucu özellikle Ardahan Ovasında bataklık alanları genişler ve ilkbahar yağışlarıyla yeşeren otlar yükselerek çayır bitkilerini oluşturur. İlin kuzey ve kuzeybatı sınırlarında Karadeniz iklimi etkisiyle sarıçam ormanlarına rastlanılır. Ardahan genelinde orman varlığı %5.6'dır (T.C Tarım ve Orman Genel Müdürlüğü, 2021).

Grafik 3. 1. TRA2 İlleri Sıcaklık Grafiği. (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2021).

Grafik 3. 2. TRA2 İlleri Yağış Grafiği. (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2021).

3. 3. TRA2 İllerinin Beşerî Çevre Özellikleri

Türkiye'nin en doğu ve yüksek bölümünü oluşturan Doğu Anadolu Bölgesi aynı zamanda Türkiye'nin ekonomik, sosyokültürel açıdan en geri kalmış yerlerinden biridir. İğdır hariç çok sert iklim şartlarının yaşandığı Doğu Anadolu Bölgesi'nde birincil ekonomik faaliyet olan tarım olanağı oldukça kısıtlıdır. Özellikle enlem etkisinden dolayı TRA2 bölgesinde sıcaklıklar çok düşük kar yağışlı gün sayısı fazladır. Birincil ekonomik faaliyetin en fazla etkilendiği faktör enlem yani sıcaklıktır. İkincil ekonomik faaliyet denilen hizmet sektörü ise en fazla yer şekillerinden etkilenir. Hizmet sektörünün en önemli alanlarından biri olan ticaretin temel unsuru dağıtımdır. Dağıtım ise tamamen ulaşımına bağlıdır. Ancak TRA2 bölgesinde engebe ve yükseltinin fazla olması ulaşımı olumsuz etkilemiştir. Doğal çevre şartlarının beraberinde getirdiği olumsuzluklar ilk önce iklimi daha sonra ekonomik faaliyetleri dolayısıyla nüfus hareketlerini etkilemiştir.

TRA2 bölgesi illerinin tarihine bakıldığında sınırda olmaları pek çok medeniyetin uğrak alanlarından olmalarını sağlamıştır denilebilir. TRA2 illeri beşerî çevre özellikleri genel hatları ile şöyledir:

Ağrı, konum dolayısıyla tarih boyunca pek çok uygarlığın Anadolu'ya bir geçiş kapısı niteliğinde olmuştur. Ağrı bundan dolayı çeşitli uygarlıkların hem geçişine hem de yerleşimine açık olduğu için kültürel çeşitlilik oluşmuştur. Doğu Anadolu Bölgesinin genelinde etkili olan Urartular Ağrı'da da en köklü yerleşim kuran uygarlıkların başında gelmektedir.

Urartulardan sonra bölge önce Perslere daha sonra Bizans Devleti'ne geçmiştir. Sonraki dönemlerde Ağrı, Yavuz Sultan Selim döneminde yapılan Çaldıran Savaşı ile Osmanlı topraklarına katılmıştır ve Şorbulak olarak isimlendirilmiştir. Millî Mücadele döneminde Ermenilerin bölgede etkili olmasıyla ilin adı Karakilise olarak değiştirilmiştir. Karakilise ismi, Osmanlının son dönemlerinde bölgede etkili olan Osmanlı-Ermeni savaşları sonucu bölgeye gelen Kazım Karabekir Paşa tarafından Karaköse olarak değiştirilmiştir. Ağrı, 1834 yılında bucak, 1869 yılında ilçe, 1927 yılında il merkezi olmuştur (Kayserili, 2016).

Ağrı şehrinin tarihi incelendiğinde kullanılan isimlerin çok eski olmadığı görülecektir. Tarih boyunca yönetim merkezi değişse de ilk yönetim merkezinin

Doğubayazıt Sancağına bağlı bir köy olduğu anlaşılmaktadır. İsmi Şorbulak olarak geçen bu yerleşmenin, Anadolu'ya gelen Türklerin kullandıkları isimleri geldikleri yerden getirdikleri anlaşılmaktadır. Tuzlu Çeşme anlamına gelen Şorbulak kelimesi Türkçe bir kelimedir (Kayserili, 2016).

Ağrı için tarih boyunca kullanılan isimlerden biri de Karakilise'dir. Bu ismin bölgede yaşayan Ermenilerden kalan kiliselerden geldiği düşünülmektedir. Kiliselerin kara olması ise bir volkan sahası olan alanda dış püskürük kayalardan olan bazaltın yaygın olarak bulunmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bazalttan yapılan kiliseler bölge isimlendirmesinde de kullanılmıştır. Ancak bölgede birden fazla Karakilise isimli yerleşme olmasından dolayı karışıklıklar çıkmaktaydı. 15. Kolordu Komutanı olarak bölgede bulunan Kazım Karabekir Paşa Millî Savunma Bakanlığı ile yaptığı yazışmalarda şehrin batısında bulunan Köse Dağı'na atıf yaparak Karaköse ifadesini kullanmıştır. Cumhuriyet döneminde 1927'ye kadar merkezi Bayezid olan vilayetin il merkezi 1927 yılında Karaköse'ye nakledilmiş 1938'de ise adı Ağrı olarak değiştirilmiştir (Kayserili, 2016). Ağrı isminin anlamı tarihçiler arasında tam bir mutabakata varılmamışsa da Eski Türkçe'de yüksek anlamına gelen agrı veya agru kelimelerinden geldiği belirtilmektedir (Halaçoğlu, Ağrı, 1988). Ayrıca Arapçada muhteşem anlamına gelen Ağrı ile ilgili olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır.

Kars ismi, Kafkasların Dağıstan bölgesinden gelerek buralara yerleşen Bulgar Türklerinin Velentur boyunun Karsak oymağından gelir. Kars, Türkiye'deki en eski isimli şehirdir. Karsak; deve, koyun yününden yapılan güzel elbise anlamına gelmektedir. Bu isimden de anlaşılabileceği gibi yöre insanı hayvancılıkla uğraşmıştır (Kırzioğlu, 1958). Kars'ta, Karsak'lar dışında Huriler, Urartular, İskitler, Partlar etkili olmuştur.

Partlar bölgede M.Ö 2 ile M.Ö 5. yüzyıl arası kadar hüküm sürmüşlerdir. Sasaniler 430 yılında bölgeyi ele geçirmiş ve bölgede uzun süre Sasani, Arap, Bizans Savaşları yaşanmıştır. Bölgede daha sonra Selçuklular, Gürcüler, Moğollar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Osmanlı Devleti etkili olmuştur.

Kars, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde etkili olan Osmanlı-Rus Savaşının en şiddetli yaşandığı yerlerden biridir. Yöre uzun yıllar boyunca Rus işgali altında kalmıştır. Brest-Litovsk Antlaşması ile Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı'ya

geri verilmiştir. Ancak Ruslar geri çekilirken yerlerini Ermenilere bırakmıştır. Kazım Karabekir komutasındaki birlikler 1920’de Kars’ı Ermenilerden alarak Türk topraklarına katmıştır (Gündüz, 1983).

Kurtuluş Savaşı’ndan sonra Ruslara ve Ermenilere karşı verilen üstün mücadeleler sonucu Kars’a Gazi unvanı verilmiştir. Rusya’yla Moskova ve Ermenistan’la Kars antlaşması imzalandıktan sonra Kars’ın sınırları netleşmiş ve Kars aynı ismi taşıyan ilin merkezi olmuştur. Bu gelişme ile aynı zamanda Türkiye’nin doğu sınır kesinleşmiştir.

Iğdır, bugünkü yerine sonradan kurulmuş bir şehirdir. İlin önceki yeri Ağrı Dağı’nın kuzeybatı yamaçlarında bulunan Şatık veya Iğdır Korganı da denilen bir kale ve çevresiydi. Yer değişikliğine sebep olan olayın şiddetli bir deprem olduğu tahmin edilmektedir. Depremden sonra Sürmeli Çukuru olarak isimlendirilen alana yerleşilmeye başlanmış ve Iğdır ili bu alanda gelişmiştir.

Iğdır, diğer TRA2 illeri gibi bir sınır ili olduğu için tarih boyunca pek çok uygarlığın uğrak yerlerinden olmuştur. Doğu Anadolu’nun genelinde hâkim olan Urartular Iğdır’da da uzun süre hüküm sürmüştür. Daha sonra yörede sırasıyla Saka, Roma ve Bizans uygarlıkları hakimiyet kurmuşlardır. Iğdır, Hz. Osman döneminde Arapların eline geçse de Bizanslılar yöreyi Arapların elinden almıştır. 15. yüzyılda Timur tarafından zapt edilen Korgan Kalesi daha sonra Karakoyunlular tarafından ele geçirilmiştir. Bu yüzyılın sonlarına doğru Akkoyunlular tarafından ele geçirilen bölge iklim şartlarının elverişli olmasından dolayı Uzun Hasan tarafından kışlak olarak kullanılmıştır. Akkoyunlulardan Iğdır’ı alan Safeviler Osmanlı Devleti ile yaptıkları Çaldıran Savaşı sonucu bölgeyi kaybetmiştir. Böylece Iğdır Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Kurtuluş Savaşı boyunca Doğu Anadolu’da devam eden Rus ve Ermeni hareketleri Iğdır’ı da etkilemiştir. 1877’de başlayan işgal ile Iğdır’da Rus hakimiyeti 1917 yılına kadar sürmüştür. Ermeni çetelerinin de bölgede etkili olmasının etkisiyle çalışma kurtarmaları hız kazanmıştır. Kazım Karabekir’in önce Ruslara devamında Ermenilere karşı verdiği savaş sonucu 3 Aralık 1920’de imzalanan Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Iğdır Türkiye topraklarına katılmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra önce Doğubayazıt’a daha sonra Kars’a bağlı bir kasaba merkezi olan

Iğdır, 27 Mayıs 1992’de yeterli nüfusun sağlanması, coğrafi ve sosyoekonomik şartların da uygun olmasıyla il statüsüne ulaşmıştır (Tuncel, 1999). Kabul edilen kanunla Iğdır Türkiye’nin 76. ili olmuştur.

Iğdır’ın adı; 24 Oğuz boyundan 21.sayılan İç-Oğuzlar Üç-Ok koluna mensup Oğuz Han’ın altı oğlundan biri olan Cengiz Alp’in en büyük oğlu olan Iğdır Bey’den gelmektedir. Bu boyun ilk Başbuğ’u Iğdır Bey’dir. Iğdır, kelime olarak “iyi, büyük, ulu, yiğit başkan ve bahadır” gibi anlamlara gelmektedir (Mortan & Atalay, 2020).

TRA2 bölgesinin en kuzeyinde bulunan Ardahan, Hazar Türklerinin bir kolu olan Arda Türklerinin eline geçerek Ardahan ismini almıştır. Van çevresinde hâkimiyet kuran Urartular burada da etkili olmuştur. Bölgede daha sonra Kimmerler, Saklar, Kıpçaklar hakimiyet kurmuştur. Daha sonra Cengiz Han Ardahan ve çevresini fethetmiştir. Cengiz Han’dan sonra 1334’te bölgede etkili olan Karakoyunlular Ardahan ve çevresinde hâkimiyet kurmuştur. Karakoyunlulardan sonra bölgede etkili olan Akkoyunlular Ardahan’ı beş beyliğe bölmüştür. Fatih Sultan Mehmet döneminde bu beyliklerden biri olan Merkezi Imerhev olup yukarı Acara’yı da içine alan Şavşet-Maçakhalet, Osmanlı Devleti’ne katılmıştır. 1573 yılında tüm Ardahan ve çevresi Osmanlı topraklarına katılmış ve 1552 tarihli Terakki Defterinde Ardahan ismi ilk defa sancak olarak geçmiştir (Halaçoğlu, Ardahan, 1991).

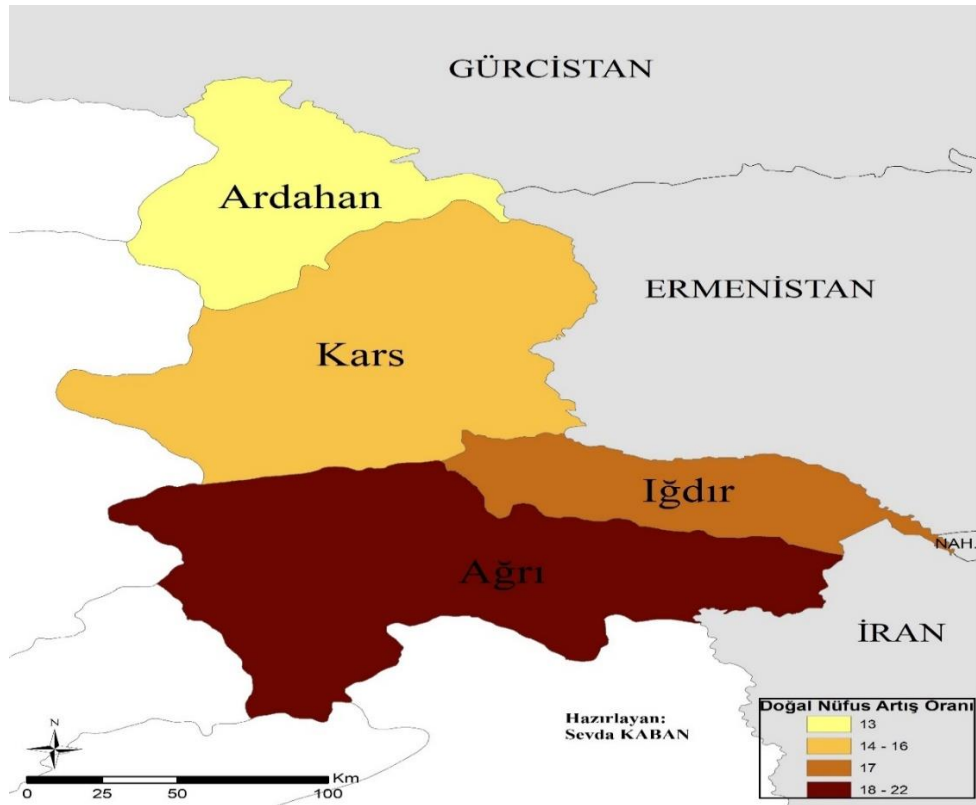
Ardahan, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde Doğu Anadolu’da etkili olan Rus işgalinden etkilenmiştir. 1855-1856 yılları arasında Ardahan Rusların elinde kalmış ise de Paris Barış Antlaşmasıyla tekrar Osmanlı Devleti’ne katılmıştır. Ancak 1870’li yıllarda patlak veren Osmanlı-Rus Savaşıyla Ardahan tekrar Rus hâkimiyetine girerek yaklaşık 40 yıl sürecek esaret dönemi başlamıştır. 93 Harbi sonrasında imzalanan Ayestefanos Antlaşmasıyla (Yeşilköy) Ardahan Ruslara savaş tazminatı olarak bırakılmıştır. 1917’de gerçekleşen Bolşevik İhtilali ile Rusya’da çarlık rejim yıkılmış ve Osmanlı Devleti yeni kurulan devletle müzakere yaparak Elviye-i Selâse illerinin Rusya’dan ayrılmasını gündeme getirmiştir. Brest-Litovsk antlaşması ile Osmanlı toraklarına katılan Ardahan cumhuriyetin ilanından sonra 1926’da Kars’a bağlı bir ilçe olmuştur (Halaçoğlu, Ardahan, 1991). Ardahan, 1992’de yeterli nüfus oranı sağlanarak il statüsü kazanmış ve Türkiye’nin 75. ili olmuştur.

TRA2 bölgesi illerinde doğal nüfus artış hızı en fazla olan il Ağrı en az olan il Ardahan'dır. Nüfus yoğunluğu da bu oranlara paraleldir. Aritmetik nüfus yoğunluğu en fazla olan il Ağrı en az olan il ise Ardahan'dır. Bölgenin genelinde etkili olan ataerkil düşünce yapısı ve aile planlamasının uygulanmayışından dolayı doğum oranı yüksektir. Son yıllarda kadınların eğitim oranlarının yükselmesi doğum oranlarının düşmesine neden olmuştur. 2009 ve 2022 yılı kaba doğum hızları karşılaştırıldığında eğitimin doğum oranları üzerindeki etkisi anlaşılabacaktır (Harita 3.2. ve Tablo 3.2.).

Tablo 3. 2. TRA2 İllerinin 2009 Yılı Kaba Doğum Hızları (binde)

İl	Kaba Doğum Hızı (binde)
Ağrı	31.4
Kars	23.1
Iğdır	24
Ardahan	17.3

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022)

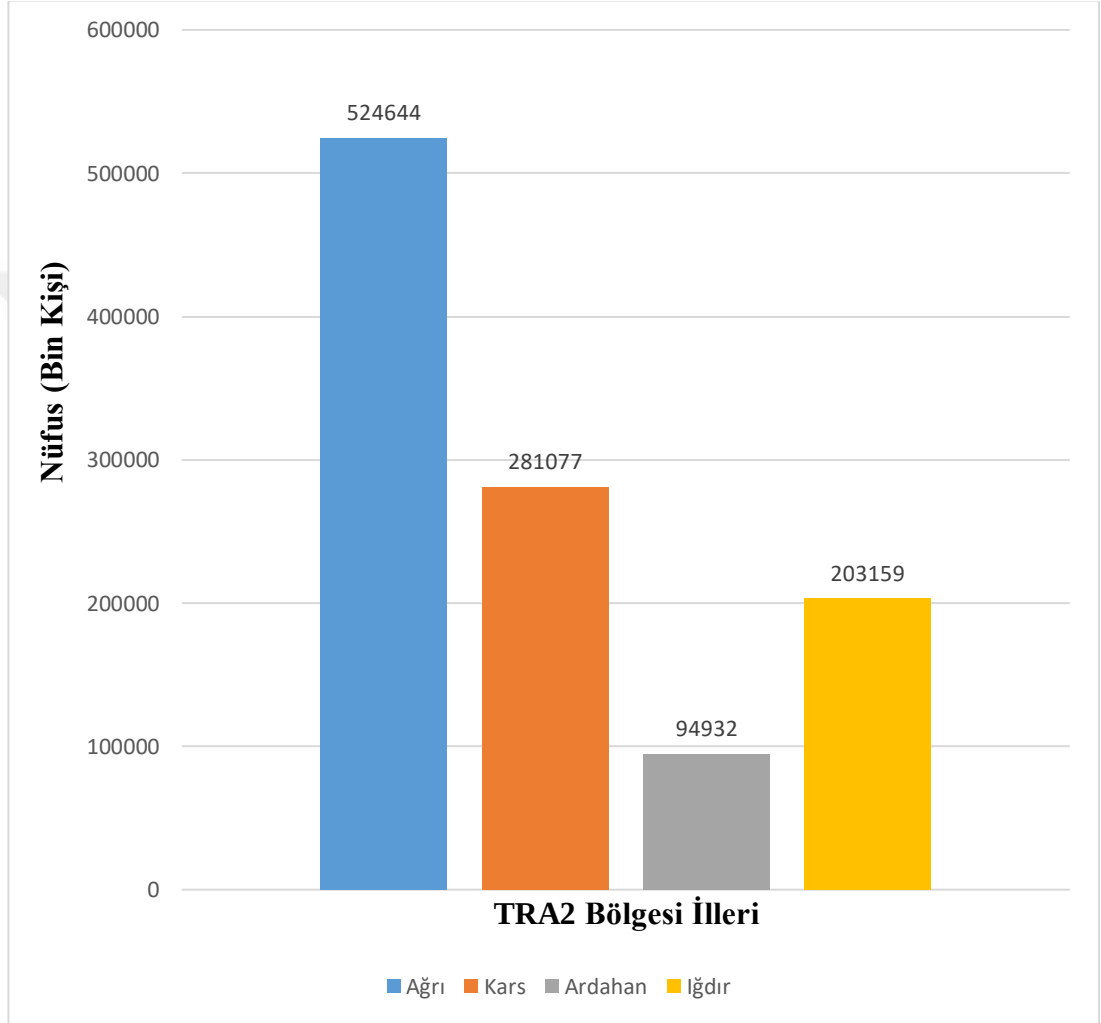

Harita 3. 2. TRA2 Bölgesi İlleri Doğal Nüfus Artış Oranı (binde). (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

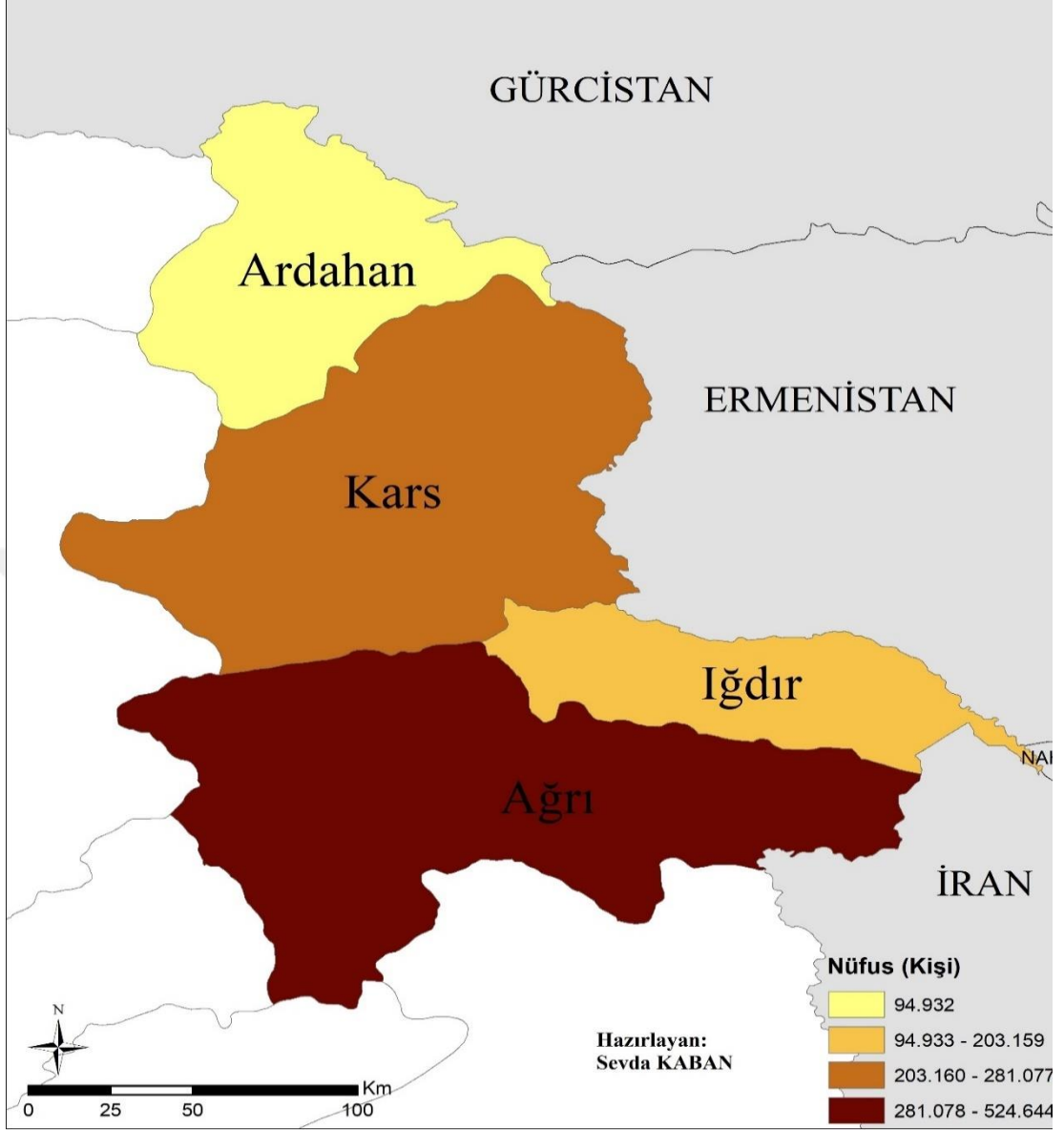
Tablo 3. 3. TRA2 Bölgesi 2022 Nüfus Miktarları (bin kişi).

Ağrı	Kars	Ardahan	Iğdır
524.644	281.077	94.932	203.159

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Grafik 3. 3. TRA2 İllerinin Nüfus Miktarları (bin kişi) (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Harita 3. 3. TRA2 Bölgesi İlleri Nüfus Haritası (bin). (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Harita 3. 4. TRA2 Bölgesi İlleri Net Göç Hızı Haritası (%). (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Tablodan da anlaşılacağı üzere Ağrı ili TRA2 Bölgesinin en kalabalık ilidir. 2022 yılı itibarıyla 524.644 nüfusa sahip olan Ağrı, bu sayı ile Türkiye’de en kalabalık 42. il olmuştur (Harita 3.3.). Ağrı’da aritmetik nüfus yoğunluğu 45.74 km²’dir. İdari olarak Ağrı’ya bağlı 8 ilçe bulunmaktadır. Bunlar Merkez, Doğubayazıt, Diyadin, Eleşkirt, Hamur, Patnos, Taşlıçay, Tutak’tır (Harita 3.5.). Ağrı’ya bağlı ilçelerin en kalabalık olanı 150.335 kişi ile Merkez ilçe nüfusu en az olanı ise 17.106 kişi ile Hamur ilçesidir. Ağrı’da Merkez, Patnos ve Doğubayazıt ilçelerine diğer ilçelerden

göç yaşanmaktadır. Yani Ağrı’da kademeli göç olgusunun yaşandığı söylenebilir (Karabulut, 2018).

Harita 3. 5. TRA2 Bölgesi İlleri İlçeler Haritası.

Göç alan yerlerde yaşanan çarpık kentleşme, trafik ve çevre sorunlarını beraberinde getirmektedir. Tüm bu sebepler Ağrı’da yaşam kalitesini düşürmektedir. Kalkınma Bakanlığının 2017 yılı Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmaları (SEGE) raporuna göre Ağrı, Türkiye’de gelişmişlik endeksi sıralamasında 80. sırada yer almaktadır. 81 ilin olduğu Türkiye’de bu oldukça düşük

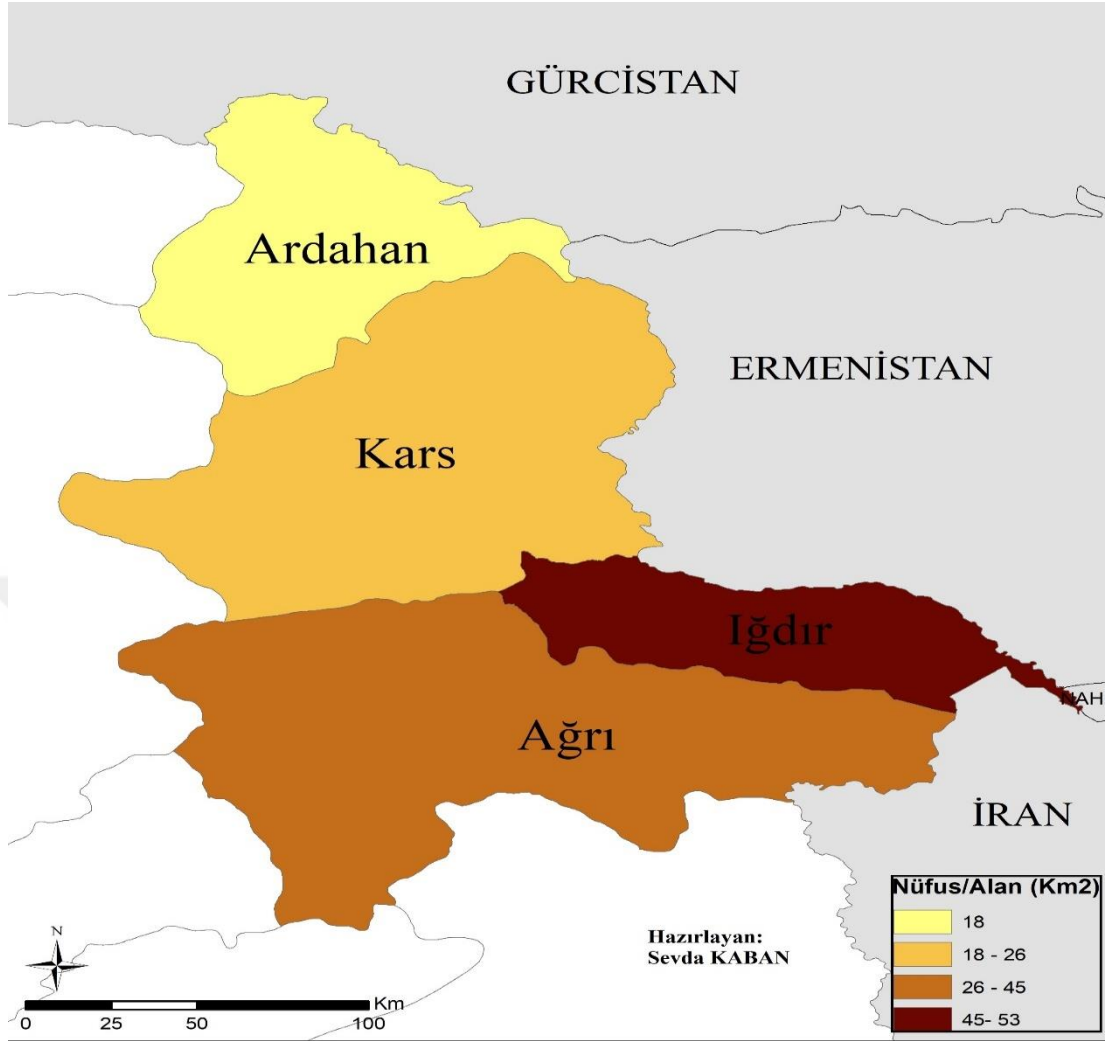
bir değerdir. Ağrı hem Doğu Anadolu Bölgesi hem de TRA2 illeri arasında en düşük gelişme endeksine sahiptir (T.C Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2017). Ağrı, 2022 yılı verilerine göre 16.727 TL’lik kişi başi geliriyle TRA2 Bölgesinin en düşük kişi başi GSYH’si olan il olarak dikkat çekmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Tablo 3. 4. Ağrı İli Kaba Doğum, Net Göç, Toplam Doğurganlık ve Yıllık Nüfus Artış Hızı (binde).

Ağrı	Kaba doğum hızı (%)	Net göç hızı (%)	Toplam Doğurganlık hızı (%)	Yıllık nüfus artış hızı (%)
2022	%21.8	%-37.3	%2.72	%-20.36

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Tüm dünyada kabul edilen nüfus yenilenme oranı olan 2.1’dir. Ağrı’da bu değer 2.72’dir. Yani doğum oranlarının yüksek olduğu Ağrı’da doğal nüfus artışı yeterlidir denilebilir. TRA2 illerine göre iyi olan bu değer Doğu Anadolu Bölgesi’nde çok sık görülen göç hareketinden etkilenmekte ve giderek düşmektedir. Ağrı’da yurt içine ve dışına yoğun bir göç hareketi yaşanmaktadır. 2021 yılı itibariyle net göç hızı %-37.3’dir. Düzey 2 bölgelerinin Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksi ve Kademesine göre Ağrı -1.752 gelişmişlik seviyesine sahiptir. Sosyoekonomik olarak geri kalmak nüfus hareketlerini yönlendiren önemli bir unsurdur.

Harita 3. 6. TRA2 Bölgesi İlleri Nüfus Yoğunluğu Haritası (km²). (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Kars, bölgenin en kalabalık ikinci ilidir. 2021 yılı itibariyle 281.077 nüfusa sahiptir. Kars, bu nüfus oranı ile Türkiye'nin en kalabalık 63. ili olmuştur. Kars'ta 2021 verilerine göre aritmetik nüfus yoğunluğu 26.76 km²'dir. Kars ilinin Merkez, Akyaka, Arpaçay, Dığor, Kağızman, Sarıkamış, Selim, Susuz olmak üzere 8 ilçesi bulunmaktadır (Harita 3.5.). En kalabalık ilçe 117.312 kişi ile Merkez, nüfusun en az olduğu ilçesi ise 9.572 kişi ile Susuz'dur. Kalkınma Bakanlığı'nın yayınladığı 2017 Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmaları (SEGE) raporuna göre Kars gelişmişlik bakımından 81 il arasında 69. sıradadır. Yine aynı raporda işsizlik oranının %6.6 olduğu belirtilmiştir. Düzey 2 bölgelerinin Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksi ve Kademesine göre Kars -1.125 gelişmişlik seviyesine sahiptir (T.C Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2017). Ancak TÜİK verilerine göre net göç hızı -18.37 olan

Kars'ta aslında nüfus bulunduğu yeri terk etme eğilimindedir. Kars, 2022 verilerine göre 34.645 TL'lik kişi başı geliri ile TRA2 bölgesinin en düşük ikinci HSYH değerine sahiptir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Tablodan anlaşılacağı üzere aslında Kars'ta doğum oranı nüfusun kendini yenileme düzeyi olan 2.1 değerinden oldukça düşüktür (bk. Tablo 3.5.). Göç oranı da incelendiğinde Kars'ta 26.7 km² olan aritmetik nüfus yoğunluğunun giderek düşeceği söylenebilir.

Tablo 3. 5. Kars İli Kaba Doğum, Net Göç, Toplam Doğurganlık ve Yıllık Nüfus Artış Hızı (binde).

Kars	Kaba Doğum Hızı (‰)	Net Göç Hızı (‰)	Toplam Doğurganlık Hızı (‰)	Yıllık Nüfus Artışı (‰)
2022	‰15.5	‰-18.37	‰1.97	‰-13.59

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Iğdır, 2021 itibariyle 203.159 kişilik nüfusa sahiptir. Iğdır bu nüfus oranı ile Türkiye'nin en kalabalık 73. ilidir. Yüzölçümünün küçük olmasından dolayı nüfus yoğunluğu fazla olan Iğdır'da aritmetik nüfus yoğunluğu düşen 56.62 km²'dir. Iğdır'ın Merkez, Aralık, Karakoyunlu ve Tuzluca olmak üzere dört ilçesi bulunmaktadır (Harita 3.5.). En kalabalık ilçesi 144.663 kişi ile Merkez, nüfusun en az olduğu ilçesi 13.816 kişi ile Karakoyunlu ilçesidir. Kalkınma Bakanlığı'nın yayınladığı 2017 Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmaları (SEGE) raporuna göre Iğdır, 81 il arasında gelişmişlik bakımından -1.179 değer ile 70. sıradadır (T.C Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2017). Iğdır, 2022 verilerine göre GSYH değeri 30.738 TL'dir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022). Diğer TRA2 illerine göre yüksek olan bu değer sebebi Iğdır'ı nüfusunun az olması ve göç etmesidir. Iğdır'da doğum oranı, 2.1 olan nüfusun yenilenme düzeyinin üzerindedir.

Tablo 3. 6. Iğdır İli Kaba Doğum, Net Göç, Toplam Doğurganlık ve Yıllık Nüfus Artış Hızı (binde).

Iğdır	Kaba Doğum Hızı (‰)	Net Göç Hızı (‰)	Toplam Doğurganlık Hızı (‰)	Yıllık Nüfus Artışı (‰)
2021	‰17.2	‰-12.77	‰2.21	‰9.12

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Iğdır diğer TRA2 illerinden farklı olarak daha ılıman bir iklime sahiptir. Bu durum ekonomik faaliyetleri dolayısıyla nüfusu olumlu etkiler. Bu yüzden verdiği göç oranı diğer illere göre daha az olsa da Iğdır’da net göç oranı -2.610 kişidir.

Tablo 3. 7. Ardahan İli Kaba Doğum, Net Göç, Toplam Doğurganlık ve Yıllık Nüfus Artış Hızı (binde).

Ardahan	Kaba Doğum Hızı (‰)	Net Göç Hızı (‰)	Toplam Doğurganlık Hızı (‰)	Yıllık Nüfus Artışı (‰)
2021	‰12.7	‰-17.7	‰1.82	‰-12.86

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Ardahan, 2021 itibarıyla 94.932 kişilik nüfusa sahiptir. Ardahan bu oranla ile TRA2 illeri arasında nüfusu en az olan il olmuştur. Türkiye’de nüfusa göre yapılan iller listesinde Ardahan 79. sıra ile en sonlarda yer almaktadır. Ardahan’da aritmetik nüfus yoğunluğu 19.62 km²’dir. Ardahan’ın Merkez, Çıldır, Damal, Göle, Hanak ve Posof olmak üzere 6 altı ilçesi bulunmaktadır (Harita 3.5.). Bu ilçelerden en kalabalık olanı 42.203 kişi ile Merkez ilçesi, nüfusun en az olduğu ilçe ise 5.127 kişi ile Damal ilçesidir.

Ardahan, Kalkınma Bakanlığı’nın yayınladığı 2017 Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmaları (SEGE) raporuna göre -0.983 değer ile 81 il arasında 67. sıradadır (T.C Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2017). Ardahan 2021 verilerine göre 51.593 TL’lik GSYH oranına sahiptir. Bu oranın yüksek olmasının sebebi Ardahan’ın bölgede en az nüfuslu il olmasıdır.

Nüfus değerleri verilen tablo (bk. Tablo 3.7.) incelendiğinde Ardahan'da toplam doğurganlık hızının nüfus yenilenme değeri olan 2.1'in çok altında olduğu görülecektir. Net göç hızının ‰-17.7 olduğu Ardahan'ın hem matematik hem de özel konumu bu duruma neden olmuştur. Oldukça düşük sıcaklıkların yaşandığı bir yer ayrıca engebe oranın fazla olması günümüz ticari güzergâhlarına göre oldukça sapa ve yatırım oranın düşük seviyelerde kalması gibi itici sebepler nüfusun Ardahan'ı terk etme eğilimi göstermesine neden olmuştur. Yıllık nüfus artışının da eksi değerlerde göz önünde bulunursa Ardahan'ın Türkiye'deki en tenha illerden biri olması şaşırtıcı değildir.

Genel olarak TRA2 bölgesi illerinde net göç hızı oldukça yüksektir. Göçün temel sebebinin istihdam yetersizliği yani işsizlik olduğu söylenebilir. İçinde Kars, Ardahan ve Iğdır'ın da bulunduğu Ağrı alt bölgesinde iş gücüne katılım oranı %50 düzeyindedir. Bu bölgede istihdam oranı %47, işsizlik oranı %13 civarındadır. İşsizlik oranının düşük olmasının sebebi çalışma çağındaki nüfusun göç hareketine katılmasıdır. Cinsiyet oranları arasında büyük bir fark bulunmamakla birlikte ilkbahar ve yaz aylarında çoğunlukla iş arama amacıyla erkek nüfus batıya doğru göç hareketine katılır. Bu durumda bölge genelinde kadın nüfus oranı artar.

3. 4. TRA2 İllerinin Ekonomik Özellikleri

Ağrı ili ekonomisi çoğunlukla tarım ve hayvancılığa dayanır. Ancak kış mevsiminin uzun ve kar yağışlı olması tarımsal ürün yelpazesini daraltmıştır. Hafif dalgalı yüzeylerde çoğunlukla buğday, arpa, şeker pancarı yetiştirilir. İlde tarım olanağının kısıtlı olması halkı hayvancılığa yöneltmiştir. Özellikle Eleşkirt, Taşlıçay çevresindeki yaylalarda büyükbaş hayvancılık yoğun olarak yapılmaktadır. Ağrı ili Doğu Anadolu Bölgesi için önemli et üretim merkezlerinden birisidir. Ağrı'da imalat sanayisi hayvansal ürünlere bağlı olarak gelişmiştir. Ağrı Doğu Anadolu illeri içinde %4.4 pay ile en fazla sanayi işletmesi olan altıncı il olmuştur. TRA2 illeri arasında ise en fazla sanayi işletmesi olan ildir. İşletmelerin çoğu küçük ölçekli olan Ağrı'da kamuya ait Ağrı Şeker Fabrikası, et balık kombinası bulunmaktadır. Bunun dışında ilde iki ayakkabı ve yem fabrikaları bunun dışında tekstil, deri, hazır giyim atölyeleri bulunmaktadır. Ayrıca Ağrı, Doğu Anadolu için en önemli canlı hayvan alım satım alanlarından biridir (Üzümcü, 2018).

İlin en önemli üretim merkezlerinden biri 1984 yılında kurulan Ağrı Şeker Fabrikası'dır. Yılda ortalama 30 bin ton şeker üreten fabrika Ağrı için önemli bir istihdam alanıdır. Ağrı Şeker Fabrikası'nda 17 memur, 170 daimî işçi, 113 geçici işçi olmak üzere toplam 300 personel görev yapmaktadır (Türkşeker, 2020).

Doğubayazıt'ta bulunan ve İran'a açılan Gürbulak sınır kapısı ilçede ekonomik gelişmeyi olumlu etkilemiştir. Ayrıca İran'dan gelen turistler de ilçe ekonomisini canlandırmaktadır. İlçe merkezinde kurulan pasajlar, İshak Paşa Sarayı, Ağrı Dağı, Balık Gölü, Buz Mağarası, Keşişin Bahçesi, Ahmed-i Hani Türbesi ve Meteor Çukuru hem yerli hem de yabancı turistlerin uğrak alanlarındandır (Kaya, Türkiye'de Yeri Değiştirilen Şehirlere Bir Örnek:Doğubeyazıt, 2002).

Kars, ekonomisi temelde tarım ve hayvancılığa dayanır. Ancak Kars hem matematik hem de özel konum dolayısıyla oldukça düşük sıcaklıklar yaşayan bir ildir (bk. Grafik 3.1.). Dolayısıyla toprak verimli olsa da sıcaklık isteği yüksek ürün yetiştirme olanağı azalmaktadır. İlde çoğunlukla buğday, arpa, şekerpancarı ve iklim seçiciliği az olan elma yetişir. Ağrı'da olduğu gibi tarım olanağının kısıtlı olması ekonominin hayvancılığa kaymasına neden olmuştur. Çoğunlukla mera hayvancılığı şeklinde yapılan bu faaliyette verim çeşitli sebeplerden dolayı yüksek değildir. Yaz aylarında yağış alan yaylalar mera hayvancılığı için uygun otlaklar içermektedir. Fakat hayvan türünün yerli olması, erken kesimlerin yapılması ve hayvancılığın doğal şartlara bağlı olması verimin dalgalanmasına ve çoğunlukla düşük değerlerde seyretmesine neden olmaktadır.

Akyaka ilçesinde bulunan Akyaka Sınır Kapısı Türkiye-Ermenistan arasında yer alır ve demiryolu ile de ulaşım sağlanır. Bölge halkının doğu kapı adını verdiği sınır kapısı Ermenistan'ın 1993'te Karabağ'ı işgal etmesiyle kapanmıştır. Sınır kapısının açılması zaman zaman gündeme gelse de her iki ülke bu konuda henüz mutabakata varamamıştır.

İlde en önemli üretim merkezi 1993'te kurulan Kars Şeker Fabrikası'dır. Şeker pancarından üretim yapan Kars Şeker Fabrikası'nda 19 memur, 122 daimî işçi, 62 geçici işçi olmak üzere toplam 203 personel görev yapmaktadır. Yılda ortalama 9 bin ton şeker üreten Kars Şeker Fabrikası il merkezi başta olmak üzere önemli bir istihdam alanı sağlamaktadır (Türkşeker, 2020).

Iğdır ekonomisi genellikle tarım ve hayvancılığa dayanır. Iğdır’da etkili olan mikro klima iklim şartlarından dolayı ürün yelpazesi geniştir. Burada yetişen başlıca tarım ürünleri buğday, şekerpancarı, pamuk, kayısı, elma, domatestir. Kış mevsiminin çevre illere göre ılık geçmesi sebze yetiştirilmesini kolaylaştırmıştır. Özellikle Merkez ilçesi etrafında bulunan köylerde yaz aylarında hem Iğdır hem de çevre illerden gelen mevsimlik işçiler çalışmaktadır. Haziran ayı ortası ile ağustos ayı sonlarına kadar kayısı ve domates toplama işlemi devam etmektedir. Domates toplama işleri daha çok kadınlar, kayısı, elma toplama ise ağaçlara tırmanma gerektirdiğinden daha çok erkekler tarafından yapılmaktadır.

Iğdır’da bulunan Organize Sanayi Bölgesi’ndeki üretim tesisleri çok büyük değildir. Organize Sanayi Bölgesi’nde bir plastik ve bir süt üretim fabrikası bulunmaktadır. Bunların dışında un, hazır giyim, kapı-pencere, kereste üretimi yapan küçük tesisler bulunmaktadır. Iğdır iklim ve ekonomik potansiyeli tam olarak kullanılmayan bir ildir.

Çoğunlukla küçük ölçekli olan işletmelerde genellikle tarımsal üretime bağlı olarak süt-süt ürünleri, un, meyve suyu üretimi, reçel yapımı ve kayısı kolonyası yapılmaktadır. Bunların dışında briket, tuğla ve tekstil ürünleri üretimi yapan tesisler de mevcuttur.

Iğdır, üç ülkeye birden sınırı olan bir il olduğu için en fazla sınır ticaretinin geliştiği il olduğu söylenebilir. Sadece Nahcivan-Türkiye arasında bulunan Dilucu Sınır Kapısı açık olmasına rağmen il ekonomisi buradaki ticaret hacminden ciddi oranda etkilenmiştir. Buradaki ticaretten dolayı ilde ithalat ve ihracat yapan firmaların sayısının arttığı söylenebilir. Bunun dışında Ermenistan-Türkiye arasında Alican, İran-Türkiye sınırında yer alan Borualan sınır kapısı kapalıdır. İlin ticari hayatına önemli etki yapacak bu kapıların da açılması gerekmektedir.

Ardahan ekonomisi diğer TRA2 illeri gibi tarım ve hayvancılığa dayanır. İlin matematik ve özel konumu etkisiyle sanayi, turizm kayda değer bir gelişme göstermemiştir. Yaşanan düşük sıcaklıklar tarım yapma olanağını kısıtlamıştır. Bu yüzden halk çoğunlukla hayvancılığa yönelmiştir. Geleneksel tarzda meralarda yapılan hayvancılık çoğunlukla doğal koşullara bağlı olduğu için verim azdır.

Ardahan'da çok büyük sanayi kuruluşları bulunmamakla birlikte bölgede önemli süt ve bal üretimi yapan tesisler, bölgede göç ve istihdam problemini çözmek amacıyla yapımına başlanan ancak tamamlanmayan tekstil fabrikası bulunmaktadır. Ardahan, TRA2 Bölgesinin en küçük ekonomisine sahiptir. Çoğunlukla tarım ve hayvancılığa dayanan imalat tesisleri atölye tipi küçük işletmelerdir. Tarımsal ve hayvansal ürün üretiminin yoğun olduğu Ardahan özellikle Gürcistan'a açılan Türkgözü sınır kapısı Orta Asya'ya önemli bir ihracatçı olma potansiyeline sahiptir. Özellikle süt ve süt ürünlerinden kaşar peyniri, et ve et ürünleri ve organik bal üretimi Ardahan'da önemli üretim alanlarıdır. Bunun dışında hazır giyim, ev araçları, inşaat malzemeleri üretimi alanında önemli potansiyele sahiptir. Ancak Ardahan imalat sanayisi açısından TRA2 illeri arasında en sonda yer almakta ve Türkiye'nin de en gelişmemiş illerinden biridir (Üzümcü, 2018).

Ardahan'da biri Çıldır diğeri Posof'ta olmak üzere iki sınır kapısı bulunmaktadır. Türkiye-Gürcistan arasında yer alan Aktaş ve Türkgözü sınır kapıları bölgede hem güvenlik hem de ticaret için önemlidir. Ağrı, Kars, Ardahan ve Iğdır'dan oluşan TRA2 Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Hem yükseltinin hem de engebenin fazla olduğu bu bölgede nüfus fiziki ve beşerî itici sebeplerden dolayı göç etme eğilimindedir. Nüfus artış hızı çoğunlukla yüksek olan bölgede nüfus yoğunluğu oldukça azdır.

Genel bir şekilde ifade edilecek olursa bölgede yer alan dört ilin de ekonomisi genellikle tarım ve hayvancılığa dayanır. Doğal koşullar hayvancılığa yönelimi artırmışsa da Iğdır, Kağızman ve Posof gibi mikro klima alanlarında meyve üretimi hayvancılıktan önemlidir (Eştürk, 2017). İstihdam edilen nüfus çoğunlukla tarım sektöründe çalışır. İşgücü potansiyelinin yüksek olduğu bölgede son yıllarda tarım ve hayvancılıkta verimin düşük olmasına da bağlı olarak işsizlik artmış ve özellikle genç nüfus göç etmeye başlamıştır.

TÜİK 2021 verilerine göre Türkiye'de işgücüne katılma oranı 15-64 yaş arası erkeklerde %76.9 aynı yaş grubundaki kadınlarda 37.3'tür. Bu oranlar TRA2 bölgesinde aynı zaman diliminde 15-64 yaş arası erkeklerde %75.2 aynı yaş grubundaki kadınlarda %34.5'tir. Türkiye ortalamalarına yakın olan bu değerler aslında TRA2 bölgesinin işgücü potansiyeli hakkında fikir vermektedir.

Bölge kadınının işgücüne katılım oranı %34.5 olarak resmi değerlere yansısı da aslında bu değer kayıt dışı çalışmalar yüzünden net değildir. Bölgede hala önemli bir sektör olan tarım sektöründe kadınlar genellikle aile ile birlikte çalıştığı için ücretsiz işçi konumundadır. Kadının annelik yapması, çocuk bakımı ve ev işleriyle ilgilenmesi bölgede oldukça normal karşılanan bir durumdur. Çünkü bunlar kadının doğal görevi olarak görülmektedir. Tüm bunlar ataerkil düşünce yapısına sahip olan bölgede kadının eğitim alması ve aldığı eğitimle iş sahibi olmasının önünde engelleyici unsurlar olmuştur. İstihdam oranlarının verildiği tablo incelendiğinde tarımda çalışan kadın oranı %121'ken tarım dışı çalışan kadın oranı %35 gibi düşük bir değerde kalmaktadır (bk. Tablo 3.8.).

Tablo 3. 8. TRA2 Bölgesi Tarım ve Tarım Dışı Sektörlerde İstihdam Oranları (binde).

TRA2 İstihdam Oranları (%)	15-64 yaş arası tarımda çalışan erkek nüfus oranı	15-64 yaş arası tarımda çalışan kadın nüfus oranı	15-64 yaş arası tarım dışı çalışan erkek nüfus oranı	15-64 yaş arası tarım dışı çalışan kadın nüfus oranı
2021	93	121	68	35

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Bölgedeki tarım dışı istihdam oranlarında en fazla istihdam edilen grup %46 ile lise altı eğitim alan ve kayıtlı çalışmayan gruptur. Çünkü yüksek eğitime sahip vasıflı nüfus genellikle daha şartlarda çalışabilmek amacıyla göç etmektedir.

İşsizlik oranı 2021 itibariyle Türkiye’de 15-64 yaş arası erkeklerde %10.9 aynı yaş grubundaki kadınlarda %15.1’dir. TRA2 Bölgesinde işsizlik oranı 15-64 yaş arası %15.7 aynı yaş grubundaki kadınlarda %10.6’dır.

TRA2 bölgesinde geliştirilebilecek ekonomik alanlar tarım, hayvancılık, turizm, et-süt ürünleri üretimi, yiyecek-içecek kaynaklı imalat/ticaret ve sınır bölgesi olmasından dolayı lojistik sektördür. Yapılacak yatırımlarla Iğdır, Kağızman ve Posof’ta önemli bir meyve üretimi sağlanabilir. Iğdır’da üretilen Şalak kayısı, Kağızman’a özgü olan uzun elma ve Posof’ta üretilen ve endemik bir tür olan içi dışı kırmızı elma çeşitleri bölgede önemli üretim alanları oluşturabilir. Doğu Anadolu

Bölgesi gibi sert karasal iklimin yaşandığı bir yerde meyve üretimi oldukça önemlidir. Bu yüzden iç piyasada bu meyveler önemli gelir kaynağı olabilir.

Ayrıca meyve üretimi turizm faaliyetleri için de kullanılabilir. Son yıllarda ağırlık kazanan tarım ürünleri festivalleri bu bölgede de yapılmaya başlanmıştır. Iğdır ve Kağızman'da son dört yıldır yapılan Iğdır Kayısı Festivali ve Kağızman Elma Festivali bu ürünlerin tanıtılması için atılmış önemli adımlardır. Posof'ta üretilen ve coğrafi işaret alan içi dışı kırmızı elma için ise henüz herhangi bir tanıtım hareketi yapılmamıştır.

21. yüzyılın en önemli sektörlerinden olan turizm, küresel iklim değişikliğinin etkisiyle çevreci bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Ayrıca tipik deniz-kum-güneş turizmi dışında genellikle çevreci arayışlar içeren, küçük gruplar ya da bireysel yapılan turistik faaliyetler önem kazanmıştır. Bu sayede turistik bölge dışında sayılan pek çok yer turizm potansiyeli olan alanlar haline gelmiştir. TRA2 bölgesi de bu anlamda ciddi potansiyele sahiptir. Ancak turizm faaliyetlerinde en önemli unsur tanıtım ve pazarlamadır.

Bölgede tarım ürünleri başta olmak üzere yapılacak her türlü turizm faaliyetleri için her şeyden önce tanıtım yapılması sonucu farklı ve özgün tatlar arayan insanların bu tatlardan haberdar edilmesi sağlanabilir. Ancak bunların uzun vadeli başarılar getirmesi için sürdürülebilir ekoturizm mantığı içinde yapılması gerekmektedir. Bu durumda hal edilmesi gereken en önemli mesele konaklamadır. Ziyaretçilerin bırakıp geldikleri konfor alanlarını aramaması, güvenlik, hijyen şartlarının sağlanması memnuniyetlerini artıracaktır.

TRA2 bölgesi çok önemli gıda ürünleri olan et ve süt için de ciddi bir potansiyele sahiptir. Yaz yağışları alan bölgede çayırılık alanlar geniştir. Hayvan soylarının ıslah edilmesi, aşırı otlatma probleminin çözülmesi, erken kesimlerin önlenmesi, yem desteklerinin verilmesi, hayvan hastalıkları ve sağım konusunda hayvan sahiplerinin eğitilmesi sonucu hayvancılıkta çok önemli verim oranları yakalanabilir.

2021 yılı itibarıyla Türkiye'de taze ve dondurulmuş sığır eti 1.460.179 ton, manda eti 10.831 ton ve koyun eti 385.933 ton civarındadır. Türkiye'de büyük baş hayvan sayılarını gösteren harita incelendiğinde TRA2 illerinin Iğdır hariç büyükbaş

hayvan sayılarında önemli bir orana sahip olduğu görülecektir. Bu oranlarda TRA2 bölgesinin payı büyükbaş hayvan sayısı Ağrı'da 413.212, Kars'ta 623.723, Ardahan'da 331.468, Iğdır'da 100.400'dür. Hayvansal ürün değerlerine bakıldığında bu değer Ağrı'da 890.084, Kars'ta 1.152.686, Ardahan'da 790.196, Iğdır'da 581.441 TL'dir. Türkiye'nin farklı bölgelerinden seçilen illerde bu değer TRA2 illerinin değerlerinin çok üstündedir. Bu oranlar örneğin İzmir'de hayvansal ürün değeri 2.287.927, Konya'da 3.830.562, Adana'da 983.312 TL'dir. TRA2 bölgesi illerinden Ağrı, Kars ve Ardahan'da yapılacak yatırımlarla hayvancılık potansiyeli artırılabilir ve bölgenin gelişimine ivme kazandırılabilir.

Harita 3. 7. TRA2 Bölgesi İlleri Büyükbaş Hayvan Sayısı Haritası (baş). (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

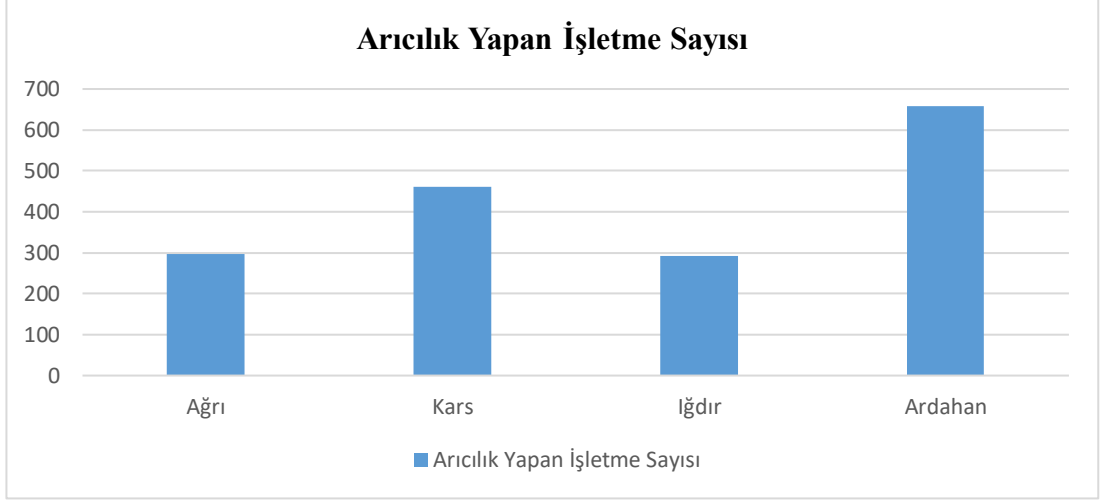
Tarımsal üretim için şart olan sıcaklık faktörü TRA2 bölgesinde hem matematik hem de özel konumdan olumsuz etkilenir. Bu yüzden bir mikro klima alanı olan Iğdır dışında kayda değer tarımsal üretimden bahsetmek zordur. Bölgenin tahıl üretimine bakıldığında Iğdır'ın üretimde ön planda olduğu görülecektir (bk. Tablo 3.10.).

İklimle doğrudan bağlantılı sayılabilen hayvancılık faaliyetleri dört ilde de birbirinden oldukça farklıdır. Yaz yağışlarının etkili olmasında dolayı Kars ve Ardahan'da en fazla yapılan hayvancılık faaliyeti büyükbaş hayvancılıktır. Yaz kuraklığının belirgin olduğu ve bitki örtüsünün bozkır olduğu Ağrı ve Iğdır'da küçükbaş hayvancılık daha yaygındır (bk. Tablo 3.9.). Ayrıca özel konumun elverişli olmasından dolayı Kars ve Ardahan'da arıcılık daha fazla uğraşılan bir faaliyet olmuştur. Ardahan ve Kars'ta arıcılık için gereken çiçekli bitkilerin varlığı nedeniyle bu illerde arıcılık yapan işletmeler daha yaygındır (Grafik 3.4.) (Harita 3.7.).

Tablo 3. 9. TRA2 Bölgesi İllerinde 2022 Yılı Verilerine Göre Küçükbaş Hayvan Sayısı (baş).

İller	Küçükbaş Hayvan Sayısı
Ağrı	1.427.144
Kars	604.755
Iğdır	1.402.380
Ardahan	118.527

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

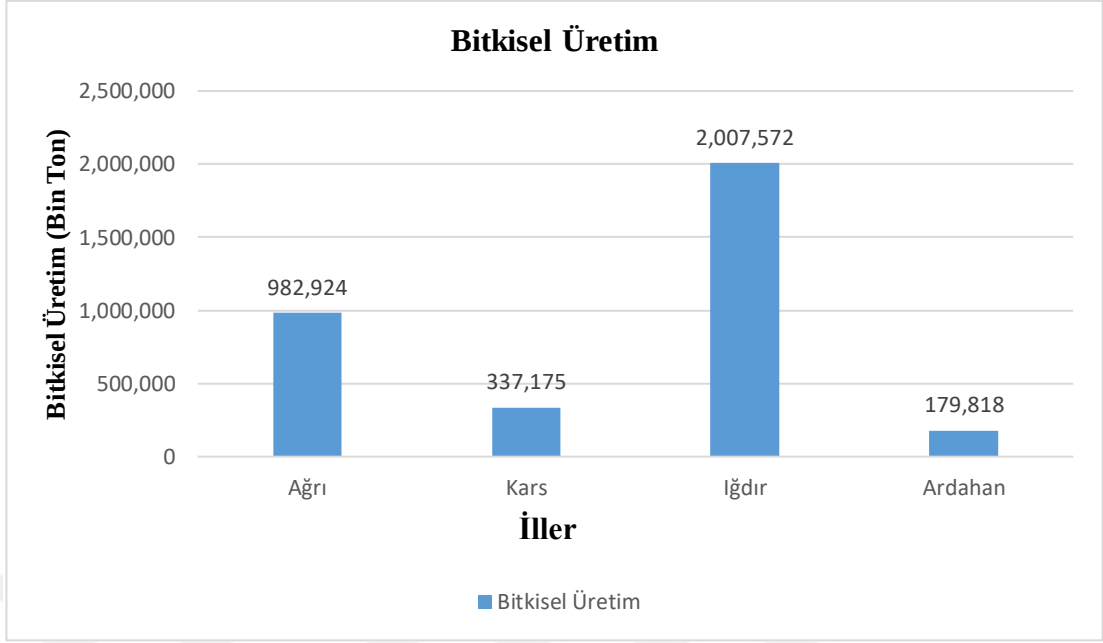

Grafik 3. 4. TRA2 Bölgesi İllerinde 2022 Yılı Verilerine Göre Arıcılık Yapan İşletme Sayısı (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Tablo 3. 10. TRA2 Bölgesi İlleri Tahıl ve Bitkisel Ürünler Üretim Oranları (bin ton).

İller	Tahıl ve diğer bitkisel ürünler üretimi
Ağrı	982.924
Kars	337.175
Iğdır	2.007.572
Ardahan	179.818

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Grafik 3. 5. TRA2 İlleri Tahıl ve Bitkisel Üretim Oranları (bin ton). (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

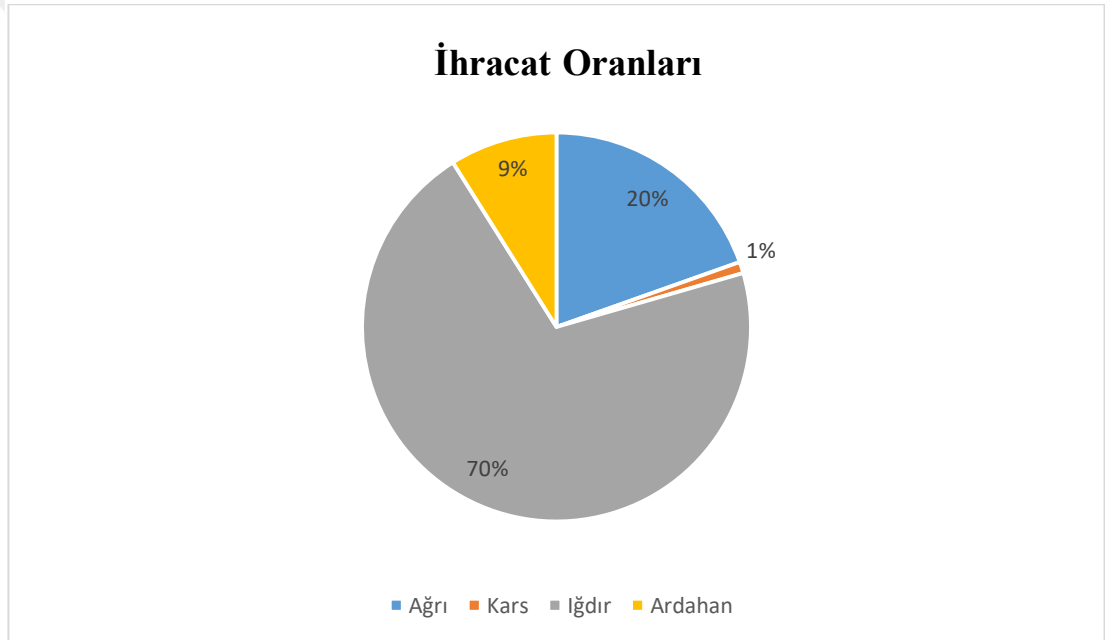
TRA2 illerinin ekonomik gelişimine katkı sağlayacak bir ekonomik faaliyet de sınır ticaretidir. Sınır ticareti, bir ülkenin sınırı olduğu devletle yaptığı özel rejime tabi bir ticaret şekli olarak ifade edilmektedir. Komşu olunan devletlerle karşılıklı bir dizi anlaşmaya dayanan sınır ticaretinin temel amacı sınırın her iki yakasında yer alan bölge insanların ihtiyaçlarını daha ucuz ve kolay yoldan temin edebilmelerini sağlamaktır. Böylece sınır ticareti sayesinde (sınırın iki yakasında bulunan bölge halklarına etkisi farklı olmakla birlikte) bölge ekonomileri canlanmaktadır (Yulu, 2014).

Türkiye'nin sınır ticareti ile tanışması 1978-1979 yılları arasında yaşanan petrol krizi dönemine denk gelir. Gürbulak sınır kapısı üzerinden İran'dan mal karşılığı petrol alma ile sınır ticareti başlamış bulunmaktadır (Yulu, 2014). TRA2 bölgesinin sınır bölgesi olması aslında bir ticari potansiyeli olduğunu da gösterir. Bölgenin ithalat ve ihracat oranları incelendiğinde Iğdır'ın çok ciddi bir potansiyele sahip olduğu görülecektir. Üstelik Iğdır'da yer alan üç sınır kapısından ikisi kapalı konumdadır. Açık tek kapı ile ortaya çıkan bu ticaret hacmi diğer iki kapı açıldığında hem Iğdır'ın hem de TRA2 bölgesinin gelişimini önemli ölçüde etkileyecektir.

Tablo 3. 11. TRA2 Bölgesi İlleri İhracat Oranları (bin dolar).

İller	İhracat (bin dolar)
Ağrı	25.854
Ardahan	5.320
Iğdır	93.134
Kars	1.248

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Grafik 3. 6. TRA2 İlleri İhracat Oranları (bin dolar). (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

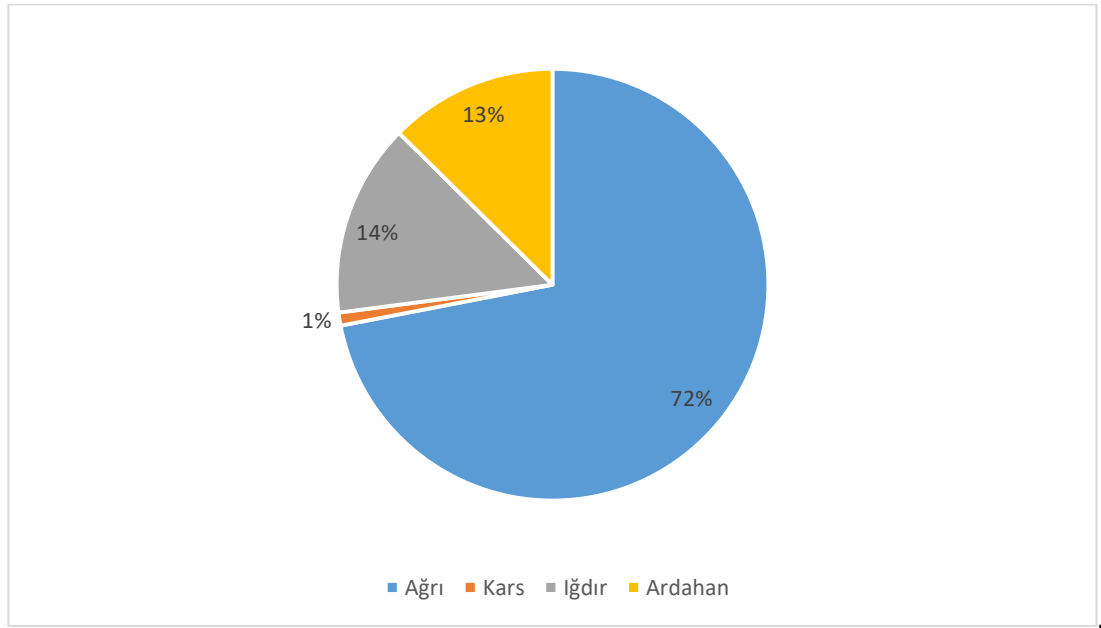
İthalat oranları incelendiğinde Ağrı'nın ithalattaki payının çok daha fazla olduğu görülecektir (bk. Tablo 3.12.). İran'la olan kültürel benzerlik, İran halkının büyük çoğunluğunun Türkçe konuşuyor olması bölge halkını uzun yıllar İran'dan gelen ürünlere yönelmesine etki etmiştir. Türkiye, İran'ın en fazla ihracat yaptığı ikinci ülkedir (Mızrak, 2015). Bu yüzden Ağrı'da ithalat oranlarının diğer üç ilden çok daha fazla olduğu görülecektir. Gürbulak sınır kapısı üzerinden gerçekleşen ticarete

en fazla alınan ürünler İran kaynaklı doğalgaz ve petrol, işlenmemiş çinkodur. Bunun dışında gıda ürünlerinden hurma, incir, ananas, pirinç, çay satın alınmaktadır.

Tablo 3. 12. TRA2 Bölgesi İlleri İthalat Oranları (bin dolar).

İller	İthalat (bin dolar)
Ağrı	85.730
Ardahan	15
Iğdır	17.246
Kars	1.163

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Grafik 3. 7. TRA2 İlleri İthalat Oranları (bin dolar). (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

TRA2 Bölgesinde gıda ve içecek sanayi potansiyeli önemlidir. Ancak bölgedeki sanayi tesislerinin kapasiteleri çok düşüktür ve bazı tesisler çeşitli nedenlerle faaliyet göstermemektedir (Üzümcü, 2018).

Türkiye sanayi işletmelerinin yalnızca %2,6'sının bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi en geri kalmış bölgelerden biridir. Doğu Anadolu'da yer alan TRA2

bölgesinde ise durum oldukça kötüdür. TRA2 bölgesi illerinden Kars ve Ağrı'nın imalat sanayisinde Ardahan ve Iğdır'a göre daha gelişmiş olduğu söylenebilir. Kars'ta genellikle orta ve küçük ölçekli sanayi tesisleri mevcuttur. Bunları arasında Kars Şeker ve Kars Çimento Fabrikaları büyük ölçeklidir. Ayrıca Kars ilinde hammadde kaynaklarına bağlı olarak süt, et ve orman ürünleri ve inşaat malzemeleri üretimi yaygındır. Özellikle Kars kaşarı, gravyeri ve balı ülke genelinde oldukça meşhurdur. Kars ili genelinde 22 tanesi Organize Sanayi Bölgesi (OSB) içinde olmak üzere 63 adet mandırada resmi rakamlara göre 10.000 ton kaşar peyniri üretimi yapılmıştır (Üzümcü, 2018).

Ayrıca ulaşım imkânlarının gelişmesi ile hammaddeye ulaşımın eskiye oranla kolaylaşması hammaddesi Kars'ta olmayan plastik, tarım aletleri, temizlik maddeleri, inşaat malzemeleri, hazır yem, orman ürünleri ve mobilya gibi ürünlerin de üretimi yapılmaya başlamıştır.

TRA2 bölgesi genellikle sanayinin gelişmediği bir bölgedir. Dört TRA2 ilinde de Organize Sanayi Bölgesi bulunmasına rağmen Kars ve Ağrı da dâhil olmak üzere sanayinin mevcut potansiyelinin tam olarak kullanıldığı söylenemez. Iğdır ve Ardahan'daki OSB'lerde fiziki problemler dolayısıyla boş parseller bulunmaktadır. Bölgede en faal üretim alanı Türkiye'nin genelinde olduğu gibi gıda sanayisidir. Ancak gıda üretimi yapan sanayi tesislerinin kapasiteleri oldukça düşüktür.

TRA2 bölgesi il düzeyi sanayi istihdamı verileri özetlenirse; Kars ilinde 1614 kişi sanayide istihdam edilmekte, bunlardan 520 tanesi Kars OSB'de üretime geçen tesislerde çalışmaktadır. Ağrı ili sanayi işletmelerinde 2016 yılı itibarıyla istihdam miktarı 1451 kişidir, bunlardan 60 tanesi OSB içinde istihdam edilmektedir. Iğdır ili sanayi işletmelerindeki istihdam edilen kişi 1090, Ardahan sanayi işletmelerinde istihdam edilen kişi sayısı 316'dır (Üzümcü, 2018).

3. 5. TRA2 İllerinin Eğitim Özellikleri

TRA2 bölgesi illerinin eğitim özelliklerine bakıldığında;

Ağrı'da 2020 verilerine göre 580 ilkokul, 265 ortaokul, 79 lise bulunmaktadır. İlkokul mezunu oranı %95'ken bu oran kadınlarda %92.49'dur. Kadınlarda ortaokul

mezun oranı %87'yken ortaöğretim seviyesinde bu oran %66.52'ye düşmektedir. Kademe yükseldikçe eğitim gören kadın sayısı da azalmaktadır.

İl merkezinde bulunan İbrahim Çeçen Üniversitesi 2007 yılında Ağrı Dağı Üniversitesi olarak kurulmuş daha sonra ismi 2008 yılında İbrahim Çeçen Üniversitesi olarak değiştirilmiştir. Üniversitede 9 fakülte, 5 yüksekokul, 6 meslek yüksekokulu, 11 uygulama ve araştırma merkezi, 1 enstitü bulunmaktadır. Bunu dışında kurumda Engelsiz Yaşam Merkezi, Öğrenci Yaşam Merkezi, Kongre ve Kültür Merkezi, Merkezi Kütüphane, Konukevi, yüzme havuzu, sauna, bowling salonu, spor salonları ve tenis kortları gibi sosyal yaşam alanları da mevcuttur. Doğu Anadolu'da önemli bir çekim merkezi olan İbrahim Çeçen Üniversitesi bünyesinde 782 personel çalışmakta ve 12.946 öğrenci eğitim görmektedir (İbrahim Çeçen Üniversitesi Kurum İç Değerlendirme Raporu, 2021).

Kars'ta 2020 verilerine göre 348 ilkokul, 165 ortaokul, 50 lise bulunmaktadır. İlde eğitim genellikle taşınalı olarak yapılmakta ve bu da eğitime ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca taşınalı eğitimden daha çok erkek öğrenciler faydalanmaktadır. Kars'ta ilkokul mezunu olanların oranı %94'ken bu oran kadınlarda 2020 itibarıyla %91.58'dir. Kadınlarda ortaokul mezun oranı %87.87'yken ortaöğretim seviyesinde %79.5'e düşmektedir.

Kars Merkez ilçede bulunan Kafkas Üniversitesi Doğu Anadolu'nun en köklü üniversitelerinden biridir. Kafkas Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi'nden devredilen bir fakülte ve bir meslek yüksekokulu ile 1992'de eğitim öğretim hayatına başlamıştır. Kafkas Üniversitesi 2022 itibarıyla 11 fakülte, 3 yüksekokul, 9 meslek yüksekokulu, 3 enstitü, 18 araştırma merkezi, 1 Devlet Konservatuvarı olmak üzere 45 akademik birime, 872 öğretim elemanına ve yaklaşık 20.000 öğrenci kapasitesine sahiptir (Kafkas Üniversitesi, 2022).

Iğdır'da 2020 verilerine göre 139 ilkokul, 92 ortaokul, 37 lise bulunmaktadır. İlde ilkokul mezunu oranı %94'ken bu oran kadınlarda %92.3'tür. Kadın ortaokul oranı mezunu %89.3 ortaöğretim mezunu oranı %85.3'tür. Eğitim görme oranı son yıllarda artan Iğdır'da kadının eğitim almasına hâlâ önyargıyla yaklaşmaktadır.

Iğdır'da 2008 yılında eğitim öğretim hayatına başlayan Iğdır Üniversitesi aslında 1995 yılında Kafkas Üniversitesine bağlı olarak kurulmuştur. Başlangıçta Iğdır

Meslek Yüksekokulu ile eğitim öğretime başlayan üniversite Iğdır'da resmi olarak kurulduktan sonra gelişerek günümüzde 10 fakülte, 1 yüksekokul, 4 meslek yüksekokulu, 1 enstitüsü, 23 uygulama ve araştırma merkezi, 830 personeli ile 1.1000 öğrenciye eğitim öğretim vermektedir (Iğdır Üniversitesi, 2022).

Ardahan'da 2020 verilerine 77 ilkokul, 55 ortaokul ve 27 lise bulunmaktadır. Ardahan'da ilkokul mezunu oranı %93'ken bu oran kadınlarda %90'a düşmektedir. Ortaokul mezun kadın oranı %88,6, ortaöğretim mezunu kadın oranı %90,26'dır.

Ardahan Üniversitesi 2008 yılında il merkezinde kurulmuş ve eğitim öğretime başlamıştır. 2022 yılı itibarıyla 6 fakülte, 3 yüksekokul, 6 meslek yüksekokul, 1 enstitü, 12 araştırma uygulama merkezi olmak üzere 370 akademik personel ve 5.546 öğrenci kapasitesine sahiptir (Biber, 2021).

3. 6. TRA2 İllerinin Sağlık Hizmetleri Özellikleri

Ağrı'da bulunan sağlık kuruluşlarına bakıldığında ilin merkezinde Ağrı Eğitim ve Araştırma Hastanesi ve 9 özel sağlık kuruluşu bulunmaktadır. Toplam 878 yataklı (164 yatak devlet hastanesi) (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022) olan bu hastanelerde bin kişi başına düşen hekim sayısı 1'dir. Oldukça yetersiz olan bu sayıdan dolayı Ağrı'da sağlık hizmeti için çoğunlukla Erzurum'un tercih edildiği bilinmektedir.

Kars, Merkez ilçesinde Kars Harakani Devlet Hastanesi buna bağlı Kars Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi bulunmaktadır. Ayrıca tüm ilçelerde toplum sağlığı merkezleri mevcuttur. Bunların dışında 7 özel sağlık kuruluşu da bulunmaktadır. Toplam 743 yataklı kapasiteli bu hastanelerde bin kişi başına düşen hekim sayısı 2'dir. Bölgenin en büyük illerinden biri olan Kars'ta bu oran yetersiz kalmakta ve Kars nüfusu sağlık hizmeti için Erzurum'u tercih etmektedir.

Iğdır'da biri devlete ait olmak üzere 4 hastane bulunmaktadır. Yatak kapasitesi 313 olan devlet hastanesi de dâhil olmak üzere Iğdır'da sağlık hizmetleri yetersizdir. Çünkü TÜİK verilerine göre Iğdır genelinde bin kişiye düşen hekim sayısı 1'dir. Hastanelerin nicelik ve nitelik olarak ihtiyacı karşılamama sonucunda Iğdır halkı sağlık hizmeti için Erzurum'a yönelmiştir.

Ardahan'da tümü devlete ait olmak üzere 3 hastane bulunmaktadır. Ayrıca Merkez ilçesinde de ağız ve diş sağlığı merkezi de mevcuttur. Sağlık kuruluşu bulunan

ilçeler Göle, Posof, Damal ve Çıldır'dır. Göle ve Posof'ta bulunan sağlık kuruluşları kapasitesi daha geniş hastanelerken Damal ve Çıldır ilçesinde bulunanlar aile sağlığı merkezi şeklindedir. Hastanelerdeki yatak kapasitesi 210 bin kişi başına düşen hekim sayısı 2'dir. Oldukça yetersiz olan bu oran ile birlikte ilçelerde bulunan aile sağlığı merkezleri sağlık hizmetine yeterli cevap verememektedir. Bu yüzden diğer TRA2 illerinde olduğu gibi Ardahan'da da sağlık hizmeti için halk Erzurum'a yönelmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. TRA2 Bölgesinde Kadın

Çalışma sahası olan TRA2 bölgesi il merkezleri de dâhil olmak üzere nüfus cinsiyet oranlarını dağılımları arasında çok büyük farklar bulunmamaktadır.

TRA2 bölgesinde kırsal nüfusun yoğun ya da ile gelip kır ile bağlantısını koparmayan insanların olduğunu söylemek mümkündür. Bunun sonucunda -son yıllarda azalmış olsa da- bölgede geleneksel denecek tarzda bir yaşam olduğu kabul edilebilir. Geleneksel yaşam tarzı sonucu etkililiği devam eden unsurlardan biri ataerkil düşünce yapısıdır. Kadın ve erkeğe bakışı önemli ölçüde etkileyen bu düşünce yapısı çoğunlukla erkek lehinedir. TRA2 bölgesinde kız çocuklarının hor görülüşü, değersizleştirilmesi, erkeklere çeşitli özgürlükler sağlanırken kız çocuklarının baskı altında tutulması ve kız çocuklarının okula gönderilmek istenmemesi gibi bazı sorunların bu düşünce yapısının ürünü olduğu söylenebilir.

Kız çocuklarına yönelik diğer sorunlar arasında eğitim sorunu da gelmektedir. Özellikle kız çocuklarının eğitim almasına önyargıyla yaklaşılması geçmiş yıllarda çok ciddi boyutlara ulaşmıştır. Bu durumun nedenleri kadının eğitim alıp bilinçlenmesinden çekinilmesi ve maddi kaygılar olabilmektedir. Çünkü kadından maddi gelir elde etme olan “başlık kesme” kavramı hala TRA2 illeri başta olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nde yaygındır. Ancak zorunlu eğitimin ücretsiz olması ve 12 yıla çıkarılması, caydırıcı yaptırımlar uygulanması, burs imkânları sağlanması, kampanyalar düzenlenmesi sonucu bölgede kız çocuklarını okula gönderme oranı artmıştır. 2017 yılında yapılan bir anketle bölge halkının kız çocuklarını okula gönderme eğilimi %99 oranında tespit edilmiştir (Çaha, 2017). Bu durum bölgede ataerkil yapının ve önyargıların geçmişe kıyasla aşıldığı fikrini verebilir.

Eğitimin yanında TRA2 bölgesindeki kadınların yaşam memnuniyeti ve bölgede yaşama isteği incelendiğinde bu iki kavramın düşük oranlarda olduğu görülecektir. Çünkü TRA2 bölgesi kadınlar için sorunların olduğu bir yerdir. Bu sorunlar kış mevsiminin uzun sürmesi, sosyal imkânların kısıtlı, Iğdır dışında eğlenme-dinlenme alanlarının az ve istihdam oranlarının düşük olması olarak

sıralanabilir. Serhat Kalkınma Ajansı'nın yaptığı 2017 tarihli araştırmada bölge kadınların %42'si çok mutlu, %41'i ise biraz mutlu olduğu yönünde cevap vermiştir. Fazla veya hiç mutlu olmadığını belirtenlerin oranı %16 düzeyindedir (Çaha, 2017).

Araştırmada %16 oranında hiç mutlu olmadığını söyleyen kesimin yanı sıra biraz mutlu olduğunu söyleyen %41 oranı azımsanmayacak bir değerdir. Bu oranın aslında mutsuzluğa yakın olduğu söylenebilir. Çünkü bölge insanı genellikle yabancılara karşı önyargılıdır bu yüzden gerçek duygularını ifade etmekte çekinebilir. Ayrıca geleneksel toplumlarda etkili olan din anlayışından dolayı mevcut duruma şükretme ve gerçek duyguları ifade etmenin şikâyet olarak algılanacağını düşünülebilir.

Welsha ve diğerlerine göre TRA2 bölgesinde değil Türkiye genelinde kadınların çalışma hayatına veya girişimciliğine karşı sosyal zorluk denilebilecek özgüven eksikliği, baskın ataerkil zihniyet ve kurumsallaşmış cinsiyetçilikle karşı karşıya kalma, ev ve çocuk yetiştirme sorumluluğunu üstlenme ve aile ile iş gücüne katılma nedeniyle iş hayatında kısıtlanma yapılması gibi durumlar yaşanmaktadır. Türk toplumunun kadınların çalışma hayatına girişinde destek eksikliği; Müslüman ülkelerde kadınlara bakış açısı, şehirleşme, sanayileşme, hükümetlerin kalkınmadaki rolü, sınıf ve bölge bazında gelişen düşünce biçimleri sonucu kadınların boyun eğmesi, devlet politikaları, ekonomik süreçler ve dinamiklerle bağlantılıdır (H.B.Welsha, Memilia, & Kaciak, 2016).

Welsha ve diğerlerinin yukarıda belirttiklerinin yanında, çoğu yabancı kaynakta belirtildiğine göre, durumun bu denli kötü olmadığı görülecektir. Bahsi geçen çalışmalara göre Türkiye'de İslamiyet'le bağlantılı olarak kadının çalışmasına önyargı ile yaklaşılmıştır. Bir önceki paragraf ve benzeri kaynaklar uluslararası camiada Türkiye'nin ülke imajına zarar vermiştir. Ancak yapılan araştırma ve kaynaklar gösterir ki Türkiye'de her bölgede, farklı inançlardan kadınların çalıştığı ve başarılı oldukları görülmüştür. Kadının ailesinden çevresinden destek alması elbette çalışma hayatında motivasyonunu olumlu etkilemektedir. Ancak aksi durum ise sadece Türkiye ve İslamiyet ile değil her ülke ve inançta görülebilecek olgulardır. Üstelik Türkiye'de kendi ayakları üzerinde durup başarılı olan pek çok kadın vardır. Buna örnek olarak Tamzara Projesi verilebilir.

Giresun'un Şebinkarahisar ilçesi Tamzara Mahallesi tarihi ve kültürel açıdan zengin bir yerdir. Osmanlı Devleti'nden itibaren dokuma faaliyetinin yaygın olduğu mahallede kadınlar dokuma kültürünü tekrar canlandırmıştır. Bu durum hem mahallenin geçmişteki gibi canlı bir üretim merkezi olmasına hem de kadınların ekonomik faaliyetlere katılarak daha fazla istihdam şansı bulmasını sağlamıştır (Özkan, Çiğdem, & Özkan, 2017).

İnsanoğlunun yaşam memnuniyeti psikolojik durumu ile ilişkidir. Psikoloji ise pek çok unsurdan etkilenmektedir. Abraham Maslow tarafından ortaya atılan ihtiyaçlar hiyerarşisine göre günlük hayatta çok da önemsenmeyen unsurlar da ihtiyaç olabilmekte ve ruhsal durumu etkileyebilmektedir. Hiyerarşinin en alt katmanında her canlı için vazgeçilmez olan beslenme, giyinme gibi fizyolojik ihtiyaçlar yer almaktadır. Ancak piramidin üstlerine doğru çıkıldıkça ihtiyaçlar farklılaşmaktadır. Bunlar genellikle ruhsal durumu etkileyen ait olma, değerli hissetme gibi manevi ihtiyaçlardır. TRA2 bölgesinde bu manevi ihtiyaçları karşılamamanın özellikle kadınlar açısından zor olduğu açıktır.

Ayrıca Türkiye İstatistik Kurumunun yaptığı bir araştırmalarda illerdeki konut sayısı, çalışma hayatı, gelir-servet, sağlık, eğitim, çevre, güvenlik, sivil katılım, altyapı hizmetlerine erişim, sosyal yaşam ve yaşam memnuniyeti gibi konular başta olmak üzere sosyoekonomik veriler kullanılmıştır. Kullanılan 41 değişken yardım ile illerin “ne ölçüde yaşanabilir olduğu” tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu araştırmaya göre Kars Türkiye'deki iller arasında 70. Iğdır 72. Ardahan 74. Ağrı ise 79. sırada yer almıştır (Çaha, 2017). Yani TRA2 illerinde yaşam kalitesi oldukça düşüktür.

TRA2 bölgesinde ekonominin çoğunlukla tarım ve hayvancılığa dayanması sonucu kadınlar da tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Kadının sosyalleşmesini olumlu etkilese de bu istihdam bir ücretli çalışma durumu değildir. Genellikle aile ile birlikte çalışma durumu olduğu için kadınlar çalışma ile gelen sosyal güvenlik gibi haklardan mahrum kalmaktadır. 2015 itibariyle Ağrı'da sigortalı çalışan sayısı 35.153, Kars'ta 33.527, Iğdır'da 18.498, Ardahan'da 14.182 kişidir. Kayıtlı çalışan kadın oranları ise Ağrı'da %4.6, Kars'ta %8.9, Iğdır'da %8.9, Ardahan'da da %11.2 gibi düşük oranlar görülmektedir (Çaha, 2017).

Bölgede kadınların çalışmasını uygun bulma oranı erkeklerde %84.9, kadınlarda %91.9'dur (Çaha, 2017). Kadının çalışmasını uygun bulmayanlar kadın istihdamı önünde önemli bir engeldir. Bunun dışında kadınlarda istihdam ve iş yeri kurma söz konusu olduğunda kadınların karşılaştığı iki önemli bir problem bulunmaktadır. Bunlardan birincisi iş kurma girişiminin kısa vadede kalması ikincisi ise nitelikli eleman bulma problemidir.

Kadınların çalışmasında dolaylı olarak ortaya çıkan bir durum ise ücret meselesidir. Kadınların eğitim düzeyi çoğunlukla düşük olduğundan çalışacak alanlar da kısıtlıdır. Çünkü çalışma ile eğitim düzeyi arasında doğru bir orantı bulunmaktadır. Okuryazar olmayan kadınların işgücüne katılım oranı %16.1, lise altı eğitilmiş kadınların işgücüne katılım oranı %26.6, lise mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %32.7, evre yükseköğretim mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %71.6 olmuştur. Bu anlamda harcanan emek alınan ücrete denk düşmemektedir.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerdeki kadınların oradaki erkeklere kıyasla finansman yetersizliği nedeniyle işten ayrıldığını bildirme olasılığı çok daha yüksektir. Bu ülkelerdeki kadınların ailevi ve kişisel nedenlerden dolayı işi bıraktığını bildirme olasılığı da erkeklerden %75 daha fazladır. Üst-orta gelirli ülkelerdeki kadınların ise ailevi/kişisel nedenlerden dolayı en düşük ayrılma oranını oldukça düşüktür (Global Entrepreneurship Monitor (GEM), 2022). Ayrıca kadının çalışmaya başladıktan sonra çocuklarının yalnız kalma durumu da ortaya çıkmaktadır. Çocuk bakımı için tutulacak bakıcı ücreti kadının çalışma ücretinden fazla olabilmektedir. Bu yüzden bazen eşten ziyade kadının kendisi de çalışmak istememektedir (Çaha, 2017).

Bölge kadınlarının iş ararken genelde İŞKUR'un Toplum Yararına Çalışma Programlarını tercih ettikleri tespit edilmiştir. Bunun sebebi ise bu programlarda giriş çıkış saatlerinin net ve günlük yaşama uygun olması, özel sektörde sigorta yapılmaması, asgari ücretin tam ödenmemesi, keyfi uygulamaların olmasıdır.

Kadınların kendi adına iş kurması da pek çok unsurdan etkilenir. Bu unsurların en önemlisi eğitim seviyesidir. Çünkü birçok kadın sermaye, muhasebe, kredi gibi iş hayatında önemli terimlerden, eğitim seviyeleri sebebiyle, bilgi sahibi değildir. Bundan dolayı kendi adına iş kurmak isteyen kadınların oranı oldukça düşüktür. Ayrıca iş dünyasının rekabet ve risk almayı gerektirmesi de itici sebeplerden

sayılabilir. Ancak kadının eğitim seviyesi yükseldikçe bilinç düzeyi artmakta ve kendine daha fazla güvenmektedir.

Kendi işini kurmak isteyen kadınların oranları Ağrı'da %50, Kars'ta %36, Iğdır'da %32.6, Ardahan'da ise %30.6 düzeyindedir. Kars'ta kendi işini kurma isteğinin yüksek olmasının sebebi kaz yetiştiriciliğinin yoğun olarak yapılması ve buradan kazanılan ücretin tamamen kadına ait olmasıdır (Çaha, 2017).

Son yıllarda Türkiye'de kadınların iş gücüne katılımlarını arttırmak için yapılan önemli sosyal ve yapısal düzenlemeler ile kadınların eğitim seviyesinin, evlenme ve doğurma yaşının yükseldiği görülmüştür. Bu düzenlemeler kadın istihdamının artmasında etkili olmuştur. Ancak kadınların çalışmasına karşı tutum değişikliğinin temel nedeni değişen ve zorlaşan ekonomik sistemdir. Sadece erkek bireylerin çalışması geçimi zorlaştırmış, bu durum da kadının çalışma hayatına girmesine etki etmiştir (Halaç & Meşe, 2021).

Çalışmaya resmi veri sağlamak için TRA2 bölgesi illerinin ticaret ve sanayi odaları ile esnaf ve sanatkârlar odası ile iletişime geçilmiştir. Söz konusu kurumlardan Kars Esnaf ve Sanatkârlar Odasından ile Ardahan Esnaf ve Sanatkârlar Odası kişisel verilerin korunması kapsamında veri talebini reddetmiştir. Bu iki kurum dışındaki kurumlardan alınan verilere göre;

- Iğdır Merkez ilçesinde, 5 Kadın kooperatifi, 273 kadın girişimci,
- Kars Merkez ilçesinde 192 kadın girişimci,
- Ardahan Merkez ilçesinde 28 kadın girişimci,
- Ağrı Merkez ilçesinde 2 kadın kooperatifi, 150 kadın girişimci bulunmaktadır.

Ticaret ve esnaf odalarından alınan iletişim bilgileri sonucu 59 girişimci kadınla görüşülmüştür. Çalışan kadınların kuaför, terzi, gıda imalatı, tekstil gibi alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Diğer sektörlere göre nispeten rahat olan bir çalışma ortamı ve iletişim kolaylığı için özellikle kadın kuaförlüğünün tercih edildiği görülmüştür. Görüşme yapılan kişiler kadın kuaförlüğü söz konusu olduğu zaman çalışma konusunda ailelerinden daha az tepki aldıkları böylece daha rahat çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

Resmî kurumlardan alınan veriler sonucunda evren grubu 643, örneklem grubu evren grubunun %10'unu olarak belirlenmiştir. Yani örneklem grubu 60 kişidir. Buna göre Iğdır Merkez ilçesinde 28, Ardahan Merkez ilçesinde 10, Kars merkez ilçesinde 6, Ağrı Merkez ilçesinde 15 kişi ve Iğdır'da 3, Ağrı'da 1 kadın kooperatifi ile görüşülmüştür. Çalışma sonucunda heterojen bir dağılım olması için mümkün olduğunca farklı sektörlerden çalışan kişilerle görüşülmüş ancak dört ilde de kadınların en çok istihdam ettiği sektör kadın kuaförlüğü olduğu için kuaförlerle daha fazla görüşülmüştür. Kadın kuaförlüğünün tercih edilme sebebi her ne kadar iletişim kurulan kitle olsa da meslek liselerinde ilgili bölümün olması, kadınların kendi yeteneğini ortaya koyacağı en iyi sektör olarak düşünmesi ve günlük hayatında saç, makyaj gibi kavramların geniş bir yer tutması da bu alana yönelmede etkili olmuştur. Ayrıca son yıllarda sosyal medyanın da etkisiyle görsellik ve bakım gibi kavramların önem kazanması bu sektörü iyi bir kazanç kapısı haline getirmiştir.

Iğdır'da Sınırlı Sorumlu Girişimci Kadın Kooperatifi, Ayyıldız Kadın Kooperatifi, Güneş Doğudan Doğar Kadın Kooperatif ve Ağrı'da Nuh'un Kenti Kadın Kooperatifi ile görüşülmüştür.

Bu araştırmada yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi kullanılmıştır. İşletmecilere yöneltilen sorular aşağıdaki gibidir:

1. İşletmenin çalışma alanı nedir?
2. İşletme sahibinin eğitim seviyesi nedir?
3. İşletme kaç yıldır aktif? İşletmeyi açmaya nasıl karar verdiniz? Size bu kararı aldırان herhangi bir durum veya olay oldu mu?
4. İşletmeyi açarken herhangi bir problem yaşadınız mı? Özellikle kadın olmanızdan kaynaklanan bir önyargılı yaklaşım oldu mu?
5. İşletmeyi açarken devlet desteği aldınız mı?
6. İşletmede kaç kişi istihdam ediliyor?
7. İşletmenizi en çok kimler tercih ediyor?
8. İşletmenizin müşteri oranı düzeyi nedir? Müşterilerinizin yıl içinde artıp azaldığı dönemler var mı?

9. İşletmenizde kullandığınız teknolojik ürünler var mı?

10. İşletmenize ait sosyal medya hesabı var mı? Sosyal medya hesapları müşteri oranına etki ediyor mu?

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. BULGULAR VE YORUM

TRA2 bölgesinde kadınların çalışma hayatına girişi ve karşılaştığı problemler incelenirken yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi kullanılmıştır. Mülakat yönteminde araştırılan illerin esnaf ve ticaret odalarından alınabilen verilerdeki kadın girişimcilerden örneklem olarak söz konusu grubun %10'u ile görüşülmüş ve genel yargılara varılmıştır. Bu görüşmeler sonucu ulaşılan veriler aşağıdaki gibidir:

“İşletmenin çalışma alanı nedir?” sorusuna kooperatifler de dahil 20 kişi kuaför, gelinlik ve moda evi üzerine, 11 kişi gıda sektörü (kafe-restoran-yöresel yemek veya börek, mantı, kebab üretimi, satışı veya büfe hizmeti), 10 kişi kadın elbise dikim ve tamiri, 4 kişi perde dikimi, 3 kişi kum eleme ve inşaat malzemesi satışı ve doğalgaz tesisatı hizmetinde, 2 kişi süs eşyası üretimi, 2 kişi cep telefonu ve benzeri aksesuar satışı, 2 kişi mobilya satışı, 2 kişi kargo hizmeti, 1 kişi ikinci el ev eşyası satımı, 1 kişi oyuncak satışı, 1 kişi kreş işletimi cevabını vermiştir.

Tablo 5. 1. TRA2 Bölgesinde İllerinde Görüşülen Kadın Girişimcilerin Çalışma Alanlarına Göre Sayısı.

İşletme Alanı	Sayısı
Kuaför, gelinlik ve moda evi hizmetleri	20
Gıda (kafe, börek, mantı) üretimi	11
Terzi	10
Perde dikimi	4
Kum eleme, inşaat malzemesi satışı ve doğalgaz tesisatı	3
Süs eşyası üretimi	2
Cep telefonu ve aksesuar satışı	2
Mobilya satışı	2
Kargo hizmetleri	2
İkinci el ev eşyası satışı	1
Oyuncak satışı	1
Kreş işletimi	1

“İşletme sahibinin eğitim seviyesi nedir?” sorusuna mobilya, oyuncak, ikinci el eşya satışı ve inşaat, kum eleme ve doğalgaz tesisatı hizmetinde bulunanlar eğitim almamış; gıda sektöründe olanlar ilkokul, kuaför, terzi, perde, süs eşyası, cep telefonu

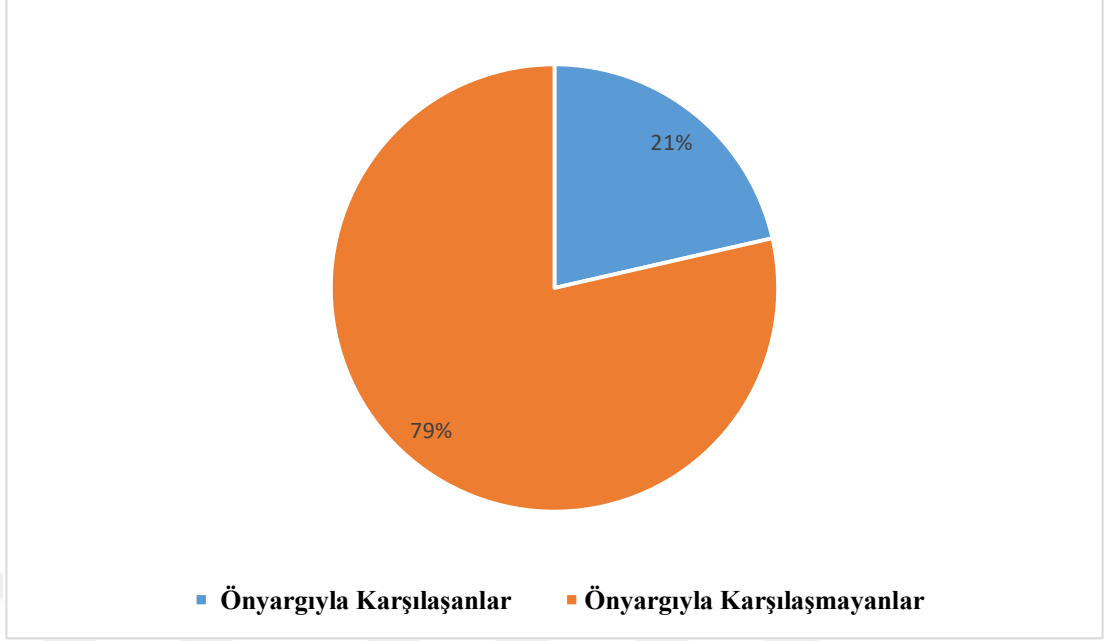
ve aksesuar üretimi hizmetinde bulunanlar lise; kargo ve kreş hizmetinde bulunan kişiler yükseköğretim cevabını vermiştir. Kooperatif çalışanları ise çoğunlukla lise mezunu kişilerden oluşmaktadır.

Tablo 5. 2. TRA2 Bölgesi İllerindeki Örneklem Grubunun Eğitim Seviyesine Göre Dağılımı.

Girişimcinin Eğitim Seviyesi	Girişimcinin Sayısı
Eğitim Almamış	7
İlkokul Mezunu	11
Lise Mezunu	38
Yükseköğretim ve üstü eğitim	3

“İşletme kaç yıldır aktif? sorusuna en eskisi yaklaşık otuz sene önce en yenisi altı ay önce cevabı alınmıştır. İşletmeyi açmaya nasıl karar verdiniz? Size bu kararı aldırان herhangi bir durum veya olay oldu mu?” sorularına ise görüşülen kadınların çoğunluğu ekonomik sebeplerden dolayı ticarete atıldığını ifade etmiştir. Bunun dışında kendi ayakları üzerinde durup bağımlı olmamak için Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’nın kadın girişimcilere verdiği KOSGEB desteğinden faydalanmak, özellikle kuaför ve terzi olan kadınlardan meslek liselerinde aldıkları eğitimi değerlendirmek amacıyla ticarete başladığını ifade edenler de olmuştur.

Görüşülen grubun çoğunlukla kuaförlerden oluşması ve kadınların kuaför olma istekleri çevresi tarafından daha olumlu karşılandığı için bölgede kadınların bu sektörde aktif olduğu söylenebilir (bk. Tablo 5.1.). Ancak “İşletmeyi açarken herhangi bir problem yaşadınız mı? Özellikle kadın olmanızdan kaynaklanan bir önyargılı yaklaşım oldu mu?” sorusuna ailesi ticaretle uğraşan, kuaför ve terzi, kreş, süs eşyası üretimi hizmetinde bulunan kadınlar hayır cevabı verirken, özellikle perde, mobilya, kum eleme, inşaat malzemesi satışı ve doğalgaz tesisatı hizmetinde bulunanlar evet cevabını vermiştir. Sorun yaşayan işletme sahipleri hem ailesinden hem de çalışma ortamından önyargılı yaklaşımlar gördüğünü ifade etmiştir. Ailedeki erkek üyeler kadınların iş için bile olsa erkeklerle konuşmasını yanlış bulmuş bu durumu gurur meselesi haline getirmiştir. Bu yüzden kadınlar erkeklerle daha az konuşacağı ya da hiç konuşmayacağı sektörlere yönelmeyi düşündüğünü belirtmiştir (Grafik 5.1.).

Grafik 5. 1. TRA2 Bölgesi İllerinde Görüşülen Kadınlardan Önyargı ile Karşılaşan ve Karşılaşmayanların Oranı.

Perde, mobilya, inşaat ve doğalgaz tesisatında erkek çalışanların çoğunlukta olması bu sektörlerin fiziksel güç gerektirmesi ve bu sektörlerdeki malzemelerin genellikle TRA2 bölgesine farklı bölgelerden getirilmesi erkek çalışanlarla iletişim kurmayı zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda çoğunlukla erkeklerle çalışmaya alışılan bölgede iş sahibi olarak kadınların bulunması beraberinde ön yargıları getirmiştir.

Çalışma sırasında elde edilen veriler doğrultusunda Iğdır'da üç, Ağrı'da bir kadın kooperatifi ile görüşülmüştür. Bu kooperatiflerin hepsinde kendilerine karşı önyargılı yaklaşımın az olduğu ifade edilmiştir. Çevrenin toplu hareket etmeye bireysel çalışmaktan daha sıcak baktığı belirtilmiştir. Ayrıca kooperatifin toplu bir hareket olması kadınları da çalışma hayatına girmekte cesaretlendirmiştir.

“İşletmeyi açarken devlet desteği aldınız mı?” sorusuna 36 kişi evet cevabı vermiştir. Çünkü Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının kadın girişimcilere verdiği KOSGEB desteği ve ödeme şartlarının kolaylığı kadınlarda ticarete atılmayı cazip hale getirmiştir.

Tablo 5. 3. TRA2 Bölgesi İllerinde Görüşülen İşletme Sahibi Kadınların Çalıştıkları Alanlar ve KOSGEB Desteği Kullanımı.

İşletme	KOSGEB Desteği Alanların Sayısı	KOSGEB Desteği Almayanların Sayısı
Kuaförlük	18	2
Gıda Üretimi (börek, mantı, poğaç)	7	4
Terzilik	7	3
Perde Dikimi	2	2
Kum Eleme, inşaat malzemesi satışı ve doğalgaz tesisatı	-	3
Süs Eşyası Üretimi	2	-
Cep telefonu ve aksesuarı satışı	-	2
Mobilya satışı	-	2
Kargo hizmetleri	-	2
İkinci el ev eşyası satışı	-	1
Oyuncak satışı	-	1
Kreş işletimi	-	1

Iğdır ilinde görüşülen kooperatifler valilikten ve belediyeden bina ve malzeme desteği görürken; Ağrı ilindeki kooperatif valilikten sadece bina desteği aldıklarını ifade etmiştir. Ayrıca iklim şartları arasındaki farklar da kooperatiflerin aktifliğini etkilemektedir. Iğdır'daki kooperatifler yıl boyunca aktifken Ağrıdaki kooperatif kar yağışlarının ulaşımı zorlaştırmasından dolayı kış mevsiminde aktif değildir.

“İşletmede kaç kişi istihdam ediliyor?” sorusuna ortalama üç-beş kişi cevabı verilmiştir. Görüşülen işletmeler çoğunlukla küçük ve orta ölçekli olduğu için çalışan sayısı genellikle 10'dan fazla değildir. Müşteri oranı düzeyi de yüksek olmadığı için bazı işletmelerde aile üyelerinden yardım istendiği ifade edilmiştir. Yedi kişi ile kurulan kooperatiflerde ise yılın sıcak dönemlerinde tüm üyelerin çalıştığı ancak

müşteri oranının azaldığı dönemde üyelerin kendi aralarında yaptıkları bir sırayla çalıştığı ifade edilmiştir.

“İşletmenizi en çok kimler tercih ediyor?” sorusuna tüm sektörlerde yerel halk cevabı verilirken yöresel ürün satışı yapan yerler ve kooperatifler başta çevre iller olmak üzere hem yerli hem de yabancı turistler tarafından tercih edildiğini ifade etmiştir.

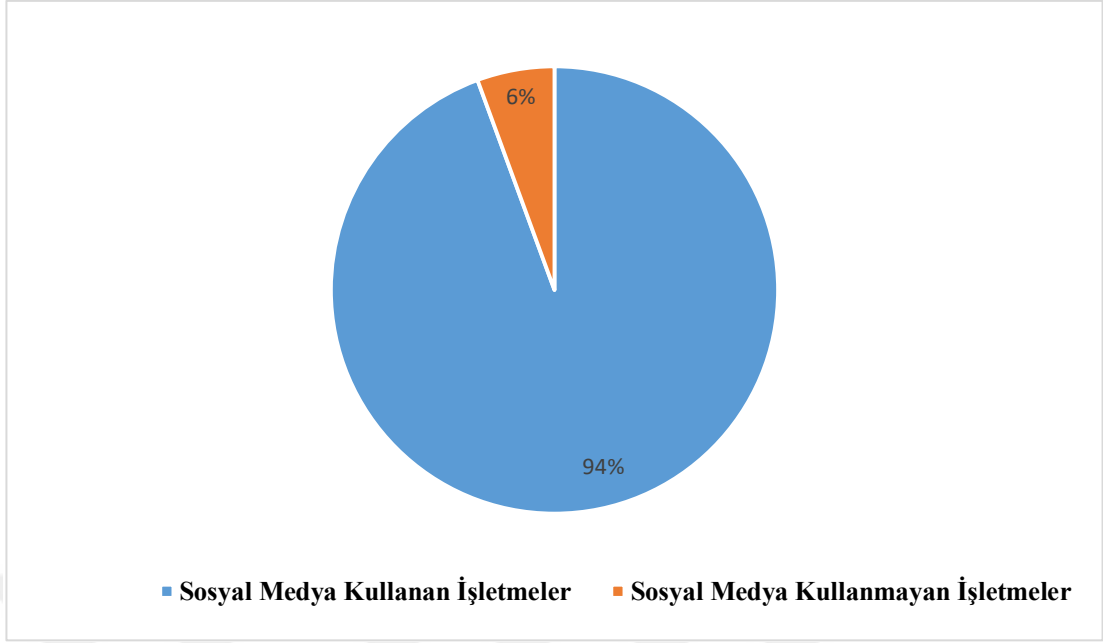
Tablo 5. 4. 2022 Yılında TRA2 Bölgesi İllerine Gelen Turistlerin Sayısı ve İllerdeki Tesislerin Doluluk Oranları.

İl	Ağrı	Kars	Iğdır	Ardahan
Gelen Turist Sayısı (kişi)	98.533	257.202	109.088	55.896
Doluluk Oranı (yüzde)	33.6	29.3	37.5	32.1

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

“İşletmenizde kullandığınız teknolojik ürün var mı?” sorusuna genel olarak bilgisayar, güvenlik kamerası cevabı verilmiştir. Bunun dışında terzilerde; dikiş, kuaförlerde; fön, lazer, kooperatiflerde; erişte, doğrama ve kapak sıkma makinesi cevabı verilmiştir.

“İşletmenize ait sosyal medya hesabı var mı? Sosyal medya hesapları müşteri oranına etki ediyor mu?” sorusuna kuaför, terzi, cep telefonu, süs eşyası, mobilya, ikinci el ev eşyası, oyuncak, satışı yapan işletmeler ile kooperatifler evet cevabı vermiştir. Bunun dışında kalan kargo hizmeti veren işletmeler ile kum eleme, inşaat malzemesi satışı ve doğalgaz tesisatı yapan işletmeler ise sosyal medya kullanımını tercih etmediklerini ifade etmiştir (Grafik 5.2.).

Grafik 5. 2. TRA2 Bölgesi İllerinde Görüşülen İşletmelerin Sosyal Medya Kullanan ve Kullanmayanların Oranı.

Mülakat sorularına verilen cevaplardan yola çıkarak TRA2 bölgesi kadın girişimcileri hakkında ulaşılabilecek genel yargılar şu şekildedir:

Ailesinde esas geçim kaynağı olan esnaflık olan ya da aileden herhangi biri esnaflık yaptığında kadınların ticarete atılması daha ılımlı karşılanmıştır. Ayrıca aileden biri -özellikle baba- esnaf olduğu zaman çevre edinme ve farklı sektörlerde tanışık olma oranı artmaktadır. Bu durum kadının çalışma isteğinin daha ılımlı karşılanmasını sağladığı gibi kadının esnaflığa pozitif yaklaşımını desteklemektedir. Yani kadın girişimcilerin ebeveynlerinin ve özellikle babalarının girişimci statüsüne sahip olması onların kariyer tercihlerine etki etmektedir (Ergeneli & Boz, 2013).

Ayrıca maddi durum iyileştikçe ticarete alınacak risklere karşı daha cesur davranıldığı tespit edilmiştir. Görüşmelerde tespit edilen bir diğer husus ise kadının eğitim seviyesi yükseldikçe kendine olan güveninin arttığı ve çalışma kararına karşı duruşların azaldığıdır. Bunun dışında kadının eğitim seviyesi ile aile başta olmak üzere toplumun kadının kendi ayakları üzerinde duracağına inancı paraleldir.

Kadın girişimcilerle yapılan görüşmelerde tespit edilen bir diğer husus ise kadınların çalıştığı sektörlerdir. Çalıştığı sektörün eğitimini alan kadınlar kendilerine daha fazla güvenmekte bu yüzden daha cesur davranmaktadır. Kadının bu duruşu

çevresi üzerinde etkili olmaktadır. Kadınların özellikle lise düzeyinde eğitim aldıkları sektörler incelendiğinde çoğunlukla ev yemekleri, kadın kuaförlüğü, terzilik, süs eşyası, moda ve takı tasarımıdır. Dolayısıyla çalışılan sektörleri de çoğunlukla bu alanlar oluşturmaktadır. Kadınlar hem kişisel ilgi hem el yatkınlığı hem de hitap edilen kitleden dolayı genellikle bu alanlara yoğunlaşmıştır. Özellikle hitap edilen kitlenin kadın olması kadına hem daha rahat bir çalışma alanı sağlamış hem de kadının ailesinin onayını almasını kolaylaştırmıştır.

Araştırma esnasında karşılaşılan bir husus da şöyledir: Görüşülen örneklem grubunu oluşturmak için esnaf ve ticaret odalarından alınan veriler sonucu iletişime geçilen iş yerleri kadın ismine kayıtlı olsa da işletmede çoğunlukla kadının eşi veya çocukları bulunmuştur. Özellikle Ardahan’da söz konusu durumla daha fazla karşılaşmıştır. Ardahan’da görüşmeye gidilen 10 işletmenin 5’inde işletme sahibi olan kadının eşi ya da aile üyelerinden herhangi biri olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun sebepleri araştırıldığı zaman kadının yaşının büyük, kadının hasta olması veya kadının artık çalışma hayatında yer almak istememesi gibi durumlar olduğu tespit edilmiştir. Ancak çok büyük bir grubun ifade ettiğine göre en önemli sebep en önemli sebebin Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’nın kadın girişimcilere verdiği T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı yani KOSGEB desteği olduğu görülmüştür. Resmi olarak kadın adına açılan işletmeye destek ödemesi alındıktan sonra iş yerleri ailenin erkek üyelerine bırakılmıştır.

Ülke genelinde özel girişimlere önemli destekler veren KOSGEB, ülkenin ulusal ve uluslararası hedefleri doğrultusunda, küçük ve orta ölçekli işletmelerin, ekonomideki paylarının ve etkinliklerinin arttırılması, küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) rekabet güçlerinin ve sağladıkları katma değerini yükseltmesi, amacıyla hazırlayacakları projelerin desteklenmesidir (KOSGEB, 2022).

KOSGEB, Türkiye’de çalışmak isteyen ya da fikri olup da desteğe ihtiyaç duyanlar için önemli bir kurumdur. KOSGEB’in gelişimi ise şöyledir:

KOSGEB’in temeli, Küçük Sanayi Yayın Hizmetlerinin Geliştirilmesi “KÜSGET” ile Sınai Eğitim ve Geliştirme Merkezi “SEGEM projeleri” kapsamında atılmıştır. 1990 yılında 3624 sayılı Kanun ile kurulmuş olan KOSGEB bu tarihten 2009 yılına kadar imalat KOBİ’lerine hizmet ve destekler vermiştir. Ancak ülkemizde

imalat sektörü dışındaki sektörlerin ekonomik katma değer üretme ve istihdam yaratma potansiyelinin artması ve imalat dışındaki sektörlerdeki KOBİ'lerden gelen talepler, KOSGEB'in hedef kitlesini tüm KOBİ'leri kapsayacak şekilde genişletmesi gerekliliğini gündeme getirmiştir.

Bu doğrultuda 3624 sayılı KOSGEB Kuruluş Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair 5891 sayılı Kanun'un 5 Mayıs 2009 tarih ve 27219 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmesiyle hizmet ve ticaret sektörlerindeki KOBİ'ler de KOSGEB hedef kitlesine dâhil edilerek KOSGEB ülkemizin KOBİ'lerinden sorumlu ulusal kuruluşu olma niteliğine kavuşmuştur.

2017 yılına gelindiğinde ise KOSGEB, teknolojik alanlar ve yerli üretim başta olmak üzere sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin desteklenmesine ağırlık vermeye başlamıştır. Bugün KOBİ'lerin yerli ve milli imkânlarla teknolojik odaklı üretim yapabilmeleri için gerekli desteği vermeye devam etmektedir (KOSGEB, 2022).

KOSGEB ödenek dışında kalifiye eleman yetiştirme politikasına uygun olarak girişimcilik kursları da vermektedir. Yani fikri olup şirket kurmak isteyen kişiler KOSGEB'den girişimcilik sertifikası ve destek alarak fikirleri doğrultusunda iş sahibi olabilmektedir.

KOSGEB'den destek almak isteyenler öncelikle NACE kodu listesi yani destek alabilecek sektörler tablosunu incelemektedir. Eğer işletme açmak istediği sektör destekleniyorsa www.kosgeb.gov.tr adresinden “Online Girişimcilik Eğitimleri” bölümünden e-devlet şifresi giriş yapıp online girişimcilik eğitimlerine kayıt yapması gerekmektedir. Eğitim tamamlandıktan sonra KOSGEB'in e-Hizmetler menüsünden “Girişimcilik Eğitimi Katılım Belgesi Sorgulama” alanından veya lms.kosgeb.gov.tr adresinden eğitim tamamlama belgesi alınabilmektedir. Destek alabilmek için www.kosgeb.gov.tr adresindeki “E-Hizmetler” menüsünden “Mikro ve Küçük İşletmelere Hızlı Destek Programı Başvurusu” alt menüsünü seçilerek online başvuru yapılabilir (KOSGEB, 2022).

Türkiye'nin pek çok bölgesinde etkin olan KOSGEB Doğu Anadolu Bölgesi'nde oldukça önemlidir. Ataerkil düşünce yapısının etkili olduğu bölgelerde kadınların çalışma hayatına kazandırılması için uygulanan destek projelerinden en

önemlisi KOSGEB'in kapsamındadır. Bu destekler elinde belgesi, sertifikası, eğitimi ya da fikri olan kadınları maddi problemlerini çözmek için desteklemek ve onları cesaretlendirmek amacıyla verilmektedir. Hem geleneksel hem de ileri ve yüksek teknoloji alanında işyeri açmak isteyen girişimciler talepleri doğrultusunda eğitim alabilmektedir. KOSGEB'den girişimcilik eğitimi almak isteyen girişimcilerin atacağı ilk adım çalışmak istedikleri sektörün KOSGEB tarafından desteklenip desteklenmediğini tespit etmeleridir. KOSGEB sayfasında yayınlanan NACE kodu yani desteklenen sektörler tablosundan KOSGEB'in imkânlarından yararlanma imkânı olup olmadığını netleştirilmesi gerekir.

KOSGEB kapsamında verilen girişimcilik kursu ve sonunda yapılan sınavda başarılı olanlar KOSGEB girişimcilik sertifikası ve sektöre göre değişmekle birlikte hibe, faizsiz geri ödeme veya uzun vadeli taksitlendirme yöntemi ile ödeme imkanlarına sahip olabilmektedir.

Görüşülen kooperatiflerde yaşanan en önemli problemin maddiyat ve bununla bağlantılı olarak ulaşım olduğu gözlenmiştir. Ağır işlerde yardımcı olmak adına kooperatife alınan erkek üyeler resmiyette probleme neden olmaktadır. Çünkü yönetmelikte belirtildiğine göre tüm üyeleri kadın olan kooperatifler maddi destek almaktadır. Özellikle Ağrı'da görüşülen kooperatifte iklimin etkisiyle ulaşımın çok önemli bir problem olduğu gözlenmiştir. Şehir merkezine uzak bir yerde olan kooperatif binası şehir ulaşımı güzergahının dışında kalmakta ve özellikle kış mevsiminde tercih edilmemektedir.

Sosyal medyayı en fazla kullanan sektörler kadın kuaförlüğü ve gelinlik satışı yapan işletmelerdir. Moda kavramının hızlı bir şekilde değişmesi ve gelişmesi farklı saç, gelinlik modellerine olan talebi artırmıştır. İşletme sahipleri mevcut piyasadan haberdar olmak için sosyal medya hesaplarını aktif bir şekilde kullanmakta ve sürekli güncelleme yapmaktadır.

Araştırma sırasında bölgede turizm faaliyetleri üzerinde önemli bir etkisi olan Doğu Ekspresi'nin Kars ekonomisine de katkısı olduğu gözlenmiştir. Sosyal medyanın etkisiyle tren turizmi oldukça popüler hale gelmiştir. Otobüs yolculuğuna göre daha konforlu ve güvenli olması, yataklı vagon hizmeti sunması tren turizminin gelişmesini sağlamıştır. Sosyal medyada “#doğuekspresi” etiketi ile paylaşım yapılması Kars'ta

tren turizminde adeta bir patlama olmasını sağlamıştır. Ankara'dan gelen turistler, Kars şehrinde bir müddet konaklamakta ve çeşitli alanları ziyaret etmektedirler. Dolayısı ile gelen turistlerin yaptığı her paylaşım Doğu Ekspresi'nin daha da popüler hâle gelmesini sağlamakla birlikte hiçbir maddi harcama ve organizasyon yapılmadan reklamını yapmaktadır. Böylece Doğu Ekspresi ile Kars ilini ziyaret etmek, turistik seyahatlerde moda haline gelmiştir. Trenle yolculuk yapmanın bir sağladığı bir avantaj ise mevsime bağlı kalınmamasıdır (Korkusuz, 2019). Yılın herhangi bir döneminde Doğu Ekspresi ile yolculuk yapılabilmekte ve sosyal medyada fotoğraf eksenli paylaşımların önü açılabilir.

Çalışma sırasında Kars'ta görüşülen grupta özellikle gıda hizmeti veren işletmelerin sahipleri Doğu Ekspresi ile bölgeye gelen turistlere yönelik yöresel tatlara ağırlık verdiğini ifade etmiştir. Ancak Doğu Ekspresinin tüm illere aynı oranda etki ettiğini söylemek güçtür. Çünkü Ardahan'da görüşülen grupta ifade edildiğine göre Ardahan'ın Kars'a göre daha sapa kalması ve Doğu Ekspresi'nin son durağının Kars olmasından dolayı bölgeye gelen ziyaretçiler Kars'ta konaklayıp gezmekte Kars'taki işletmelerden alışveriş yapmaktadır. Yani Doğu Ekspresi'nin TRA2 illerinden en fazla Kars'a etki ettiğini söylemek yanlış olmaz.

ALTINCI BÖLÜM

6. SONUÇ VE TARTIŞMA

Ataerkil düşünce yapısının etkili olduğu toplumlarda kadının yaşam alanının ev ile sınırlı olması ve dolayısıyla evle ilgili pek çok şeyin kadının asli görevi olarak görülmesine neden olmuştur. Kadının ev içinde yaptığı ve aslında yaşamsal öneme sahip işler hem kadının eve hapsolmasına hem de kadının emeğinin değersizleşmesine neden olmaktadır. Kadının evde yaptığı temizlik, yemek ve çocuk-yaşlı bakımı gibi işler bir süre sonra rutin bir hale geldiği için görünmez olmaktadır. Bu durum kadının emeğinin değersizleşmesini beraberinde getirmektedir. Ayrıca hareket alanı evle sınırlı olan kadın kendini geliştirme fırsatı bulamamaktadır. Ataerkil düşünce yapısının ürünü olan toplumsal cinsiyet; toplumu oluşturan kadın ve erkek diye belirtilen kişilerin toplumsal olarak oluşturulmuş roller öğrenilmiş davranış ve beklentilere işaret etmek için kullanılan bir kavramdır. Ancak bu kavram kadının ve erkeğin biyolojik farklılıklarına işaret etmek için kullanılan biyolojik cinsiyetten farklıdır (Ecevit, 2020).

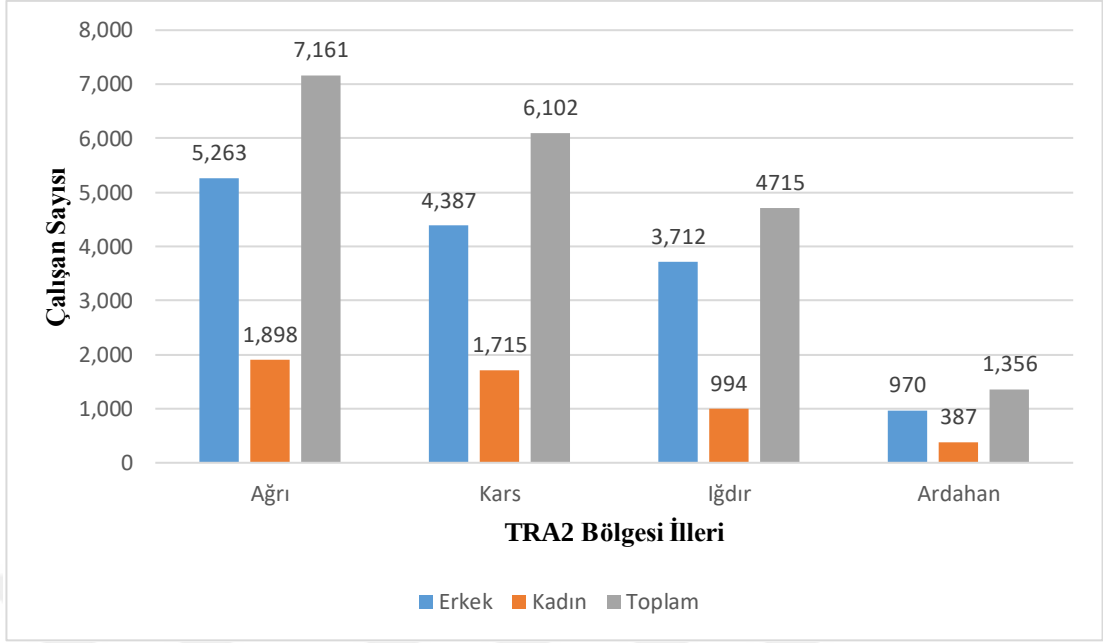
Toplumsal cinsiyetin etkisiyle oldukça genel bir ifade olan yoksulluk kavramı zaman içinde kadınlarla ilgili bir kelime haline gelmiştir. Aslında yoksulluk; yoksul olma durumu, sefillik, sefalet veya fakirlik anlamına gelir (Yoksulluk, 2002). Tanımında hiçbir cinsiyete dikkat çekilmese de yoksulluk kavramı hem dünya genelinde hem de Türkiye’de kadınlarla anılmaktadır (Avcil, 2022). Çünkü kadınlar erkeklere göre işsizlik de dahil olmak üzere toplumsal pek çok problemle daha çok karşılaşmaktadır.

Toplumsal cinsiyet bağlamında kadına çizilen şema ve atfedilen roller kadını çalışma hayatından uzaklaştırmaktadır. Bu durum yoksulluğun kadınlaşması kavramını doğurmuştur. İlk kez 1978 yılında Diane Pearce tarafından kullanılan bu kavram kadınların ekonomik konumlarının giderek kötüleşmesine dikkat çekmek üzere kullanılmıştır (Ulutaş, 2009). Çalışma hayatı için gerekli niteliklerden eğitim, sosyalleşme, teknolojiyi kullanma ayrıca giyim gibi basit denilebilecek şartları sağlayamayan kadınlar ister istemez işe girememekte ve istihdam dışı kalmaktadır.

21. yüzyılda teknolojinin gelişmesiyle dünyanın her yerinde gelişmeler anlık olarak takip edilme fırsatı sağlamıştır. Bu durumun etkisiyle kadınlarda mevcut konumu sorgulama durumu ve değiştirme isteği ortaya çıkmıştır. Ayrıca eğitim oranına paralel gelişen bilinç seviyesiyle mevcut durum değişmeye başlamıştır. Kadınlar eğitim aldıkça kendilerine olan güvenleri artmış ev dışında başarılı olabilecekleri alanlar keşfetmişlerdir. Ancak kapitalist sistemle birlikte ev iş yerlerinin ayrılması sonucu çocukların kalabileceği temiz ve masum bir yer olarak ev görülmüştür. Çocuktan sorumlu temel kişi de kadın olduğu için bu durum “ev kadını” denilen kavramın gelişmesine sebep olmuştur (Ulutaş, 2009). Kadınlardaki sorgulama durumu ve ev dışına çıkma isteği temelde ev kadını kavramından dolayı reddedilmekte ve “kadının yeri evidir” tarzında söylemler ortaya çıkmaktadır. İlk aşamada sosyolojik bir tepki alan kadın daha sonra iş alanında nicelik olarak hemcinslerinin az olması hem de iş hayatının gerektiği niteliklere sahip olmaması ya da bu niteliklerin eksik olmasından dolayı özgüven problemi yaşamaktadır.

Kadınların çalışma hayatında özgüven probleminin yanı sıra erkelerden daha düşük ücretlerle ve vasıfsız iş kollarında istihdam edildiği bir gerçektir. Hatta konum aynı olsa bile kadın işgücünün erkek işgücüne göre daha düşük bir ücretle çalıştığı da görülmüştür. Kadın evde ve dışarıda ücretli olarak çalışsa da yoksulluğu erkeklere göre daha derin yaşamaktadır. Tüm bu süreç yoksulluğun kadınlaşması olarak ele alınmaktadır (Duyan, 2010).

Türkiye İş Kurumunun ülke geneli yayınladığı 2021 İşgücü Piyasası Araştırma Raporu’nda sektör olarak bakıldığında en fazla işyeri sırasıyla toptan ve perakende ticaret, imalat, ulaştırma ve depolama alanında hizmet vermektedir. Araştırma kapsamındaki işyerlerinde 10 milyon 722 bin 849 erkek ve 4 milyon 189 bin 113’ü kadın olmak üzere toplam 14 milyon 911 bin 962 kişi çalışmaktadır. Çalışanların yüzde 71.9’u erkeklerden yüzde 28.1’i ise kadınlardan oluşmaktadır. Ancak Türkiye genelinde çalışan sayısı içinde kadınların oranı düşük iken, işverenlerin büyük bir kısmı mevcut açık işlerinde istihdam edecekleri kişinin cinsiyetinin önemli olmadığını belirtmiştir. Bu durum kadın istihdamının artması konusunda önem arz etmektedir (İşgücü Piyasası Araştırması Kars İli 2021 Yılı Sonuç Raporu, 2021). Kadınların en fazla istihdam edildiği sektörler insan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri ve eğitimidir.

Grafik 6. 1. TRA2 Bölgesi İllerinde Çalışan Kadın-Erkek Sayısı. (2021 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Raporu, 2021).

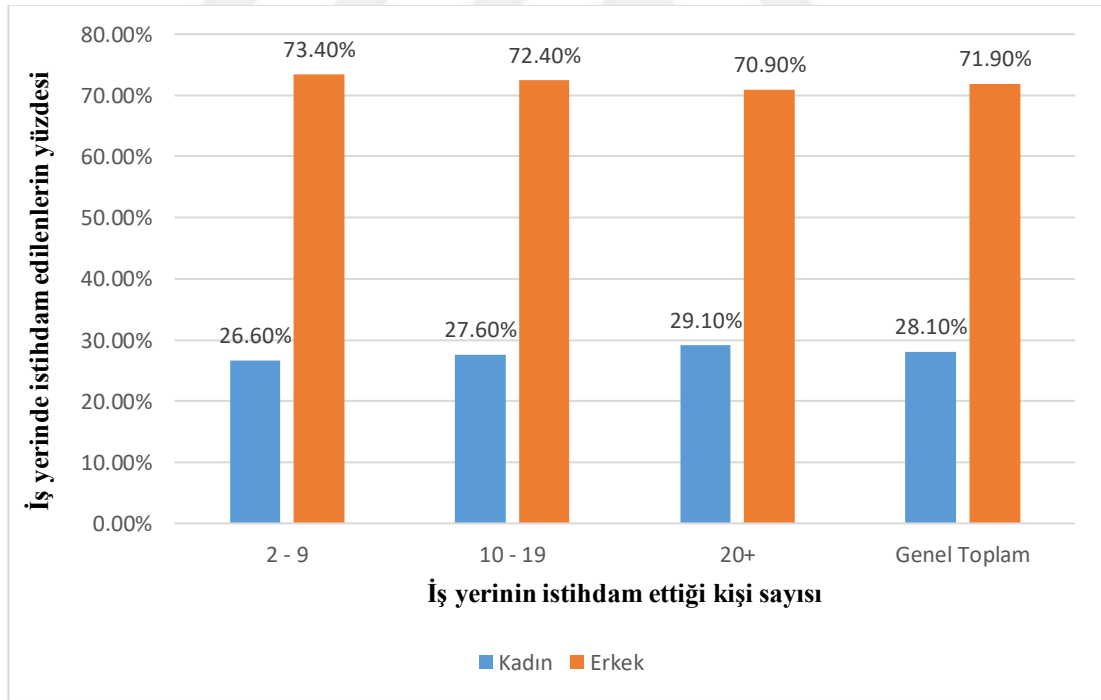
Türkiye geneli yapılan araştırmalarda çalışan kadının sayısının çok düşük olduğu gerçektir. Çalışma sahasının bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi'nde geleneksel yaşam tarzı pek çok şeyde olduğu gibi kadınların çalışma isteğine ve hayatına da etki etmektedir. Kadının çoğunlukla evde olduğu bölgede bu durum kadına çizilen bir rol ve bir gereklilik olarak düşünülmektedir. Yani normal olan durumun kadının evde olması çocuğun bakımını yapıp onu büyütmesidir. Tüm bunlar bölgede çalışan kadın sayısına etki etmektedir.

Eğitim seviyesinin artması ve ekonominin etkisiyle kadınlar çalışma hayatına girmiştir ancak bu durum çoğunlukla ya kadının mücadele etmesi ya da maddi şartların mecbur bırakmasıyla oluşmuştur. Kadını girişimcilikte mecbur bırakan şartlara zorunluluk temelli itme motivasyonu denilmektedir. Bu motivasyonlar erkeklerden çok kadınların hayatında etkili olmaktadır. Bunun dışında keyfi ya da isteğe bağlı olarak girişimcilikte bulunmayı sağlayan şartlara da fırsat motivasyonları denir.

Türkiye gibi bölgesel gelişmişlik farkının fazla olduğu bir ülkede batı bölgelerinde fırsat motivasyonları doğu bölgelerinde zorunluluk temelli itme motivasyonları kadınların girişimciliğinde etkili olmaktadır. Bu motivasyonlar

cinsiyet ayrımcılığı, mobbing, denetimsiz yöneticilik olarak sıralanabilir (Maden, 2013).

Bölgedeki işyerlerinin küçük olması ve çalışanların birbirini tanınması da kadınlara yönelik zorunluluk temelli itme motivasyonlarına neden olmaktadır. Özellikle mobbing ve cinsiyet ayrımcılığı hak ihlallerini de beraberinde getirmektedir. Bu durum kadını girişimciliğe mecbur bırakmıştır. Çünkü Türkiye İş Kurumu'nun 2021 raporunda Kars ve Ardahan'da 20+ çalışanı olan işyerinin bulunmadığı belirtilmiştir. Ayrıca tüm TRA2 illerindeki işyerlerinde erkek çalışan sayısının daha fazladır. Bütün işyeri büyüklüklerinde yaklaşık olarak her 4 çalışandan 3'ü erkektir. Kadınların en yüksek oranda çalıştığı işyeri büyüklüğü 20 ve üzeri çalışan istihdam eden işyerleridir. İl bazında bakıldığında ise kadın çalışan sayısının en fazla olduğu il Ağrı'dır. Bölgenin en küçük ekonomisine sahip Ardahan aynı zamanda en az kadın çalışanı olan ildir (İşgücü Piyasası Araştırması Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan İlleri Sonuç Raporu, 2021). (Grafik 6.1.).

Grafik 6. 2. TRA2 Bölgesi İllerinde İşyeri Büyüklükleri ve Cinsiyete Göre Dağılımı. (2021 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Raporu, 2021).

Kadınların çalışma isteğine etki eden bir unsur da çalışma sektörüdür. Mülakat yapılan grubun büyük bir bölümünün kuaför olmasından da anlaşılacağı gibi ataerkil

düşünce yapısının etkili olduğu toplumlarda kadın çalışmak istiyorsa muhatap olunan kitle büyük önem arz etmektedir. Kadın kuaförlüğünü ilgisi olduğu için tercih eden olduğu gibi eşinin ve beraberinde ailesinin bu iş koluna daha ılımlı bakmasıyla tercih edenler de olmuştur. Ancak kuaförlük gibi diğer iş alanları da farklı nitelikler gerektirmektedir. Yetenek, eğitim, ilgi gibi şartları sağlayamayan kadınlar çalışma hayatında tutunamamaktadır.

Her iki tablo karşılaştırıldığında istihdam edilen nüfusun çoğunlukla erkeklerden oluştuğu kadın nüfus oranının erkek nüfus oranına göre çok düşük seviyelerde kaldığı görülecektir. Özellikle çalışma çağındaki en verimli dönem olarak adlandırılabilir 24-54 yaş arası çalışan nüfusun çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır. TRA2 bölgesi illeri düzeyinde erkek nüfusun iş gücüne katılma oranı %75.2 kadın nüfusun iş gücüne katılma oranı 34.5'tir.

TRA2 illeri bölgesinde çalışma çağındaki nüfusun yaş gruplarına göre istihdam oranı tabloda gösterildiği gibidir.

Tablo 6. 1. TRA2 Bölgesi İllerinde Çalışma Çağındaki Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Oranları (yüz bin kişi).

YIL	15-24 Yaş	25-34 Yaş	35-54 Yaş	55 Yaş ve üzeri
2021	55	84	138	52

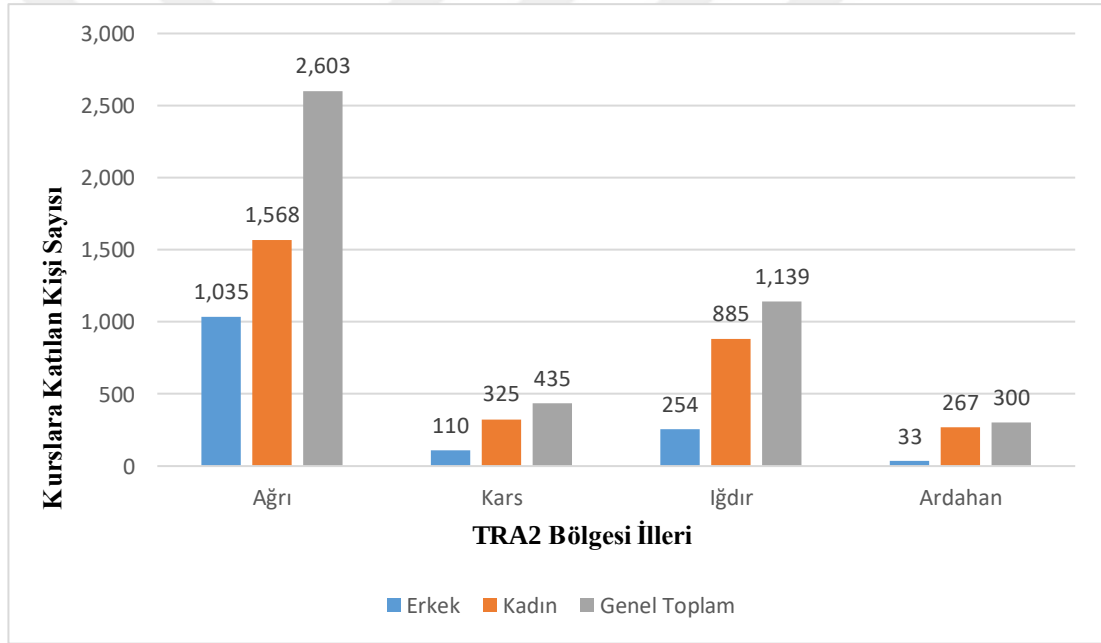
Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Tablo 6. 2. TRA2 Bölgesi İllerinde Kadınların Yaş Gruplarına Göre Çalışma Oranları (yüz bin kişi).

YIL	15-24 Yaş	25-34 Yaş	35-54 Yaş	55 Yaş ve üzeri
2021	13	32	45	17

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Son yıllarda ekonomik gelişime bağlı olarak ülke genelinde kadın erkek istihdamı artsa da bu oranlar kadın açısından TRA2 bölgesinde oldukça düşüktür. Geçmiş çağlardan itibaren kadının para kazanması, kendi ayakları üzerinde durması gibi olgulara alışkın olmayan TRA2 illeri bölgesinde kadının ekonomiye yaptığı katkının çok büyük oranda olduğunu söylemek zordur. Bölgede hâkim olan ekonomik faaliyet çoğunlukla geleneksel yöntemlerle yapılan tarım ve hayvancılıktır. Kadınlar da genellikle aileyle birlikte tarım veya hayvancılık yapmakta ve bu faaliyet ücretsiz olmaktadır. Bunun dışında kamu sektörünün özel sektöre göre çalışma saati, izin, özlük hakları konusunda daha avantajlı olmasından dolayı kadınların eğitim alması ya da kursa katılıp bir işe başlaması daha çok tercih edilmektedir. Bu yüzden bölgede İŞKUR kurslarına talep fazladır.

Grafik 6. 3. TRA2 Bölgesi İllerinde İŞKUR Kursiyer Sayısı. (2021 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Raporu, 2021).

Kamu sektörü dışında çalışmak isteyen kadınların oranı çok yüksek değildir. Bu durumun aile, toplum baskısı ve engellemesi, özellikle küçük yerlerde çalışma saatlerinin esnek olması ve keyfi olarak değiştirilmesi, kadınların sigorta gibi temel haklardan mahrum bırakılmaları gibi birçok sebebi vardır. Ayrıca bireyin eğitim düzeyi ile çalışma hayatındaki veriminin de paralel olduğu bir gerçektir. Çalışma çağındaki nüfusun eğitim düzeyi istenilen seviyede değildir. Genel olarak bu

sebeplerden dolayı kadın istihdamı ve kadınların ekonomiye yaptığı katkı olumsuz etkilenmektedir.

TRA2 illeri Türkiye'nin hem fiziki hem de beşerî coğrafi şartları bakımından oldukça zor bir bölgesinde yer almaktadır. Aslında iklim, peyzaj, topografya, pazara uzaklık, şehir merkezleri ve ulaşım gibi faktörlerin tümü girişimcilik fırsatları yaratır ve politikaların başarılı bir şekilde uygulanmasına yol açar (Sefer, 2020). Ancak bölgede etkili olan ataerkil düşünce yapısından dolayı geçmişe oranla artan eğitim seviyesine rağmen kadınların iş hayatına girme oranı erkeklerle eşit değildir. Ev ve çocukların bakımıyla ilgilenmek kadınların görevi olarak görüldüğü için çalışmak isteyen kadın ailevi veya toplumsal sorunlarla karşılaşabilmektedir. Çalışmak isteyen kadın evini ve çocuğu ihmal ediyor gibi bir durum lanse edilerek özgüven problemine neden olunmaktadır. Sadece TRA2 bölgesinde değil tüm Türkiye'de temel problemlerden olan işsizlik sonucu bölge erkekleri istihdam umuduyla yönünü batı illerine çevirmektedir. Bu durum kadının, eşi evde olmadığından, evinde oturması gerektiği düşünüldüğü için evden çıkışını zorlaştırmaktadır. Ayrıca toplum yapısının etkisiyle erkeğe evin reisi kavramı layık görülmüş bu durumda çalışan kadın küçük ve kazandığı para bereketsiz olarak görülmüştür.

Kadının çalışma hayatı üzerinde medeni durumu da etkili olmaktadır. Ataerkil düşünce yapısının etkisi ile kadın bekarsa babası veya abisi ikisi de yoksa amca/dayı evliyse eşi hatta beraberinde eşinin babası da çalışma kararına etki edebilmektedir. Yine ataerkil yapının etkisiyle doğruyu bilen erkektir düşüncesi hâkim olduğu için bu tarz durumlarda erkek onay merci olabilmektedir. TRA2 bölgesi illeri küçük şehir sınıfında olduğu için kırsal alanda yaşayan nüfus da çoğunluktadır. Bir kadının kırsal alandan çıkıp çalışmaya başlaması da pek hoş karşılanmamaktadır. Bu yüzden Türkiye'deki kadın girişimcilerin kişilik özellikleri olan çalışkanlık, mücadeleci, kendine güvenen, sabırlı, risk alan ve yenilikçi, vizyon sahibi ve iletişim becerileri güçlü gibi özellikler TRA2 bölgesi girişimci kadını için de geçerlidir (Maden, 2013). Ancak tüm bunlara rağmen bölgede hâkim düşünce tarzı; çalışmak daha çok bir görevdir ve erkeğe verilir. Çünkü erkek evin reisi ve yürütücüsü olarak görülür. Eğer ailede erkek yoksa ailede en yaşlı kadının çalışmasının daha uygun görüldüğü durumlar da mevcuttur. Çünkü söz konusu zihniyete göre kadının birinci görevi

evlenip yuva kurmaktır. Bu durumlar kadının karşısına engelleyici birer unsur olarak çıkabilmektedir.

Kadınların çalışma hayatına girmesi konusunda çalışma ortamı da engelleyici bir unsur olabilmektedir. Erkeklerle iletişim kurulması durumu söz konusu ise hem kadın hem de ailesi çalışmaya karşı çekimser kalabilmektedir. Çalışma ortamında kadın erkek işçilerin bir arada olması kadınların çalışma isteğinin eşleri, aileleri tarafından reddedilmesine neden olmaktadır. Bundan dolayı çoğunlukla kadın kuaförlüğü, terziliği ya da gıda sektöründe mutfakta çalışmayı tercih etmektedir.

Kadının çalışma konusunda yaşadığı bir problem ise işe giriş-çıkış saatleridir. Özel sektörde işe giriş-çıkış saatleri işverene göre değişebildiğinden, çalışmak isteyen kadınlar ve aileleri bu tarz işlere çekimser yaklaşmaktadır. Çünkü kadın işten geldikten sonra da kendisi bekleyen yemek, temizlik ve çocuk bakımı gibi pek çok sorumluluk bulunmaktadır. Bu yüzden özel sektörden ziyade kamu sektörüne sıcak bakma ve yönelme vardır. Aksi durumda kadının, kendi iş yerini açması ve iş düzenini kendi yürütmesi daha çok tercih edilmektedir. Bu durumda KOSGEB’den faydalanmak veya İŞKUR’un açtığı kurslara katılmak çoğunlukla tercih edilen bir yöntemdir (Grafik 6.3.).

Kadınların iş hayatında karşılaştığı diğer problemler ise şunlardır:

Kadınlarla erkekler arasındaki ücret farkı, cinsiyet ayrımcılığı, psikolojik ve cinsel taciz ve özel sektörde en çok karşılaşılan iş güvensizliği yani kayıt dışı çalışma olarak sayılabilir. Özellikle küçük şehirlerde denetim eksikliği veya olmaması pek çok hak ihlaline sebep olmaktadır.

KOSGEB’den destek alamayan ya da İŞKUR’un kurslarına katılamayan kadınlar bölgede en yaygın olan tarım ve hayvancılığa yönelmektedir. Bu yüzden TRA2 bölgesinde aktif nüfusun yarısından fazlası tarım sektöründe yoğunlaşmıştır. Kırsal alanda yaşayan nüfusun fazla olması, tarım ve hayvancılığın geçmişten gelen sektörler olması ve diğer sektörlerle oranla daha az vasıflar istemesi de bölge insanın tarıma yönelmesinde etkili olmuştur. Ayrıca aile ile çalışma durumu söz konusu olduğundan tarımda en fazla istihdam edilenler kadınlardır.

Tablo 6. 3. TRA2 Bölgesi İllerinde Aktif Nüfusun Sektörlere Göre Dağılımı (yüzde).

Sektör	Tarım	Hizmet	Sanayi
2021	%52.1	%35.2	%12.7

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Tablo 6. 4. TRA2 Bölgesi İllerinde Çalışan Kadınların Sektörlere Göre Dağılımı (yüzde).

Sektör	Tarım	Hizmet	Sanayi
2021	68	32	3

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

TRA2 bölgesinde istihdam edilen kadınların eğitim seviyelerine göre oranlarına bakıldığında çalışan kadınların çoğunluğunu lise altı yani herhangi bir eğitim seviyesine sahip olmayan ya da ilkokul/ortaokul mezunu olan grup oluşturmaktadır (bk. Tablo 6.6.). Tabloda dikkat edilecek bir husus da lise ve dengi okullardan mezun kadınların çalışma hayatında çok düşük oranlara sahip olmasıdır. Bu durumun iki farklı sebebi olabilir. Lise eğitimi alan kadınların çalışma hayatına girmelerine izin verilmemiş olma ya da lise veya dengi okullardan mezun kadınların kayıtsız çalışma ihtimali de bulunmaktadır. Çünkü çalışma hayatında yükseköğretim mezunu kadınların çalışma oranı daha yüksektir. Eğitim seviyesine paralel olarak artan bilinç düzeyi ile yükseköğrenim gören kadınlar hak ihlallerine izin vermemiş ve kayıtsız çalışmaya müsaade etmemişlerdir. Elbette eğitimin kadın girişimciliği üzerinde güçlü bir etkisi bulunmaktadır çünkü eğitim gibi yüksek beşerî sermayeye sahip kadınlar çalışma hayatına atılmakta daha cesur davranmaktadır (Maden, 2013). Girişimcilik anlayışına göre kadın girişimcilerin başarısızlıklarının temelinde eğitimsizlik gibi bireysel eksiklikler yatmaktadır (Sefer, 2020).

Tablo 6. 5. TRA2 Bölgesi İllerinde Çalışma Çağındaki Kadınların Eğitim Eğitim Seviyesine Göre Oranı (yüzde).

İller	Ağrı	Kars	Iğdır	Ardahan
Lise veya dengi okullardan mezun	14.9	18.6	19.7	17.8
Yüksekokul veya fakülte mezunu	9.9	12.7	14	12.4

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Tablo 6. 6. TRA2 Bölgesi İllerinde İstihdam Edilen Kadınların Eğitim Seviyesine Göre Oranı (yüzde).

Eğitim seviyesi	Lise eğitililer altı	Lise veya dengi okullardan mezun	Yükseköğretim mezunu
2021	46	4	17

Kaynak: (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Eğitim seviyesi ve çalışma hayatı niteliklerinin etkisi İŞKUR'un yayınladığı raporlarda da görülmektedir. İşgücü piyasasının talep tarafını ifade eden açık iş kavramı da TRA2 bölgesi illerinin ekonomilerinde bir sorun olabilmektedir. Açık iş; işverenin işyeri dışından uygun bir aday bulmak amacıyla aktif adımlar atmakta olduğu ve daha fazla adım atmaya hazırlandığı ve işveren tarafından hemen doldurulmak istenen ücretli bir iş olarak ifade edilmektedir. Başka bir deyişle açık iş işyerinde “fiilen” ihtiyaç duyulan ve aktif arama kanalı ile aranılan meslekler demektir. TRA2 illerinden açık iş oranı en yüksek olan il Ağrı'dır (2021 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Raporu, 2021). Bölgenin en kalabalık ili olmasının yanı sıra net göç hızının fazla olması Ağrı'da açık iş oranının yüksek olmasına neden olmuştur.

Açık iş kavramının oluşma sebepleri genel olarak işgücü hareketliliğinin yetersizliği ve işverenin talep ettiği niteliklere sahip eleman olmaması dışında bazı mesleklerde ise iş ortamının tercih edilmemesi ve fazla ücret talebinin karşılanamamasıdır. TRA2 illeri kapsamında düşünüldüğünde ise işverenin talep ettiği niteliklere sahip olunmaması ve bazı mesleklerde iş ortamının tercih edilmemesi sayılabilir. Eğitim başta olmak üzere çalışma şartlarını sağlamama durumu işgücü piyasasını da olumsuz etkilemektedir.

Kadınların eğitim seviyesi arttıkça kendilerine olan güvenin artacağına, bunun da işgücüne katılımlarını olumlu etkilediği gerçeği düşünüldüğünde mesleki eğitim kursları ile kadınların beceri seviyeleri artırılarak işgücü piyasasına girişleri ve istihdam edilebilirlikleri kolaylaştırılmaktadır. Bu yüzden TRA2 bölgesi illerinde KOSGEB ve İŞKUR kapsamında açılan kurslar kadın istihdamı konusunda oldukça önemlidir. Türkiye genelinde 2021 yılı Ocak-Ekim döneminde kursiyerlerin %71.7'sinin kadınlardan oluştuğu görülmektedir (İşgücü Piyasası Araştırması Kars İli 2021 Yılı Sonuç Raporu, 2021). Bölge kadınları da mevcut durumu farkında olup açılan kursları değerlendirmektedir. TRA2 bölgesi illerinin hepsinde kadın kursiyerlerin sayısı erkek kursiyerlerin sayısından fazladır (İşgücü Piyasası Araştırması Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan İlleri Sonuç Raporu, 2021). Daha rahat bir çalışma ortamı, çalışma saatlerinin net olması ve özlük haklarının korunması kadınların bu kurslara yönelmesinde etkili olmuştur (bk. Grafik 6.3.).

Bölgede en fazla istihdam sağlanan sektör İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmetleri sektörüdür. İnsan sağlığı, hastane, dişçilik, yatılı, yaşlı, engelli bakım ve barınma hizmetleri ise bu sektörün başlıca alanlarıdır. Bunun dışında imalat ve toptan perakende sektörleri en fazla istihdam sağlanan sektörlerdir. Bu sektörler aynı zamanda eleman temininde en fazla güçlük çekilen sektördür. Eleman güçlüğü çekilmesinin temel sebepleri gerekli mesleki beceriye/niteliğe sahip eleman bulunamaması ve elemanın yeterli iş tecrübesine sahip eleman bulunamaması gelmektedir (2021 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Raporu, 2021).

Türkiye'de de kadınların işgücüne katılım oranı OECD ve AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında düşük bir seviyede kalmaktadır. Kadınların işgücüne katılımının artması, kadınlara yalnızca ekonomik bağımsızlık kazandırmamakta aynı zamanda

sosyal hayatta daha etkin olmalarını sağlamaktadır. İş ve aile yaşamı dengesinin sağlanmasına yönelik gerekli düzenlemeler hayata geçirilmelidir. Kadınların eğitim seviyesinin artırılması, düşük eğitim seviyesine sahip kadınların mesleki eğitim kurslarından yararlanması gerekmektedir. Bu nedenle kadın girişimciliğini teşvik etmek çok önemlidir (İşgücü Piyasası Araştırması Kars İli 2021 Yılı Sonuç Raporu, 2021).

6.1. Öneriler

Söz konusu çalışma her ne kadar kadınların ekonomiye katkıları ve çalışma hayatında karşılaştıkları problemler üzerine olsa da TRA2 bölgesinin en önemli problemi istihdamdır. Bölge bu probleminden dolayı sürekli göç vermektedir. Kadınlar ise ya göçe katılamamakta ya da göç ettikleri yerde mevcut durumdan daha zor yaşam şartları ile karşı karşıya kalmaktadır. Toplumun tümünü ilgilendiren bu sorunun çözümü bölgenin kaynaklarını doğru ve verimli kullanmaktan geçmektedir. Öncelikle bölgede en önemli iki faaliyet olan tarım ve hayvancılık için adımlar atılmalıdır. Tarım yapan çiftçiler bilinçlendirilmeli, gübre, tohum, sulama gibi destekler verilmelidir. Bölgeye özgü olan tarım ürünlerinden Iğdır kayısı, Kağızman ve Posof elması üretimi artırılmalı ve tanıtım faaliyetlerine ağırlık verilmelidir. Hayvancılık için veterinerlik hizmeti, yem desteği verilmelidir. Geleneksel olarak mera hayvancılığı için meralarda aşırı otlatma ve meraların tarım, yerleşme için kullanılması engellenmelidir. Ayrıca erken kesim de hayvancılıkta önemli bir problemdir. Bu konuda hayvancılık yapanlar bilinçlendirilmelidir.

İstihdam ve dolayısıyla göç problemi bölgenin kaynaklarını verimli kullanılarak çözülebilir. En önemli iki ekonomik faaliyetten biri olan hayvancılık için potansiyel taşıyan iller Ağrı, Kars ve Ardahan tarım için potansiyel taşıyan il ise Iğdır'dır. Ağrı'da; Ağrı balı, Iğdır'da; kayısı, Kars'ta Kars balı, peyniri, kazı, Ardahan'da; Ardahan balı, peyniri, kazı, Posof badele elması ve fasulyesi gibi temeli tarım ve hayvancılığa dayanan ürünler göç sürecinden etkilenmektedir. Çalışma çağındaki nüfus hızlı bir şekilde göç hareketine katılmaktadır. Bu durum bölgede tarım ve hayvancılığın geleceğini tehlikeye düşürmektedir. Mevcut durumun en iyi çözümü bu illerde kooperatifleşmeye gidilerek kaynaklar verimli ve bilinçli kullanılmasıdır. Aslında bir süredir kadın kooperatifleri Türkiye'de kırsal kesimdeki kadınların

kaynaklara erişimini artırmayı ve ücretsiz aile işçilerini girişimci olarak kırsal ekonomiye entegre etmeyi amaçlamaktadır. Bu örgütlerin kırsal kesimdeki kadın yoksulluğunun ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin önlenmesinde etkili olması beklenmektedir (Sefer, 2020). Ancak bölge insanı kooperatifleşmeye karşı önyargılı bir yaklaşım sergilemekte ve bu kooperatifler amacına ulaşamamaktadır. Ayrıca Kooperatifler Genel Müdürlüğü'nün 2017'de yaptığı açıklamaya göre kooperatifler, kırsal yoksulluk mücadele etmek için agro-turizm, hayvancılık, seracılık, tek mahsul üretimi ve ev tabanlı ürünler alanlarında kırsal kadın girişimciliğini teşvik edilecektir (Sefer, 2020). Sürecin resmi ve planlı olması önemlidir. Çünkü Türkiye'de tarım giderek küçülen bir sektör olsa da kırsal alanlarda ücretli kadın işçi ve kayıt dışı tarım işçisi sayısı doğrusal olarak artmaktadır. Bu işgücü piyasasının kırsal kadınlaştırma modelini ve Türkiye'de kırsal yoksullukla mücadelede kırsal kadın emeğinin artan önemini kanıtlamaktadır (Sefer, 2020).

Bölgede ekonomik olarak gelişmeyi sağlayacak bir diğer unsur da sınır ticaretidir. Çünkü TRA2 bölgesi illerinin hepsi sınırlarda bulunmaktadır. Bölgenin ekonomik gelişimi için sınır ticareti önemli bir alandır. Sınır ülkelerine başta tarım ürünleri olmak üzere pek çok ürün ihraç edilebilir. Sınır ticareti bölgede istihdam için önemli bir fırsat olabilir. Özellikle İran'dan turistlerin tekstil alışverişi için geldiği bilinmektedir. Bu nedenle alışveriş merkezlerinin kurulması istihdamı artırabilecek en önemli adımlardan birisi olacaktır.

Turizm de TRA2 bölgesi için önemli ekonomik katkı sağlayacak bir sektördür. Tarih boyunca göç ve ticaret kervanlarının geçiş güzergahında bulunan bölge illerinde turistik doğal alanlar ve tarihi mekanlar bulunmaktadır. Bunların başlıcaları Ağrı'da Ağrı Dağı Milli Parkı, Balık Gölü, İshak Paşa Sarayı, Kars'ta Kars Kalesi, Sarıkamış Kayak Tesisleri, Sarıkamış Ormanları, Katerina Av Köşkü, Ani Harabeleri, Iğdır'da Ejder Kervansarayı, Tuz Mağarası, Nuh'un Gemisi Maketi, Ardahan'da Ardahan Kalesi, Çıldır Gölü'dür. Farklı doğal ve tarihi yerleri keşfetme anlayışıyla gelişen alternatif turizmle TRA2 bölgesindeki doğal ve tarihi mekânlara turistik alan fırsatı verebilir. Ancak uzun vadeli turizm sektörü için mevcut kaynakların çevreci bir anlayışıyla kullanılması gerekmektedir.

TRA2 bölgesini turistik açıdan geliştirecek bir alan da gastro turizmdir. Yemek kültürü ya da yemek yeme faaliyeti için yapılan seyahatler anlamına gelen gastro turizm TRA2 bölgesi önemli bir alandır. Kars ve Ardahan’da önemli bir geçim kaynağı olan kaz yetiştiriciliği ve kaz eti satışı doğru tanıtımla bu iller için alternatif turizm kapısını açabilir. Organik ürün arayışının geçmiş çağlara göre önem kazandığı bu dönemde kaz etiyle gelişecek bir gastro turizm hareketi ütöpik değildir. Bunun dışında Kars kaşarı, Ağrı balı gibi lezzetler de bölgeye yönelecek turizm hareketleri üzerinde etkili olabilir.

Doğu Ekspresi ile başlayan tren turizmi de yapılacak birkaç girişimle gelişebilir. Bu girişimler turizm tanıtımları için bir “Doğu Ekspresi ile Kars” gibi moda kavramı oluşturulması, turistlerin seyahat planlarını yönlendirme hem Kars’ta hem de Anadolu’da unutulmaya yüz tutmuş kültürler hakkında düzenli ve etkileyici sosyal medya paylaşımları yapmak olarak sıralanabilir (Korkusuz, 2019).

Turizmde esas olan turisti konfor ve güven sağlamaktır. Hem doğal-tarihi alanlar hem de gastro turizmin gelişmesi için konaklama, ulaşım, güvenlik gibi temel problemler hal edilirse bölge turizm alanında hak ettiği değeri görecektir.

Bölgede refah ve huzurun sağlanması ekonomik gelişimle mümkündür. Halkın yaşadığı yere dair memnuniyet derecesi artıkça göç oranı da azalacaktır. Kendi memleketinde toprağında kalan halk bulunduğu yerde en iyi şartlarda yaşamayı isteyecektir. Bu durum kadının toplum içindeki konumunu, eğitim alma ve çalışma isteğini de pozitif etkileyecektir. Kadının iyi hissetmesi, mutlu olması toplumun geneline de yansıyacaktır.

KAYNAKÇA

- (2021, Nisan Ankara). Kasım 27, 2022 tarihinde T.C Tarım ve Orman Genel Müdürlüğü: <https://www.ogm.gov.tr/tr/ormanlarimiz-sitesi/TurkiyeOrmanVarligi/Yayinlar/2020%20T%C3%BCrkiye%20Orman%20Varl%C4%B1%C4%9F%C4%B1.pdf> adresinden alındı
- (2021). *2021 Yılı İşgücü Piyasası Araştırma Raporu*. Türkiye İş Kurumu. Şubat 15, 2023 tarihinde <https://media.iskur.gov.tr/51145/turkiye.pdf> adresinden alındı
- Ağrı Valiliği*. (2022, Haziran 20). Ağrı Valiliği: <http://www.agri.gov.tr/ilin-tarihi> adresinden alındı
- Akdemir, S., Özaktaş, F. D., & Aksoy, N. (2019, Ağustos 29). Türkiye'de ve Seçilmiş Ülkelerde Kadının İşgücü Piyasasındaki Yeri. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 43, 182-202. doi:10.17.498
- Akdemir, S., Özaktaş, F. D., & Aksoy, N. (2019, Eylül 25). Türkiye'de ve Seçilmiş Ülkelerde Kadının İşgücü Piyasasındaki Yeri. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*(43), 184-202. doi:10.17.498
- Ardahan Valiliği*. (2022, Haziran 19). Ardahan Valiliği: <http://www.ardahan.gov.tr/ilcelerimiz> adresinden alındı
- Arıncı, K. (2016). *Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri*. Erzurum, Türkiye: Biyosfer Araştırmaları Merkezi. Haziran 20, 2022 tarihinde alındı
- Arıncı, K. (2016). *Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri*. Erzurum: Biyosfer Araştırmaları Merkezi. Kasım 25, 2022 tarihinde alındı
- Aslitürk, G. E., & Dikyar, C. (2017, Nisan). Mezopotamya-Orta Asya ve Anadolu Ekseninde İlkel Toplumlardan Selçuklulara Anaerikil Kültür. *ulakbilge*, 5(11), 590-620. doi: 10.7816
- Avcıl, C. (2022, Mart 23). Yoksulluğun Cinsiyeti: Türkiye'de Kadın Yoksulluğuna Teorik Bir Bakış. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi* , 110-134. Aralık 11, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2133725> adresinden alındı

- Bektaş, S. (2019, Temmuz). *Türkiye'de Kadın İstihdamının Trahiçesi ve Kadın İstihdamını Artırmak İçin Yürütülen Politikalar*. Sivas. Şubat 19, 2023 tarihinde <https://acikerisim.cumhuriyet.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12418/12397/10268827.pdf?sequence=1&isAllowed=y> adresinden alındı
- Benek, S. (2009, Mart 1). Ortaya Çıkışı, Gelişme Seyri ve Bölgeye Etkileri Bakımında Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69(4), 45-71. doi:10.1501
- Biber, M. (2021). *Kurum İç Değerlendirme Raporu Ardahan Üniversitesi*. Ardahan. Ocak 3, 2023 tarihinde <https://kalite.ardahan.edu.tr/Files/ckFiles/kalite-ardahan-edu-tr/KIDR2021.pdf> adresinden alındı
- Çaha, Ö. (2017). *TRA2 Kadın Profili Araştırması*. Kars: Serhat Kalkınma Ajansı. Haziran 20, 2022 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/323128553_TRA2_BOLGESI_KADIN_PROFILI_ARASTIRMASI adresinden alındı
- Çalışkan, U. (2014). *TRA2 Bölgesi (Ağrı, Ardahan, Kars, Iğdır) 2014-2023 Bölge Planı*. Serhat Kalkınma Ajansı.
- Durak, İ. (2011, Eylül 1). Girişimciliği Etkileyen Çevresel Faktörlerle İlgili Girişimcilerin Tutumları: Bir Alan Araştırması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 191-203. Kasım 11, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/705502> adresinden alındı
- Duyan, G. Ç. (2010, Mayıs-Haziran). Yoksulluğun Kadınlaşması: Altındağ Örneği. *Aile ve Toplum Eğitim, Kültür ve Araştırma Dergisi*, 6(22), 19-29. Aralık 11, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/197990> adresinden alındı
- Düzgün, S. S. (2021). COVID-19 Salgını Döneminde Türkiye’de Kadın Girişimcilik Yazını. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 5(10), 148-165. Mart 19, 2023 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1933507> adresinden alındı
- Ecevit, Y. (2020, Şubat 13). *Kadın Savunma Ağı*. Aralık 11, 2022 tarihinde Kadın Savunma Ağı: <https://kadinsavunmasi.org/toplumsal-cinsiyetle-yoksulluk->

iliskisi-nasil-kurulabilir-bu-iliski-nasil-calisilabilir-yildiz-ecevit/ adresinden alındı

Ercan, A., Genç, T., & Duygu, M. A. (1987, Haziran 6). Kalın Bazalt Örtüsü Altının Yerelektrik Yöntemle Çalışılması: Batı Kafkasya. *Jeofizik Dergisi*, 1(1), 45-75. Kasım 26, 2022 tarihinde https://www.jeofizik.org.tr/resimler/ekler/7e1cd7dca89a167_ek.pdf?dergi=1 adresinden alındı

Ergeneli, A., & Boz, A. (2013). Türkiye'deki Kadın Girişimcilerin Ebeveynlerine İlişkin Betimsel Bir Analiz. *Mykolas Romeris Üniversitesi*. Şubat 24, 2023 tarihinde <https://www.ceeol.com/search/article-A?id=214457> adresinden alındı

Erol, S. Y., & Sevinç, H. (2021, Ekim 31). Eğitim ve Kalkınma İlişkisi: TRA2 Bölgesi Örneği. *Journal of Yasar University*, 16(64), 1787-1807. doi:10.19168

Eştürk, Ö. (2017, Ocak). TRA2 Bölgesinde (Kars,Ağrı, Ardahan, Iğdır) İşgücünün Analizi ve Türkiye İşgücü Piyasaları İle Karşılaştırılması. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*(62), 177-189. doi:10.16992

Gelin. (2002, Temmuz 11). Haziran 22, 2022 tarihinde Türk Dil Kurumu: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı

Girişimci. (2022, Temmuz 11). Kasım 25, 2022 tarihinde TDK: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı

Global Entrepreneurship Monitor (GEM). (2022, Kasım 18). Şubat 24, 2023 tarihinde Global Entrepreneurship Monitor (GEM): <https://www.gemconsortium.org/reports/womens-entrepreneurship> adresinden alındı

Gündüz, T. (1983). *Kars* (Cilt 24). Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Kasım 27, 2022 tarihinde <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/24/C24008014.pdf> adresinden alındı

Günsel, A., Köroğlu, S., & Demirci, L. (2015). Çalışma Hayatında Kadınların Karşılaştıkları Sorunlar ve Cam Tavan Algıları: Kadın Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*(1). Şubat 19, 2023

- tarhinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/792694> adresinden alındı
- H.B.Welsha, D., Memilia, E., & Kaciak, E. (2016). *Journal of Innovotion & Knowledge*. Mart 04, 2023 tarihinde alındı
- Halaç, D. S., & Meşe, G. (2021). Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısından Türkiye'de Kadın Girişimciliğinin Durumu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 255-270. doi:10.51290
- Halaçoğlu, Y. (1988). *Ağrı* (Cilt 1). Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Kasım 27, 2022 tarihinde <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/1/C01000504.pdf> adresinden alındı
- Halaçoğlu, Y. (1991). *Ardahan* (Cilt 3). TDV İslam Araştırmaları Merkezi. Ocak 3, 2023 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/ardahan> adresinden alındı
- Harita Genel Müdürlüğü*. (2022, Kasım 12). Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü: <https://www.harita.gov.tr/il-ve-ilce-yuzolcumleri> adresinden alındı
- Hüseyin, T., Elyıldırım, G., Sever, M. F., & Sarışen, M. (2013). *Ardahan'nın Sosyoekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları*. T.C. SERHAT KALKINMA AJANSI. Ardahan: Ardahan Yatırım Destek Ofisi. Haziran 19, 2022 tarihinde <https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/ardahanin-sosyo-ekonomik-durumu-ve-uygun-yatirim-alanlari.pdf> adresinden alındı
- (2021). *İbrahim Çeçen Üniversitesi Kurum İç Değerlendirme Raporu*. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi. Haziran 20, 2022 tarihinde <https://www.agri.edu.tr/detail.aspx?id=979&bid=601&tid=6> adresinden alındı
- Iğdır Üniversitesi*. (2022, Haziran 21). Iğdır Üniversitesi: <https://www.igdir.edu.tr/igdir-universitesi-hakkinda> adresinden alındı
- İlkkaracan, P. (1998). Doğu Anadolu'da Kadın ve Aile. *Bilanço 98: 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, 173-192. Mayıs 16, 2023 tarihinde https://kadinininsanhaklari.org/wp-content/uploads/2018/06/DoguAnadolu_Kadin_Aile_3_10.pdf adresinden alındı

- (2021). *İşgücü Piyasası Araştırması Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan İlleri Sonuç Raporu*. Türkiye İş Kurumu. Şubat 15, 2023 tarihinde <https://media.iskur.gov.tr/52084/kars.pdf>, <https://media.iskur.gov.tr/52077/igdir.pdf>, <https://media.iskur.gov.tr/52048/ardahan.pdf>, <https://media.iskur.gov.tr/52043/agri.pdf> adresinden alındı
- (2021). *İşgücü Piyasası Araştırması Kars İli 2021 Yılı Sonuç Raporu*. Türkiye İş Kurumu. Şubat 15, 2023 tarihinde <https://media.iskur.gov.tr/52084/kars.pdf> adresinden alındı
- Kafkas Üniversitesi. (2022, Haziran 20). Kafkas Üniversitesi: <https://www.kafkas.edu.tr/kau/TR/sayfa255> adresinden alındı
- Kalkınma Ajansları. (2022, Haziran 18). Kalkınma Ajansları: <https://ka.gov.tr/sayfalar/kalkinma-planlamasinda-istatistiki-bolge-birimleri-siniflandirmasi--24> adresinden alındı
- Karabulut, K. (2018). *Ağrı İlinin Sosyoekonomik Profili*. Ankara: AİÇÜ Yayınları.
- Kars Valiliği. (2022, Haziran 20). Kars Valiliği: <http://www.kars.gov.tr/gecmis-donem-valiller> adresinden alındı
- Kaya, F. (2002, Eylül 9). Türkiye'de Yeri Değiştirilen Şehirlere Bir Örnek:Doğubeyazıt. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 7(7), 69-88. Kasım 11, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/26830> adresinden alındı
- Kaya, F. (2008). Ağrı İlinde Arıcılık Yapısı ve Değerlendirme Durumu. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 35-55.
- Kaya, F. (2015). Iğdır İli'nin İdari Coğrafya Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 703-716.
- Kayserili, A. (2016). BİR TOPONİMİ ARAŞTIRMASI: AĞRI'DA YER ADLARI. *TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 8, 21-29. Aralık 2, 2022 tarihinde alındı
- Kırzioğlu, M. F. (1958). *Kars Tarihi* (Cilt 1). İstanbul: Işıl Matbaası. Kasım 27, 2022 tarihinde alındı
- Korkusuz, T. (2019). *Kars İlindeki Turizm Varlıklarının Küreselleşmenin Etkisi İle İncelenmesi ve CBS Analizi*. Erzurum. Şubat 13, 2023 tarihinde alındı

- KOSGEB. (2022, Ekim 27). KOSGEB: <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/6541/programin-amaci-ve-gerekcesi> adresinden alındı
- KOSGEB. (2022, Temmuz). Şubat 19, 2023 tarihinde KOSGEB: <https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/detay/7785/destek-basvurusu-ve-uygulama-sureci> adresinden alındı
- Küçükaltan, D. (2009, Haziran). Genel Bir Yaklaşımla Girişimcilik. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 4(1), 21-28. Haziran 12, 2022 tarihinde http://acikerisim.comu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12428/928/Derman_Kucukaltan_Makale.pdf?sequence=1&isAllowed=y adresinden alındı
- Maden, C. (2013). Girişimciliğe Cinsiyetçi Bir Bakış: Türkiye'de Kadın Girişimciliği. *Emerald Publishing*, 30(4), 312-331. Mart 12, 2023 tarihinde alındı
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (2021). Ocak 4, 2023 tarihinde T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı: <https://mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?k=A> adresinden alındı
- Milli Eğitim İstatistikleri . (2022, Eylül 9). Kasım 12, 2022 tarihinde T.C Milli Eğitim Bakanlığı: <https://www.meb.gov.tr/> adresinden alındı
- Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü. (2022, Kasım 12). Kasım 12, 2022 tarihinde Milli Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü: <https://www.harita.gov.tr/il-ve-ilce-yuzolcumleri> adresinden alındı
- Mızrak, B. (2015). *İran Pazar Fırsatları*. Elazığ: Fırat Kalkınma Ajansı Analiz Raporu. Haziran 20, 2022 tarihinde https://fka.gov.tr/sharepoint/userfiles/Icerik_Dosya_Ekleri/FKA_ARASTIRMA_RAPORLARI/%C4%B0RAN%20PAZAR%20FIRSATLARI.pdf adresinden alındı
- Mortan, K., & Atalay, İ. (2020). *Türkiye'nin Kültür Atlası* (Cilt 1). (D. Önder, Dü.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları. Kasım 27, 2022 tarihinde alındı
- NUTS Classification. (2021, Ocak 1). Kasım 18, 2022 tarihinde Destatis: https://www.destatis.de/Europa/EN/Methods/Classifications/OverviewClassification_NUTS.html#:~:text=The%20nomenclature%20of%20territorial%20units,%2D2%20and%20NUTS%20%2D3 adresinden alındı

- OECD.Stat. (2022). Ocak 4, 2023 tarihinde Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD): <https://stats.oecd.org/> adresinden alındı
- Özkan, D. G., Çiğdem, A., & Özkan, S. D. (2017). Etkileşim Yeri Olarak Mahallenin Sosyal Hayattaki İşlevleri: Tamzara Mahallesi Örneği. *Kesit Akademi Dergisi*, 427-437. Mayıs 1, 2023 tarihinde alındı
- Sar, E. (2021, Nisan 9). Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı ve Türkiye'de Yansımaları. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 20-40. Kasım 12, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1645696> adresinden alındı
- Sarioğlu, K. (2020, Aralık 31). COVID-19 Salgınının Türkiye'deki Girişimciler ve Faaliyetleri Üzerinde. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 15(2), 54-77. Kasım 25, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1305074> adresinden alındı
- Savaşkan, E. (2019, Aralık 31). Kadın Yöneticiler Açısından Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Üzerine Kavramsal Bir Çalışma. *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 1-23. doi:0000-0001-9913-3361
- Sefer, B. K. (2020). Türkiye'de Kırsal Kadın Girişimciliği İçin Cinsiyete ve Sınıfa Duyarlı Bir Açıklayıcı Model. *Uluslararası Cinsiyet ve Girişimcilik Dergisi*, 12(2), 191-210. Mart 11, 2023 tarihinde alındı
- Sevindi, C., & Korkusuz, T. (2016, Ekim 12-14). Türkiye'de Yaşlı Bağımlı Nüfusun Gelişimi. *II. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ*, 194-1105. Ağrı, Ağrı, Türkiye. Kasım 12, 2022 tarihinde https://www.academia.edu/32768748/T%C3%BCrkiyede_Ya%C5%9F%C4%B1_Ba%C4%9F%C4%B1ml%C4%B1_N%C3%BCfusun_Geli%C5%9Fimi_pdf adresinden alındı
- Sultana, A., & Altay, S. (2019, Nisan 30). Ataerklilik ve Kadının İkinciliği; Kuramsal Bir Analiz. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 417-427. doi:10.26791
- Şengül, Ü., Eslemian, S., & Eren, M. (2013, Mart 1). Türkiye'de İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasına Göre Düzey 2 Bölgelerinin Ekonomik Etkinliklerinin VZA Yöntemi İle Belirlenmesi ve Tobit Model Uygulaması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(21), 75-99. Haziran 18, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/46275> adresinden alındı

- T.C Iğdır İl Özel İdaresi.* (2022, Haziran 20). T.C Iğdır İl Özel İdaresi: <http://igdirozelidare.gov.tr/igdirtarih> adresinden alındı
- T.C Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.* (2017, Kasım 12). T.C Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı: <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege> adresinden alındı
- Tolunay, A., & Akyol, A. (2006). Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*(2), 116-127. Kasım 12, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/195586> adresinden alındı
- Tuncel, M. (1999). *Iğdır* (Cilt 19). TDV İslam Araştırmaları Merkezi. Kasım 27, 2022 tarihinde <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/19/C19006296.pdf> adresinden alındı
- Tutar, F. K., & Şahin, H. (2017). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Kadın İstihdamının Analizi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 40-57. Haziran 18, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/328663> adresinden alındı
- Türkiye İstatistik Kurumu.* (2022, Haziran 18). Türkiye İstatistik Kurumu: <https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr> adresinden alındı
- Türkşeker.* (2020, Haziran 20). Türkşeker: <https://www.turkseker.gov.tr/?ModulID=10&MenuID=45> adresinden alındı
- Ulutaş, Ç. Ü. (2009, Ocak 1). Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek. *Çalışma ve Toplum*, 2(21), 25-40. Aralık 11, 2022 tarihinde <https://calismatoplum.org/Content/pdf/calisma-toplum-1298-7504286c.pdf> adresinden alındı
- Üzümcü, A. (2018). *TRA2 Bölgesi Dış Ticaret Gelişimi ve Dış Ekonomik Çevre Analizi*. Kars: Serhat Kalkınma Ajansı. Haziran 20, 2022 tarihinde <https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/dis-ekonomik-cevre-analizi-06062018.pdf> adresinden alındı
- Winn, J. (2005). Women Entrepreneurs: Can We Remove the Barriers? *International Entrepreneurship and Management Journal*, 381-397. Mart 4, 2023 tarihinde alındı

- Yadav, V., & Unni, J. (2016). Kadın Girişimciliği: Araştırma İncelemesi ve Gelecek Yönelimleri. *Küresel Girişimcilik Araştırmaları*. Şubat 24, 2023 tarihinde <https://link.springer.com/article/10.1186/s40497-016-0055-x> adresinden alındı
- Yıldırım, B., & Sarıçam, H. (2022, Mart 21). Beliren Yetişkinlerin Mükemmelliyetçilik ve Psikolojik Kırılganlık Düzeyinin İncelenmesi. *Erciyes Akademi*, 36(1), 222-258. doi:10.48070
- Yılmaz, M., & Zoğal, Y. (2015, Ağustos 18-20). Kadının İşgücüne Katılımının Tarihsel Gelişimi ve Kadın İstihdamını Etkileyen Faktörler: Türkiye ve Avrupa Örneği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1-25. Mart 10, 2022 tarihinde https://torino2015.econworld.org/assets/zogal_yilmaz.pdf adresinden alındı
- Yoksulluk. (2002, Temmuz 11). Aralık 11, 2022 tarihinde Türk Dil Kurumu: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Yulu, A. (2014, Kasım 24). Dilucu Sınır Kapısı'nın Iğdır Şehri Üzeindeki Etkileri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 0(28), 20-35. Haziran 22, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iucografya/issue/25073/264639> adresinden alındı